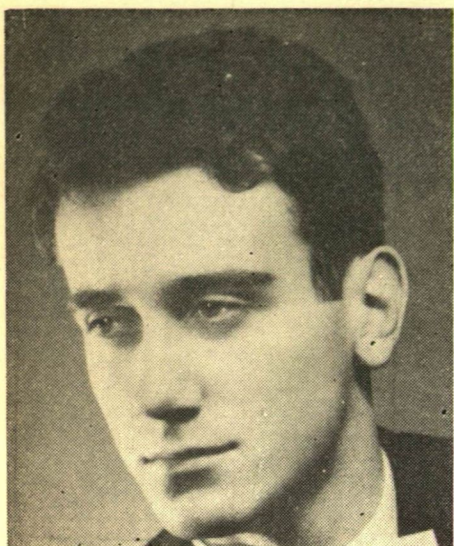

A TARTALOMBÓL:

BENJÁMIN LÁSZLÓ, HATVANI DÁNIEL,
PAPP LAJOS, RIGÓ BÉLA, SZERB GYÖRGY
VERSEI — CSANÁD JÁNOS, KAMARÁS IST-
VÁN, NÁDAS JÓZSEF, SOMLAY SZABÓ JÓ-
ZSEF ELBESZÉLÉSEI — ÖKRÖS LÁSZLÓ:
NYOLC MILIMÉTEREN (AZ AMATŐR FILME-
SEKRŐL) — LUKÁCS ANTAL: A MAI MA-
GYAR JÁTEKFILM JÖVŐJÉRŐL — DÖMÖ-
TŐR JÁNOS: A II. DÉL-ALFÖLDI TÁRLAT
— NACSÁDY JÓZSEF TANULMÁNYA FEKE-
TE GYULÁRÓL — RÓNAY LÁSZLÓ JEGYZE-
TEI RADNÓTI ÉS ELUARD KÖLTÉSZETÉNEK
KÖZÖS VONÁSAI RÓL — SZENTPÉTERI IST-
VÁN: DEMOKRÁCIA ÉS HAGYOMÁNY —
KRITIKÁK, RECENZIOK — KRÓNKA

Ciszta
tav

MUNKATÁRSAINK

GABNAI

23 éves vagyok. Verset azóta írok, mióta az eszemet tudom. Tehát nem túl régen. Írtam glosszát, recenziót, filológiai tanulmányt, kabaréjelenetet, paródiát, novellát, de érdekelt a színház és a film — erre utalnak megjelent szinkritikáim, titokban dédelgetett drámaterveim és az, hogy tagja lettem a MAFILM Filmíró Kollégiumának. Ez a változatoság persze nem használ az eredményeimnek.

Szeretném még magamról elmondani, hogy az életet tartom többre a művészetnél. Nem önmagamnak, a kritikának, az utókornak vagy az alkotás örömeinek írok, hanem a közönségnek (ha úgy tetszik, a közönségnek). Tudom, hogy az olvasót nem én érdeklek, hanem önmaga, és igyekszem megtalálni közös problémáinkat.

RIGÓ BÉLA

Tiszatáj

XX. évfolyam, 7. szám, 1966. július

TARTALOM

BENJÁMIN LÁSZLÓ: Versek	507
PAPP LAJOS: Az utazás (Vers)	508
HATVANI DÁNIEL: Szögezett csillag (vers)	511
NÁDASS JÓZSEF: Nyolc kenyér balladája (regényrészlet)	512
SZERB GYÖRGY: Versek	515
SOMLAY SZABÓ JÓZSEF: Oly boldog vagyok (Elbeszélés)	516
CSANÁD JÁNOS: Ne sírj, fiúka (Elbeszélés)	519
KAMARÁS ISTVÁN: A kiskacsák vízre mennek (Elbeszélés)	529
RIGÓ BÉLA: Versek	533
KOSZTOLÁNYI PÉTER†: Versek	535
„Hamlet” tizenhat sora	536
TÖLGYESSY MIKLÓS: Versek	538

HAZAI TÜKÖR

ÖKRÓS LÁSZLÓ: Nyolc milliméteren	539
KUN ISTVÁN: Beszögezett világ	543

MŰVÉSZET

LUKÁCS ANTAL: Művészet vagy szórakozás — A mai magyar játékfilmgyártás jövőjéről	548
DÖMÖTÖR JÁNOS: A II. Dél-Alföldi Tárlat	553
PAPP LAJOS: Szobrok és gondolatok. — Tóth Sándor kiállításáról	557
MEZEI OTTÓ: Korniss Dezső képei Székesfehérvárott	559
VÁNTUS ISTVÁN: A zenei évad eseményei Szegeden	563

TANULMÁNY

NACSÁDY JÓZSEF: Fekete Gyula	565
------------------------------------	-----

ÖRÖKSÉG

RÓNAY LÁSZLÓ: „Mindent szépek kell látni” — jegyzetek Radnóti Miklós és Paul Eluárd költésze- tének közös vonásairól	570
KATONA IMRE: Az agrármozgalmak ösztönössége — a kubikosmozgalmak tudatossága	576

FÓRUM

SZENTPÉTERI ISTVÁN: Demokrácia és hagyomány... 579

KRITIKA

GREZSA FERENC: Három kötet kritika (Sötér István, Nagy Péter és Bori Imre könyvei)	583.
SZABÓ FERENC: Kiemelkedő forráskiadvány az antifasiszta ellenállás történetéről	587
Az Újtermés-sorozat kiemelkedő verseskötetei:	
ILIA MIHÁLY: Ratkó József: Félelem nélkül	588:
PÁLYI ANDRÁS: Horgas Béla: Neveini, sírni — Bella István: Szaggatott világ	589:
KÓSZEG FERENC — VERESS MIKLÓS: A megcsalt és a csodatevő (Tabák András és Mezei András könyvei)	592:

KÖNYVESPOLC

LIPTAI ERVIN: A Magyar Tanácsköztársaság (Kulcsár Péter)	594
VARGA DOMOKOS: Kutyafulűek (Földvári László) ...	594
KÁLDI JÁNOS: Rábaparti elégia (Sik Mihály)	594
KENDE SÁNDOR: Elárult élet (K. A.)	595
VÉGH ANTAL: Nyugtalan homok (Kocmlóssy Ákos) ...	595
PARÓCZAI GERGELY†	596
TAMÁSI ÁRON† (Mocsár Gábor)	597
KRÓNIKA	598
Röviden	600.

ILLUSZTRÁCIÓK

CSANÁDI ANDRÁS	514, 547
DÉNES SÁNDOR	518
FISCHER ERNŐ	569
LEHEL ISTVÁN	534
MIHÁLY ÁRPÁD	564
NÉMETH JÓZSEF	Műmelléklet I.
SZALAY FERENC	Műmelléklet I.
TÓTH SÁNDOR	Műmelléklet II.

T I S Z A T Á J

Irodalmi és kulturális folyóirat

A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportjának lapja
Megjelenik havonként

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Főszerkesztő: **ANDRÁSSY LAJOS**

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat

Felélős kiadó: **KOVÁCS LÁSZLÓ**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 22-30. Postafiók 153. Kiadóhivatal: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Telefon: 31-16, 35-00. Postafiók 153. Terjeszti a Magyar Posta. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díja: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest V., József Nádor tér 1.) és bármely kézbesítő postahivatalnál). Egyéni előfizetések a 61 260. köztiteli előfizetések a 61 065 csekkbefizetési lapra (átutalások az: MNB 8. egyszerűlára) küldhetők be. Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám 25 916.** — Szegedi Nyomda

KAPÁSOK

A temetőben éjszakáztak.
 Ágyuk, párnájuk volt a föld.
 Ébredve fázósan bokáztak,
 s indultak hajnal előtt.
 Ismeretlen országban jártak,
 más volt a nyelv, a föld.
 Kimelegedtek és megáztak,
 lábuk véresre tört,
 s csak tüskés bozótot találtak,
 vízmosást, legelőt
 és újra temetőt.

A temetőben éjszakáztak.
 Ágyuk, párnájuk volt a föld.
 Ébredve fázósan bokáztak,
 s indultak hajnal előtt.
 Idegenek voltak a házak,
 idegen az ég, a föld.
 Kimelegedtek és megáztak,
 lábuk véresre tört,
 s csak tüskés bozótot találtak,
 vízmosást, legelőt
 és újra temetőt.

Összenéztek akkor, megálltak,
 levágták a kapákat,
 szidták a vezetőt,
 a bozótot, a legelőt,
 az életet, a temetőt.

— Elég volt a sírokon hálni,
 dologtalan főni, megázni,
 céltalan járni, járni, járni,
 keresgélni, de nem találni,
 — a krumplit jöttünk megkapálni!
 Hol van hát az a föld?

ÉSZAKI SZÉL

Megy a csavargó rendületlenül,
 megy a csavargó szemközt az északi széllel.
 Csordákat hajt szemben az úton,
 tankokat dübörget a szél,
 megy a csavargó, mellén összefogja kabátját,
 tű-záporokat ló arcába, szemébe a szél,
 délnek ha fordul, dél felől fúj az északi szél.
 Megy a csavargó szemközt az északi széllel,
 keresztülmegy az istállók állati jó melegén,
 nem tartóztatják a szívesen bontott ágyak,
 álmában szeretik, álmában etetik a csavargót.
 Börtönből szökik-e, közömbös nyugalomból menekül-e
 mi kergeti? honnan? — maga se tudja már,
 egy éve? két éve? három éve? négy éve? mióta? — maga se tudja már.
 Megy a csavargó szemközt az északi széllel,
 megy a csavargó valaki után, valami után,
 beesett a szeme, hosszúra nőtt a haja, meg is tetvesedett tán,
 fejét leszegi, mellén összefogja kabátját,
 fejjel megy a szélnek, az északi szélnek,
 megy az elérhetetlen után,
 neve ha volt, már minden listáról kimaradt.

arca ha volt, egy elfeledett idegené volt,
emléke ha volt, elenyészett —
megy a csavargó szemközt az északi széllel,
nagyvárosok, országok látják vonulását,
megy a testvérünk, a barátunk, a barbárságtól megszabadítónk,
látjuk, te is, én is, de nem lesz hiányos a lista,
ha letapossák a dübörgő fekete csordák,
ha lefújja őt az utakról a szél, az északi szél.

A TÁBORNOK LEFOKOZÁSA

Jobbról-balról két őrmester nyiszálta
paszományaimat, szaggatta mellemről az érmet,
vállamról a csillagokat. Tiszteletemre annyi dobos,
mint meggyalázásomra, sohasem vonult fel.
Négyszögben állt körülöttem a had,
vállak, arcok feszesek, a tisztek ünnepien-komorak, —
majd, majd a z u t á n j ö n az evészet-ivászat.
Távoli erkélyről látcsövön át
figyelték a barbár szertartás menetét
a meghívott hölgyek, urak.

Arcomat senki se látta. Végigcsináltam a heccet
beszabályozott kincstári pofával, akárcsak a többi.
De a cafrangok hulltával hullottak rólam az évek,
hullott az emlékek nyomorult terhe, s mire disztelenül,
rangban a legifjabb újoncnak is alatta,
ismét egyedül álltam a négyszögben, egymagam kívül a komédián,
újra fiatal lettem, mint hajdan a lecsupált rozsföldön,
amikor remegő lábbal először vártam az ellenség rohamát,
s holtak, sebesültek közt bukdácsolva kiáltoztam: A hazáért!

Akkor rajtam maradt a ruha. Most levetettem.
Rossz helyt kerestem a hazát, éremgyűjtők, csillagimádók,
vége szövetségünknek, vége a versengésnek, elég volt!
Másfelé mentem most, csöndes munka felé,
disztelenek közt élni, velük aggódni a termésért
s dugdosni vonuló hadak elől; lesni a májusi esőt,
hallgatni szekérszörgést, malom zakatolását,
hangyák vonulását figyelni s madarak szerelmét.
S házat építeni, békés otthont, távol a harcmezőktől.

Azután főbe löttek.

PAPP LAJOS

AZ UTAZÁS

Elindulnak.
Elindulnak
a vizek, levegőegyek.
Elindulnak a felhők az égen.
Egyszer olyankor
én is elmegyek.

Zúgó vérem korsója, ki
töltekeztél szerelmemmel.
Tenyeremmel megilletlek
s melengetlek két szememmel.
Jaj, be ne zárd azt az ajtót!
(El kell mennem!
— még ne menj el!)

Ha fejed vállamra hajtod,
szóval ne űzd el a csendet!
Szívünk küszöbére szállni
a csend kék galambját engedd.
Azt az egy ajtót ne zárd be.
(– még ne menj el!
Hagyd, hogy menjek!)

Szelíden majd maga száll le.
Adj neki utat, kegyelmet!
Ha fejem melledre hajtom,
látod: színes buborék után
kapkod bennem a gyermek.

Fehér hajó a tested.
Hogy ring s piheg.
Érzed? köröttünk hullámszakad
kék-hívogató tengervizek.
Vitorlád vagyok.
Feszíts meg hát!
Itt nem állíthat semmi meg!
Repülj! magamban hallom
dobogni a szíved.

Ne tarts csókkal,
foggal-késsel,
ne kötözz az
öleléssel,
hívságokból
ne fonj te hálót!
Halaimat hagyd meg a mélyben
s hátra ne fordulj!
Emlék-kalózkodok
gyűrűjéből kitörve, boldog
arccal melletted
állok.

Ma elmegyek, szívem, el én oda,
a smaragdös-színes zölderdőbe!
– menj csak el!
Ott a fák közt, vaddisznó s medve járkal.
Ma elmegyek oda, hát tudd meg,
el én, a kékhavú havasokba!
– menj is már!
A sárban, a ködben, a hóban jól meg is fázszál.
Akkor hát, szívem, megyek,
elmegyek én a pacsirtaszavú rétre.
– eredj csak!
Szurkáljon meg a bogáncs, döfjön tövis a réten!
Vagy a tóhoz megyek akkor,
hol a szélben nádas zúg-bólong...
– siess ám!
Egy ember tegnapelőtt fúlt ott a vízbe éppen.

Te csak hallottál róla.
(én láttam azt a vízbefúltat)
Te csak mesélgetsz róla.
(látom: kék s hogy iszonyún puffadt)
Te a hírrel vagy tele.
(én látom vicsorgón az arcát!)
Te csak riogatsz vele.
(Fogain sár és zöldes algák
és benne semmi, semmi nem él,
lucskosan bomlik benne a vér,
szürkén-sárgán a rózsaszín velő.

Könnyebb és mégis, ernyedé-nehéz lett.
Elszállt tagjaiból az erő.
Nyugodt most és mozdíthatatlan)
Feküdt a vízben.
Feküdt a parton.
Fekszik már minden pillanatban.

Én nem tudnék még úgy feküdni!
Azt a nyugalmat én még unnam.
Fölborzolnák hajam a szelek.
Karom-lábam mozgatná a hullám.
Én még nem tudnék, mint a fák-kövek,
örökké ugyanaz maradni.
Bennem nincsen még neve semminek.
Nevet kell életemnek adni!

Te csak hallottál róla.
(én láttam azt a vízbefültat)
Te csak mesélgetsz róla.
(ujjai szívemre szorultak)
Te a hírrel vagy tele.
(a kiáltás szájára dermedt)
Te csak riogatsz vele.
(Nekem kiáltott, mikor elment.
Nyelvét-szemét halak faldosták.
Most formalinban áztatják-mossák
a sejtjeibe férközött halált.
Egy hete még ő ment az úton át,
óvatosan körülnézve előbb
s megállva buszok, villamos előtt.
Nyugodt most és mozdíthatatlan)
Feküdt a vízben.
Feküdt a parton.
Fekszik már minden pillanatban.

Úgy tudom már;
Mint a villám,
mindenüvé bevilágló,
mint a természet, az áldott
s embert emberséggel áldó.
Úgy tudom már,
mint amikor
ég harmata hull elődbe,
vagy mint eke, termést hozó
árkokat vetvén a földbe.
A szívembe
úgy szorultál,
mint egy összezárt ökölbe.

Kezemből szivárvány
ível az égig.
De hol a szivárvány más vége-nyele?

Karjaim a telt
Holdat utoléri.
De milyen lehet az égbolt külső fele?

lábamon hétmérőföldes-álmú
léptek csizmája
dobban-dübög.

Nem előled: egy kásás-üres
józsanság elől
menekülök.

Láthatatlan öklök
döngetik két vállamat.
Láthatatlan-nincsen
bánataim bánatanak.
Élek a világban.
Élek másként is: belül.
A kétféle élet
néha egymásnak szegül.
Védtelemül állok
erősebb magam előtt.
Oszlophoz kötve, mint
Sebestyén, a gyáva hős.
Láthatatlan öklök
döngenek a szívemen.
Mesék sárkány-tüze
emészt: éget szüntelen.

S megyek! így kell mennem,
ellobbanva, mint a láng
és nem marad semmi.
És akkor már az se bánt.

HATVANI DÁNIEL

SZÖGEZETT CSILLAG

Világ letört ága
recseg lúdtalpam alatt
nem juthatok messzire
sarkam a sárba ragad

Lábszáram bütykös fatörzs
virágozzák visszerek
anyám az ételt hordta
utána fújtak a szelek

Szörtelen mellemet
köhögés feszegeti
csont-citerás árnyékát
harminc évemre veti

Holott harminc sem vagyok
és már fájnak a zenék
szögezett csillagait
küldi felém az ég

NYOLC KENYÉR BALLADÁJA*

Két napja jött fel a Russenlagerből, a bűzös barakk-kórházból, még gyenge volt, alig állott a lábán, mégis kiverekedte, a gráci Karl segítségével kiügyeskedte, hogy gyógyultként felküldjék régi barakkjába, bajtársai közé. Tudta, ha lent marad, Psoika Unterscharführer, a Sanitatslager parancsnoka, kinyírja. Három napig távol volt a „Rettegeft Franz”, ezt az időt használta ki, hogy elbocsássák a pokol legmélyebb bugyrából. Ha egy napot késik, Franz visszajön, és betuszkolja a legközelebbi üdülőautóba, a többi muzulmán közé. Kockázatos vállalkozás volt, dehogyan volt ő gyógyult, amikor hajnali ötkor, dermesztő hidegben beállt a sorba, hogy a többivel együtt elinduljon a felső tábor felé, nyomban észrevette, hogy baj van: hogyan bírja majd az utat, hiszen már az első lépéseknél szédelt. Két szomszédja támogatta, nehogy a kettes blokkörög, az öklös Leó észrevegye esetségét. És a hosszú úton – két kilométer volt, vagy három – kétszáz lépcsőfok, – vagy háromszáz? – nehéz fapapucsát is alig tudta emelni a lába. Ki is volt a két szomszédja. Erőlteti az agyát, már csak a baloldalra emlékszik, a sor végén állt, egy szürke köpenyes francia, ő nyúlt a hóna alá, és egyre ezt suttogta: „Ca ira”. Hány óráig tartott az út? Már hajnalodott, már a konyhaépület kényméne is füstölt, már szűfolt volt az Appellplatz, amikor Leó átadta őket a tizenkilences írónak. Valahogy elvánszorgott a kijelölt szalmazsákhöz – régi fekhelyét időközben elfoglalták – rázuhant. A barakkírnok megkönyörült rajta, hagyta dögledni, nemcsak a kávénak nevezett ízetlen lötyöt hozták oda a fekhelyéhez, nem kellett a kondérnál sorban állni érte, de ráadásul még valami előző napról maradt rézapapát is kapott. Délig aludt, nagy csend volt az üres barakkban, mélyen aludt, estefelé ki kellett állni az Appellra, és utána elindult behajtani a kenyérvételezését. Merészség volt ilyen állapotban nekiindulni, de nem volt választása. Tudta, ha a következő napokban nem eszik két-háromszoros kenyéradagot, ha nem sikerül feltáplálnia magát: elveszett. Néhány napig még kihúzhatja a barakkban, az írrok is, a blokkörög is szemet huny, de tovább ők sem játszhatnak a veszéllyel, betoppanhat az ellenőrző katona, be kell osztani őt is a munkába, addig pedig meg kell erősödnie.

Mielőtt leterítette a magas láz és a tüdőgyulladás, egy zseblámpát állított össze meg egy rádiót javított ki feketén Bertholdnak, a tizenötös blokk szobafőnökének. Megalkudtak nyolc egész kenyérben, január elején kezdi majd fizetni Berthold. A kórházból üzent a sötét lengyelnek, hogy legalább egy-két kenyeret küldjön le, de az fűtyült rá. Nyilván úgy számított, hogy megy a gázba, nem kerül fel élve. Nyolc kenyeret megtakarítani, jó kis fogás. Tévedsz, te pizok Berthold. Élve feljöttem, és most behajtom rajtad. Még ma, most mindjárt, legalábbis a felét, a másik felét majd egy-két hét múlva. Margarinnra, szalámira cserélem be, kiadósan táplálkozom, hogy megint erőre kapjak, gyerünk, már most, rögvést átmegyek ehhez a Bertholdhoz.

A barakk közötti sikátorokban fújt a szél, a tizenötös ott volt a sarkon túl, arrafelé csak néhány fogoly osont, szorosan a barakkfalak mellett, óvatosan lépve a csúszós havon, a következő sarkon már többen álltak, sétáltak, a rongyos kabát ujjába dugott kézzel, az volt a feketepiac, itt cseréltek marmeládót, margarint, wurstot, cigarettát, esetleg még előkelőbb holmit. Az árfolyam nagyjában állandó, de azért mégsem egész biztos: a napi kínálat-kereslet szerint ingadozik. Ő nem ment odáig, benyitott a barakkba. Az első, a főnöki szobában Berthold egyedül tett-vett az asztalánál, a vacsoraadagokat osztotta be. A nagy születelökés megállt a kezében, hogy megpillantotta ezt a halottaiból feltámadt látogatót:

– Szervusz, Berthold, rég nem láttuk egymást – ugye?

– Aha... Nekem nem hiányoztál...

– Azt tudom, ... De nekem hiányoztak a kenyerek...

Egy pillanatig csend.

– Miféle kenyerek?

– Ne játszunk, öregem... Működik-e a rádiód meg a zseblámpád, vagy sem?

Ugye, hogy igen. Prima munkát csináltam, nyolc kenyérben alkudtunk meg, én most csak négyet kérek, a többi két hét múlva adod... Már két héttel ezelőtt járt volna, üzentem neked letről, kellett volna, hát most eljöttem érte...

– Nem tudok semmiről...

* Részlet a szerzőnek a „Kossuth Könyvkiadó”-nál legközelebb megjelenő „Magánember” című regényéből.

— Ne komédiázz... Frantisek is tud róla, vele üzentél, hogy jöjnek hozzád, sürgős az a vacak rádió, Hawle itt ült, amikor leszállítottam a zseblámpát, még meg is dicsértél, hogy külön elemet is tudtam hozzá organizálni, most meg egyszerre nem tudsz semmiről!

— Ne ordíts... Az én barakkomban vagy, ne ordíts... Arról nem tudok, hogy üzentél volna. Hány kenyérről fecsegsz?

— Tudod te jól, hogy nyolc jár... De most csak négyet kérek... Februárban ideadod a másik négyet.

A zöldparolis Berthold, a villogó szemű csontos arcú, aki rablásért, útonállásért tiz-tizenkét évet ült Lengyelország és Németország különböző börtöneiben, unta ezt az alakot, ezt a követelődző politikait. Mért is nem szolt Franznak idejében, hogy csinálja ki, intéztesse el a pasast, mihelyt leérkezik hozzá, most nem lenne gondja vele. De biztosra vette, hogy anélkül is kikészül ez a nyeszlett senkiházi, minek szívességet kérni a Franztól? Most meg beállít ide, és benyújtja a számlát. Hiszen ha nem 1945 januárjában vagyunk, egyszerűen leüti vagy kidobja, tavaly januárban még ezt tette volna. Sajnos, már más szelek fújnak, ennek haverjai vannak, az ilyen politikainak még a táborirodán is vannak pártfogói. De azért én majd megkártyázom ezt az alakot. Nyolc kenyér? Megkapja.

Dühösen a raktárpolchoz lépett, és válogatni kezdett a felhalmozott kenyerek között. A legpenészebbeket szedte ki, azokat, amelyek majdnem széthullottak már. Felnyalábolta őket és máris nyújtotta Jánosnak.

— Csak négyet adjál, mondtam, hogy csak négyet...

— Kitátod a szádat, tanúkra hivatkozol, ordítasz, tessék, itt a nyolc kenyered, fulladj meg rajta... Én se rendelek tőled többé semmit. Most pedig kotródj innen, nehogy még egyszer lássalak a barakkomban.

— De hát, hogy vigyem el mind a nyolcat...

— Kifelé, ha mondom...

Az ajtót se bírta kinyitni, könyökével nyomta le nagy nehezen a kilincset, kintlódva lebotorkált a csúszós három lépcsőn, és ott állott a szeles sikátorban. Ölelte magához a nyolc kenyeret, és vigyázva, nehogy elcsúszson, elindult a barakkja felé. Az a kevés fogoly, aki elhaladt mellette, éhes szemekkel bámulta, hogy cipelhet itt valaki nyolc kenyeret? Felöltött benne, oda kellene adni egy morzsát, egy szeletet ennek vagy a másiknak, akinek mély üregben ülő, alig-alig fénylő szeme belefúródik a kenyérhalmazba. Alig ért a szomszéd barakkig, már lehullott az egyik szétmálló kenyér fele, s a földre esett, a kásás, sárrá olvadó hóba. Lehetetlen volt lehajolni, felemelni, a roppant súllyal a karján, akkor a többi is leesik, meg úgyszólván hiábavaló kísérlet, a következő pillanatban már ketten is utána kaptak a nyomába. szegődött foglyok közül, és rövid civakodás után megosztzkodtak. Húsz lépést se tett, már hullott a következő fél kenyér, majd megint egy fél. Már egy egész csapat követte, a sarkon túlról, a fekete piacról is észrevették, hogy íme, itt hullik a manna, odasereglettek, lökdösték egymást, hogy ki kapja fel a zsákmányt. Aztán az egyik taszított rajta, bukjon csak el, ejtse el mind a kenyeret. Olyan gyenge volt, hogy megingott, de nem esett a földre, csak az egyik barakk falának. Nem érték el teljesen a céljukat, ám két egész kenyér potyogott a latyakba, és az éhes tömeg, amely oly hűen követte, egy pillanat alatt széttépte a sáros, penészes, ragacos zsákmányt. Hamelni patkányfogó?... — merült fel benne, miközben a nagy megerőltetéstől, félelemtől, szorongástól verejtékezve cipelte az egyre kisebbedő, de neki még mindig oly súlyos terhét. Nem, dehogyan... ő is ugyanolyan nyomorult patkány, mint a követői, és nem vezetheti őket más hazába, csak egy nyomorúságos falattal, egy harapással a jóllakottság percnyi illúziójába.

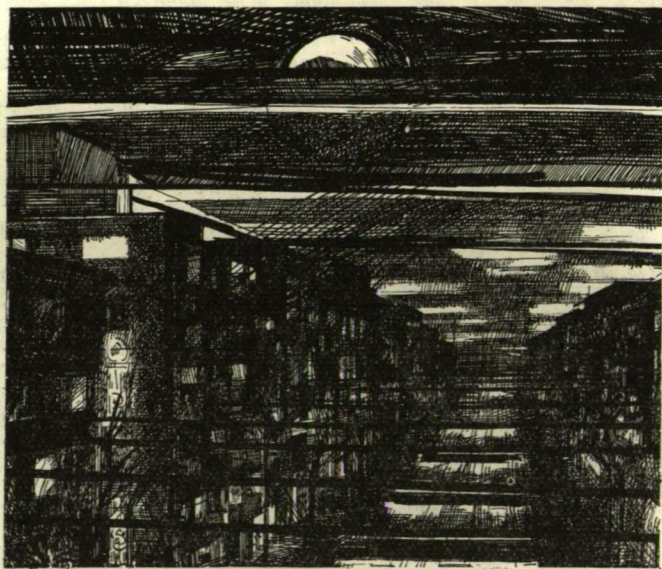
De védeni kellett a kenyeret, ez megmentheti, talán ez az egyetlen, ami még megmentheti, nem pusztuljon el, ahogy Pista, Jiri, Jean, Hugó, Henrik és a többiek: százak, ezrek, tizezrek. Eddig kibírta, július 26-án is megmentették, a Russenlagerből is feljött, pedig harminckilenc fokos láza volt és tüdőgyulladás, mégis itt van. Most még két hét, vagy legalább egy hét, három-négy nap, bajtársak, ne bántsatok, nektek csak egy-egy falatról van szó, nekem az életemről... Ordítsak rájuk? Úgysem hallgatnak rám, nekik is az életükről van szó. Még négy kenyérem van, a legépebb, a legelső, ezt tettem legalulra, hogy bírja a többi súlyát, már csak huszonöt lépés lehet az én barakkomig, ott otthon, ott védve vagyok...

Úgy tűnt fel agyában a szennyes, bűzös barakkzsoba, mint a csodálatos biztos menedék... az ígért földje. Összeszorította a fogát, imbolyogva ment még néhány lépést, támolygott, lihegett, izzadságtól maszatos arcáról most valami sós folyadék hullott kicserepesedett ajkára. Sírt? És körülötte az éhes, rá leső falka egyetlen szót sem szolt. Kísérteties csend volt, hang sem hallatszott, csak a nehéz léptek dobbanása... Peregnek a dobverők, most hajtják végre az ítéletet. Ha feláldozna

még egy kenyeret, irtóztató kincs, ha odadobna egyet, ő maga ajándékozna nekik, légy taktikus, ezen összekapnának, s ez visszatartaná, feltartaná a falkát. Maradék eszmélete még csak formálta magában a gondolatot, amikor újra meglökték. Már nem volt semmi ereje, felbukott. De úgy bukott fel — szörnyű félelmében, hogy menthetetlenül elvész —, hogy rázuhant a megmaradt kenyerekre. Görcsös ölelésében maga alá szorította az életet, igen, az életet, behorpadt melléhez, szennyes, vékony köpenyéhez. A hótól, a sártól nem tudta megmenteni, de a rabló karmoktól, azoktól megvédi minden áron. Érezte, hogy félre akarják fordítani, fel akarják emelni. Kapzsi karmok karjába kapaszkodtak, de ő megmaradt erejével ráfeküdt a kenyerekre, rúgott, lökött, kapálózott. Nyilván nem tudott volna sokáig ellentállni, már alig volt eszméleténél. Az utolsó pillanatban engedett a kezek szorítása, láb-dobogást hallott, már egyetlen köröm sem vájt a vállába. Homályosan távoli fütty-szót hallott, az SS sípjelzését, az öröket riasztották, indultak az Appellplatzról, valahová, valamiért. Ha itt találják, vége. Ahogyan a többiek elfutottak, neki is menekülnie kell.

Hogyan? Nem volt már semmi ereje. Még egy ideig arcát is beleszorította a jeges latyakba, ő nincs itt, nem tud semmiről. Aztán lassan magához tért, felemelkedett. Nem jöttek arrafelé, nem vették észre, senki sem törődött vele. Lehet, hogy valamelyik szomszédos barakkból keselyű szemek figyelik, ez csak pillanatnyi szünet, megint le akarnak csapni rá, a támadás megismétlődik.

Keservesen feltápáskodott, és még mindig görcsösen magához szorítva a széjjelmáló, sáros, lucskos kenyeret, botorkálva, rogygó térdel elérte barakkja ajtaját, és bezuhant a boldogság honába.

Csanády András rajza

CSENDES ÖRÖM

*A csendes öröm naponta, hogy élek,
érezem magam, mint kenyeret a száj,
fogam között kóstolgatom létem,
s azt mondom, jó, és nem azt, hogy muszáj.*

*Mert látok napfényt, tapogat a földön,
ujja hegyén bőröm bizsereg,
és nézegetek gót, fekete fákat,
és fölmásznék rá, mint a kisgyerek.*

*Mert szelet iszom, s csak enyém a kortya,
s a világ képe egyedül enyém,
e nagy birtoktól nem foszthat meg senki
mert nem látja úgy senki, ahogy én.*

*A csillagokat szemeimbe zárom,
hogy belső napom fényesebb legyen,
hogy saját egem éghessen a tájon:
magamon állok, mint Sion-hegyen,*

*s az írhatatlan törvényeket őrzöm
és hirdetem a föltárt léten át,
míg életem, mint pergament, egy őszön
halálba sárgul, szépen, mint a fák.*

ÁLMODD ÉS ŐRIZD

*Őrizd,
hogy nincsen senkid-semmid,
csak egy fa és egy fűszál,
s egy város, mely kihalt,
s míg szétvetett lábbal a holdon ülsz már,
csillagokba borzongod a dalt.*

*Őrizd,
hogy jársz lakatlan erdőn,
aminek neve is te vagy,
te vagy madara és az ének,
s virág között, hol utak égnek,
magadnak lábnyoma vagy.*

*Őrizd,
benned a béke,
benned a kezdet és a vég,
őrizd meg elmondatlanul
magad, mint eltitkolt mesét.*

*Álmodd és őrizd:
a végtelenben
tejutak másik oldalán,
hasonmásod a félelemben
rólad énekel talán.*

OLYAN BOLDOG VAGYOK

A szekrénybe nyúlt öltönyéért, s ahogy kivette a jól ismert, olyannyira szeretett fekete ruháját, hallatlanul meglepődött. Valóban ilyen fakó? Hogyhogy ezt nem vette észre ideig? Olyan kopott lett ez az öltöny, mint az élet, ha lekopik róla az újszerűség élménye. Lilit, a menyasszonyát akkor ismerte meg, mikor ezt az öltönyt kapta, s ez volt apja utolsó komoly téteménye, tehát sokféle érzés tapadt hozzá. Sok-sok apró örömkkel kevert szomorúság, reménytelenséggel megvert remény. Lehet-e bírni az életet, ha az embert mindenki elhagyja, akit szeretett, akiben hittel hitt és bizva bízott. Apja-anyja akkor hagyta el, amikor legnagyobb szüksége lett volna rá, hogy mellette álljanak. Arról volt szó az érte és ellene folyó küzdelemben, hogy ember lesz-e egy lehetőségéből, vagy sem? Ember lesz-e, vagyis: kifejtheti tehetségét? Vagy megmarad lehetőségnek.

Közel került a semmihez, erősen súrolta a határvonalat. A körülményei ellene fordultak, és semmivé akarták zsugorítani. S most úgy érzi, egyedül győzte a harcot. A lehetőség önmagára utalt, és megteremtette a maga belső körülményeit, mint a tojásban levő mag. Miután felismerte a maga elhagyatottságát, tudatosította magában célját, amelyet el akart érni, áldozatul dobta ifjúságát, az ifjúság örömeit. A konokság, a célratoró szándék minden örömet felszívott, minden játékos hajlamot kiölt belőle. Maradt csak a munka és a munka. A tanulás és a tanulás.

Ruhájával a konyhán keresztül az udvarra sietett, hogy kitisztítsa. Ahogy az asztal mellett elhaladt, beleveszett szeme az ing fehérségébe. Öröm cirógatott rajt végig, s meg kellett állnia. Kezében tétován tartotta öltönyét. Nagyanyját nézte s az inget, melyet vasalt. Az öregasszony, mint a gép dolgozott. Arca sápadt volt és éktelenül gyűrött. Pétert büntudat töltötte el. Mért hagyta ki gondolataiból a nagyanyját? Mindig úgy gondol magára, nehézségeire, mint akinek nem volt segítsége. Talán Lili szemlélete ez? Előtte s már önmaga előtt is úgy akarja nagynak, hősnek tudni magát, hogy egyetlen segítőjét, a nagyanyját megtagadja?

— Nagymama, hogy csináltad ezt? — emelte állát az ingre.

— Mit, fiam?

— Ezt, hogy ilyen fehér lett.

— Hm. Fehér?

— Nagyon. Vakítóan. Szemképráztatóan fehér. A Patyolat elbújhat mellette. Nagyanyja szeme fáradtan nézett rá. Fátyolos volt, tompa, teljesen szétzilálódott. — Nem először csinálom, fiam. Ugye, elhiszed? — mondta ironikusan. — De azt is elhíheted, hogy mind nehezebben. Néha olyan fáradt vagyok, egyik kezemet alig tudom a másikra tenni.

Péter nagyanyja kezére nézett, mivel arról volt szó. Az öregasszony jobbjára a vasalón nyugodott, mintha valóban nyugodna. A vasaló cipelné a hátán kedvtelésből, mint ló a lovasát.

— Olyan boldog vagyok, Péter fiam — mondta az öregasszony. — Olyan nagyon boldog vagyok — ismételte. Péter nem értette ebben a pillanatban. Éppen nagyanyja elnyújt kezeit vizsgálgatta. A vén, idő előtt elért kézfejet, nehézkesen tapadó ujjakat. A ráncokat, a kéken összeugrott ércsomókat, inakat, ízeket, ernyedte bőrt. Milyen vérszesen elkoptatta a munka, az idő. Péter orvosi szemmel pontosan fölmérte. S egyszerre megvilágosodott előtte, mit akart mondani nagyanyja azzal, hogy boldog.

— Nagymama, eljössz holnap? — kérdezte. — Ugye, eljössz?

— Én? — csodálkozott az asszony.

— Te, te, nagymama — mondta Péter. — Mért csodálkozol ezen?

— Hogy jutott ilyen eszedbe, fiam?

— Hogyne jutott volna — méltatlankodott Péter.

— Nem, nem lehet, fiam. Tudod, én olyan fáradt vagyok. Örülök, hogyha lefekhetem. Ha pihenek. Ha a karjaimat nyugtathatom.

Hihetőnek tűnt, amit mondott. Péter hirtelen nem tudott mit mondani rá. Maga is gondolkodott, mert eszébe jutott Lili. Vajon mit szól hozzá, ha a nagyanyját is viszi? Kiindult az udvarra.

Kint szokatlanul hideg szél volt. Eső utáni nagy lehülés. Ingujiban volt, és fázott. Hosszan kefélt a ruhát. Minden kifényesedett foltot többszörösen, gondosan végigjárt a kefével, míg elhitte, hogy nem kikefélfelhető. Mikor befelé tartott, nagyanyja fölnézett rá.

— Jó lesz az a ruha?

— Jónak kell lenni — szólt a fiú.

— Amit te veszel már, az jobb lesz — nagyanyja biztatón elmosolyodott. — Csakhogy ezt is megértük. — Gyorsan helyesbített: — Megértem — mondta. — Már nyugodtan halok meg. Boldogan. Ez volt a céloom, belőled embert csinálni. Elértem a célomat. Holnap diploma lesz a kezében.

— Mégsem akarsz eljönni, nagyanyám.

— Fiam, nem való vagyok én oda — mondta kelletlen arccal az öregasszony. — A menyasszonyodat vidd.

Pétert mellbe vágta az öregasszony megjegyzése. Valahogy furcsán is hangsúlyozta a mondatot. Vagy csak ő értette félre?

— Lili úgyis ott lesz. Attól még te is ott lehetsz.

— Fiam, elég lesz, ha ő ott lesz.

— Akkor nem hívnálak, nagyanyám, ha elég lenne — vitatkozott a fiú. — Én azt akarom, hogy te is elgyere, nagyanyám. Hidd el, ha nem szeretném, nem is hívnálak.

Nagyanyja sokáig hallgatott. Maga elé nézett.

— Nem akarom, hogy szégyenkezzél miattam — mondta ki végül, amit idáig kerülgetett. Pétert düh öntötte el. — Igaza van, minek is jönne? — gondolta keserűen. — Inkább egyedül megy, illetve Lilivel. Lili úgy sem venné jónéven, ha a nagyanyját is vinné magával. Ki érti, hogy miért? Mi baja van egyik nőnek a másikkal? Miért beszél Lili ellene a nagyanyjának? Miért a nagyanya Lilinek? Maradjon hát itthon az egyik. Amelyik nem akar jönni. A nagyanyja!

Sokat dolgozott érte, az igaz. Egyedül rá támaszkodhatott, az is igaz. De milyen fojtogató volt vele élni! Milyen torkotszorítóan gyötrelmes. Egy fiatalnak és egy vénnek együtt. Egy vénasszonnyal, aki mindig mást akar. Mást és másképpen. Istennek hála, megszabadul tőle.

Bement, és becsapta maga mögött az ajtót.

Lili megjött a taxival, boldogan fordult fenékkal fölfelé, mikor a sofőr kinította előtte az ajtót. Kiugrott a kocsiból. Megigazította a selyemruhát magán, mely kellemesen hűs volt és sima. Tegnap óta ismét pokolian fölforrt a levegő. Lili futva tett néhány lépést befelé, amennyire a szűk szoknya engedte. Hirtelen megállt, visszafordult, megrázta szemébe omló dús, szőke fürtjeit. Visszaszólt a sofőrnek, hogy sietnek, nem kell sokáig várakoznia.

— Taxin jöttél? — kérdezte a fiú, miután összecsókolóztak.

— Azon.

— Nagy a fényűzés — Péter vállon karolta menyasszonyát.

— Nagy — válaszolta Lili —, mért ne legyen? — Végignézte a fiút. Elbiggyesztette a száját.

— Elég rövid az ujjá a zakódnak.

— Már nem is lesz hosszabb — grimaszolt a fiú. — Csak rövidebb. — Lenézett.

— A nadrág szára is.

— Igen — bölintott a lány. — Alaposan kinőtted. — Nevetett. — De megvan a diploma, az a fontos — mondta. — Ki hitte volna, hogy így elszalad az idő. A nadrág szára rövidebb lett, de az idő elszaladt.

— Aztán majd fordítva lesz. Az idő kezd rövidülni... — derültek. Megölelgettek, csókolgatták egymást. Lili hirtelen megállt.

— Mért megyünk be tulajdonképpen? Nem vagy kész?

— Még nem indulhatunk, kicsim — sajnálkozott Péter. — Nagyanyám meggondolta, s velünk akar jönni. Próbáltam lebeszélni.

— A nagyanyád? — állt meg Lili álmélkodva. — Mire jó ez?

— Nem tudom — vonagatta vállát Péter. — Ő tudja. Tudod, milyenek az öregek? Ez neki a boldogság! Vegyem el a kedvét?

— Nem. Azt nem szabad. Világért sem — gúnyolódott Lili. Hirtelen lehalkította a hangját, mert elérték az ajtót. Mikor meglátta az öregasszonyt, mosolyra vonaglott a szája, nyájasan köszöntötte.

— Nem haragszik, ugye, kedves? Ugye nem haragszik? — aggódott a nagymama.

— Tessék csak... nyugodtan — szólt Lili. — Tessék csak... Oda fogunk érn.

A nagymama eltűnt a ruhák függőnye alatt, Lili a fiúra nézett, elhúzta a száját.

— Azért hoztam taxit, hogy az öreglányt csomagoljuk be hátra? — súgta.

— Mit tehetünk? — tárta szét a kezét Péter.

A nagymama gyorsan öltözött. Már a cipőjéért nyúlt. De csak egyiket érte el. Péter odaugrott, s kézreadta a másikat.

— Látja kedves, milyen drága fiam van nekem?

— Tessék...? — kérdezte Lili, aki ingerült volt, s az ablakon nézegetett ki.

Az öregasszony már a cipőjével bajlódott. Péter Lili háta mögé állt. Lili kedvesen hátrahajolt. Péter azt hitte, csókot akar.

— Édes... — súgta. — Csakhogy itt vagy. Te velem leszel.

— Nagyanýádat itthon hagyhattad volna — monda Lili. — Máris elrontotta a napomat.

— Bird ki valahogy — kérte a fiú.

— Nehéz. Olyan nehéz volt fölhúzni ezt a cipőt — sóhajtott a nagymama.

— Az az új cipő, nagymama? — kérdezte Péter.

— Mit gondolsz, fiam? Bírom én ebben? — Majd a lányra nézett.

— Szép cipő — szölt Lili. Nem tudta, mit mondjon.

— Azt hiszem, hosszú lesz benne a nap, nagymama. Nem gondolod, drága nagymamám?

— Én nem bánom, fiam, ha már fölhúztam. — Míg topogott benne, próbálgatta a járást, a két fiatal összekacsintott. Péter alig tudta csitítani menyasszonyát, aki végül is kiment a kocsihoz. Nem tudta végét várni a nagymama készülődésének. Sétálgatott kint, levegőzött. S magában Péterre is haragudott, hogy így elrontotta a kettejük dolgát, ami az ünnepi alkalom ünnepi voltát, a közös örömet illeti.

De tenni ez ellen már semmit sem tehetett.

Az ünnepélyt, a diplomaátadást hivatalos szertartásosság jellemezte. De voltak bensőséges pillanatai is. Amikor Váradi Pétert szólították. Amikor megkapta a diplomáját és olyan dicséretet, amilyent senki. És olyan tapsot. És olyan gratulációt! Lili minden kellemetlenséget elfelejtett. De nem tudott úgy sietni, hogy a barátokat, ellenfeleket, ismerősöket megelőzhette volna. Úgy körülvették Pétert. Még az apja is alig fért hozzá. Pedig eljött ő is látni a fiát, sok év után. Talán meg sem kérdezte újdonsült asszonyától, hogy jöhet-e. S az apa után következett Lili. Végre hozzá tudott férkőzni Péterhez. Még mindig szoros embergyűrű övezte. Mikor megölelte, megcsókolta, egy kicsit az anyja helyett is tette. Mert az apja legalább kíváncsiságból eljött, de az anyja nem. Az anyja disszidált 56-ban, s még csak nem is tud róla a fia, nem ír.

Lili szorosan magához ölelte az ünnepeltet, csókolta, beszélt hozzá, maga sem tudta, mit. Így nyilvánosság előtt, apja előtt most lettek egymásé. Egészen a magáénak érezte a fiút. De az, mintha elhúzódna tőle. Mondani akart valamit, fölnézett rá, nevetett... s akkor megint történt valami.

Megint a nagymama...

Lili tökéletesen megfeledkezett róla és a kellemetlenségről, amit ez a vénasszony akarata ellenére okozott neki. De most egyszerre minden eszébe jutott, s a gutaütés kerülgette, mikor észrevette, hogy Péter nem rá figyel. Szeme valahova távolabbra néz. S lefejtí magáról karjait, elhárítja magától barátait, félretolja útjából az apját. Senki sem értette, hogy mit akar? Nézték rá az emberek, ahogy ahhoz a feketébe öltözött matrónához közelített. S megragadta a kezét, és elhalmozta csókjaival.

S a nagymama most, amikor mindenki boldog sutyorgással, fecsegéssel vette körül Pétert, amikor mindenki örült, sírva fakadt. Előbb csak magába fojtva hüppögött, aztán ellenállhatatlanul fölzokogott.

Lili sehogy nem értette, föl nem foghatta az öregasszony viselkedését, csak boszszankodott, szégyenkezett miatta.

Dénes Sándor: Portré

NE SÍRJ, FIÚKA

Hét óra felé járhatott az idő, odakint jócskán besötétedett már. Bent fülledt: meleg volt és csizmaszag. A diák közelebb húzódott a paraszthoz, a várótermen csendes mormogás hullámzott végig. Igazoltatás. A paraszt azt mondta, négy napja vár vonatra, a rendőrök mind ismerik, előre köszönnek neki. A diák szundítani készült egyet, az öregnek nem áll be a szája. A lányáról mesélt, akit elhibázott, aki aztán rossz útra tért a nagyvárosban. Mindenféle cifraságokat aggatott magára a falu szégyene, a férfiakat csak úgy tartotta számon, mint a gyűrű, a nyaklánc, a selyembugyi. A diákot nem érdekelte az elkurvult lány története, de érdeklődött. Megkérdezte, szép-e? — Meg kell hagyni — fontoskodott az öreg, de nem az a lényeg. A lényeg Józsi, a fiúgyerek. Azt mondta, jobb' szerette volna, ha valahová délre kerül. — Északra került? — kérdezte a diák sablonosan. — Montrealba — válaszolt az öreg. — Az első géppel szállították. — Ott aztán a város polgármestere, vagy mifeneje örökbe is fogadta rögtön, Mert nagyesszű gyerek a Józsi, csak éppenséggel olyan fagyos a természete. Azért is hagyta meg neki, hogy délre menjen. Anyja is októberben patkolt el, mikor megindulnak a hideg őszi esők. A diák álmos volt, ahogy álmos az ember, ha nagy útra készül, de az öreg nem vette észre. — Úgy ne járjon — mondta —, mint Csobolyó Balázs heptikás fia, a Sámuel. Jól ment sora odaát az irtásnál, mégsem látta viszont a hazai kertet, tanyácskát.

Az igazoltatás félbeszakadt, a rendőrök három részeg cigányt kísérték el. A cigányok lármásan, méltatlankodva lökdöstették magukat a kijárat felé, az utazó közönség derült, a diák kezét rázott a paraszttal. Körül kellett még néznie. Jobb híján választotta a vasutat, óvatosan, félnéken érdeklődött, a szerencse is messze elkerülte. Csak annyit sikerült megtudni, hogy a tehervonat a külső vágányok egyikéről indul. A csarnokban a síneken vágott keresztül, szemmel tartva az ideoda imbolygó lámpásokat, kinn zuhogott az eső. Hideg, januári eső, mozdulatlan, havasperemű felhőkből. Összegombolta a felső gombot is a kabáton, felhajtott gallérral, dideregve lézengett a vágányok közt egy ideig, aztán beállt a mázsáló félteteje alá. Elábrándozott, tűnődve nézte a síneket — Santos — gondolta, és attól melege lett. Tengerpart, hullámlovaglás, pazar fényű éjjeli mulatók, izzó testű félvér asszonyok. És dögvével a dollár. Feleszmélt. Valami mozdult mellette, amíg állt, észre sem vette.

Egy nyitott vagon rozsdás kereke csikordult meg a sínen, vánszorogva indult, mint a halottaskocsi. Talán a szánalmas sebesség tévesztette meg, közönyösen nézte, amint elhalad előtte, a váltón is túl járt, mire észbe kapott: a szerelvény utolsó kocsija lehet. Utána eredt, felkapaszkodott rá. Egy percig úgy lögött ott, mint a drótra akadt rongy, nadrágszára felcsavarodott az ütközőre, cingár testeküszködött a szívós szövettel. Keze megsajdult a hideg fémkereten, mire felhúzódkodott, arcát felhorzsolta a kocsi szálkás deszkafala. Végignézett a szerelvényen, zárt vagonat csak egyet látott, valahol nagyon elől, így nyugtatta magát: biztosan a személyzeté. Öntöttvas lapok, óriási tárcsák, rozsdás láncok halmán bukdácsolt keresztül, míg végre két présgép között szélvédett helyet talált. Maga elé húzott egy meglapított pléhdobot, letelepedett. A szél elfütyült a feje fölött, az esővel nem törődött. Úgy gondolta, három órát kibír, ha kézigránatok esnek is az égből.

A vonat lassan, méltósággal haladt át a komor, megvilágítatlan városban, a diák elégedetten ázott a két vasszörnyeteg között. Felhúzott térdeire támasztotta állát, szerelmes dalokat dúdolt, hogy az idő kellemesen teljen. Spanyol dalokat, hozzáképzelte a gitárkíséretet, hozzáálmodta Latin-Amerikát. Egyszer majd pirkadatkor ujjongva vágat végig a parti fövényen, s az emberek megértik szertelen boldogságát. Egyszer majd áthajol a bárpulton, csókot lehet a csokoládészínű mixernő hamvas arcára, s a nők méltányolni fogják vakmerőségét. Egyszer majd reszkető kezű aggastyán lesz, szorakozottan olvasgatja nevét a reggeli lapokban, a tisztelet és megbecsülés a síron túl is kijár majd neki. Másfél órát szaguldott a vonat az éjszakában, mikor rádöbent, hogy rosszul választott helyet. Egy kanyarnál megcsúszott az egyik présgép, kétfonnányi súly közé szorult a csipeje. A bádogdob kalapált pereme a gép talpa alá csúszott, mozdulni se tudott tőle. Ahogy a vonat zakatolt, feje ütemesen ütődött hozzá valamihez. Meg akarta nézni micsodához, szemét kis híján kitolta a gép fém fogantyúja.

Komiszul érezte magát. Könyökét és vállát a két talpnak feszítette, hogy megállítsa a csúszó terhet, úgy érezte, mellkasában szétpattant valami az erőlködéstől.

Néhány perces küszködés árán sikerült oldalra fordulnia, fellelegzett, aztán visszagyömöszölte testét a vasak közé, mert lába zsibbadni, húlni kezdett, szúró fájdalmat is érzett benne. Várt aztán, reszketett az ijedségtől és kimerültségtől, óvatosan forgatta a fejét, valami segítség után. A láncok és vasak zaján túl lépéseket, szitkozódást hallott, kósza fényt vélt látni a kocsifalán. Megfordulni nem sikerült még egyszer, áttemelte hát a lábát a dobon, hasadt nadrágszára úgy lógott le róla, mint valami zászló. A szél is lobogtatta. Tagbaszakadt vasutas közeledett csillogó gumikabátban, átkozódva. Meg-megcsúszott a nedves vasakon, szikrát hányt a bakancsa sarkán a patkó. Megtorpant, elgondolkozva nézte az elémeredő vézna lábszárát, értetlenül csóválta a fejét. Aztán rácsapott a tenyerével. A diák feljajdult.

— A fátya! — kiáltott a vasutas. Erős volt, mint a bölény, a tartása is olyan, fél kézzel rántotta ki a pléht a prés alól. Talpra segítette a diákot, ugyanazzal a mozdulattal szájon is vágta. A diák elvágódott, fölé hatalmasodott a vasutas teste, rugdosni kezdte. Lihegett, azt vicsorogta maga elé, hogy a kenyerem, a családom. Elvágódott, de az eszméletét nem veszítette el. Nyögve, rángatódva tűrte a verést, észrevette, hogy a vasutas a nyitott ajtó felé rugdossa. A fájdalomhoz mérten nagyon lassan haladtak, kúszni kezdett hát arrafelé. Fulladozva szedte a levegőt, szájában a pofontól gyűlni kezdett a vér. Válla kampós vasba akadt — rozsdás lehetett, hiszen elpattant a feszítéstől —, arcára, hajába gépszír ragadt, ahogy fejét a rúgásoktól óvta. Aztán ott kuporgott a lépcsőn, könnyes, káprázó szemekkel nézett hátra, azt remélte, mégsem lökhetik le a robogó vonatról. Tévedett. A másik, ahogy két kézzel a vagon falának támaszkodva nézte, nem szánakozott. Csak erőt gyűjtött az utolsó rúgáshoz.

A szemafor körüljárt, mint az óramutató, a vezető dugóhúzóban vitte a szerelvényt: kettőt perdült a levegőben. Tarkán villant a látóhatár, a tarkójára esett, feje körül szétfröccsent az iszap. Egy pillanatra elsötétült a világ előtte, nyálkás, jéghideg vizet szippantott orrába — szájába. Felpattant hirtelen, aztán leroskadt az árok szélére köhögni. A fűbe kapaszkodott, előrehajolva köhögött és hányt sokáig, utálkozva köpködté az iszapos vizet és savanyú ízt a szájából. Lassan nyugodott meg a teste, könnyei kikapadtak, dideregni kezdett. Az utolsó rúgás a gerincét találta, iszonyúan fáj, az eséstől zakatolt a feje. Űlt az árok partján, a szívét tapogatta öntudatlanul, kábán nézett az elrobogó vonat fényei után. A hidegtől lassan magához tért. Lábai térdig a vízbe lógtak, gallérja és nyaka között vastagon gyűrődött a sár. Érezte, hogy nem lesz ereje tovább menni. — Santos — motyogta maga elé. Mély, gondolatlan szomorúságot érzett, és halálos fáradtságot a tagjaiban.

Az eső éppen hogy szemerkélt, metsző északi szél fúj, elkéültek a kezei, megkeményedett testén a ráázott ruha. Feltápáskodott, hajából kimosta az ott-ragadt piszkot, kabátját száraz gacsomóval dörzsölte végig. Sírás fojtogatta a torkát, simogató kezeket, meleg baráti szót kívánt, és forró zuhanyt a teste. Erőtlenül mászott vissza a töltésre, hogy valami menedék után nézzen. Néma volt a túloldal is és sívár, ameddig a szem ellátott, se település, se tanya, se őrház sehol. A vasúttól úgy százméternyire háromszögletű mesterséges fenyves, arrafelé indult. Megizzadt, amíg átvonszolta testét a szántáson, igyekezett, valami fény pislákol a fatörzsek között. Állva maradt, a szélső fánál, nézte a tüzet, sült szalonna szagát hozta a szél felé. Hányinger fogta el. Átölelte a vékony fatörzset, felsértett arcát az érdes kéreghez szorította. Órült robajt érzett a koponyájában, megroskadtak a lábai.

— Állj, ki vagy! — Összeszorított ajkak közül buborékolt a hang elő, élesen, fenyvegőn.

Végigsimított a homlokán, magához tért.

— Csak én — mondta ijedten.

— Nocsak, És az kicsoda?

— Diák — mondta.

Zörrent az avar, a hang közelebből, barátságosabban hallatszott.

— Jól elintézték. Fegyver van?

— Nincs.

— Lesz. Adunk.

Kezet ráztak. A nevet nem értette, csak annyit, hogy középiskolai tanár. Bajszos, alacsony, nyüzött képű férfi állt előtte, frissen borotvált arcán lilán fénylett a rákett timsó. A diák érzékszervei renyhén működtek, mozaikszerűen rakódott össze előtte a tanár teljes fizikai valósága: keménykalap, fehér ing és nyakkendő, divatjamúlt felöltője fagombjain fegyverolaj csillog. Végignézett saját fakó, elrongyolódott ruháin, arra gondolt, vajon mi szüksége lehet rá ennek az elegáns, finom úrnak. Értelmét elhomályosította a fájdalom, de maradék eszével megér-

tette: ez is afféle nagyhitű lehet. És megértette kettejük viszonyának lényegét is rögtön, úgy gondolta, nem haragudna érte, ha a tanár Jean-Philippe-nek szólítaná.

— A tábor — mondta a tanár. Karja nagy ívben lendült ki, mintha a fél világot beleértene. A diák türelmetlenül várta a folytatást, de az hátat fordított neki, és elindult. Követte. Félkörben kerülték meg a tüzet, nesztelenül, de határozottan, mint valami ellenőrző közeget, itt-ott fegyveres alakok lézengtek az erdőcske szélén. A diák megrejtett.

— Sündisznóállás — magyarázta a tanár. Jó iskolánk volt Kijev alatt.

A tűz a háromszög közepe táján lobogott kicsi, kopár tisztáson, fegyveresek ütköztek körülötte. Nőt látott közöttük, göbös hátú agastyánt, aki mozdulni is alig tudhatott, és ámulatára, kimenőruhás orosz sorkatonát. Széles, kerek arcát megvilágították a lángok, odalátszott: ábrándos, kék szemei vannak a katonának, a diák érzékenyült. Úgy képzelte, biztosan szépen harmonikázik.

— A legénység — mondta a tanár. Neheztelés érződött a hangján.

Színpadias hévvel lépett ki a fák közül, a diák követte, ösztönösen utánozta is. A szenvedélyes kilépés hatástalan maradt. Az öreg köpött, az orosz jelentőségteljes pillantást vetett a lányra, úgy súgta felé — glávno komandujussij — és elnevette magát. A lány feléjük fordult, és elnézően mosolygott. A diák szédelegve állt a tanár jobbán, hunyorgott, azt morogta maga elé — vegyes egy társaság volt. — Aztán észretért és eltűnődött azon, hogy miért gondolkozik múlt időben. Megrettenve eszmélt rá, hogy megháborodott. Elvetette a gondolatot: hiszen arra nem eszmél az ember. Álltak ott egy ideig, szigorúan nézték az ásítozó társaságot, a lány törte meg végül is a csendet.

— Gyere a tűzhöz, fiúka. Szárátkozzál.

A lány egy tuskón ült, lelógatta a bal lábát, integetett is, várta a választ. A tanár elfordult. A diák sokáig, konokul kereste a tekintetét, mintha a vezényszóra várna — engedélyezem! — Azután elugrott mellőle. Odavánszorgott a tuskóhoz, lekuporgott a lány elé, arcát hozzádörzsölte a lábaszárához. Előtte kártyáztak. Egy kövér férfi éppen besöpörte a kasszát az öreg elől. Nyögött a kövér a kényelmetlen mozdulattól, rengett a hája hátán, a bőrkabát alatt. Mint valami kíváncsi hernyó eleje, úgy billegett előtte a kövér felsőteste, nem tudta róla levenni a szemét. Titokban nagyon élvezte a helyzetet: a kövér nem is sejtí, hogy a lány hosszú ujjával az ő hajában turkál. Mosolyra fagyott arccal nézte, forróságot érzett a füle körül, arra gondolt, hogy csakis a lány ajkai lehetnek.

— Szólj valamit..., barátokozzál velük — kérlelte a lány.

Ijedten fordult hátra, a lány mosolyogva bólogatott, bátorította. Koponyájában nem csitul a zaj, tapogatózva kereste a lány kezét, megszorította, mikor rátalált végre. Megérintette a kövér vállát, úgy súgta felé.

— Maga... hol izmosodott meg ennyire?

Szilaj, gátlástalan röhögés harsant, a kövér kínosan fészkelődött.

— Szállj le rólam, kisapa — mondta fenyegetően.

A jókedv szétterült a tisztáson, az embereknek nem fülött a foguk a további hallgatáshoz. Beszélgetni kezdtek. A diák kapkodta a fejét, mint a gyerek a mesében, az arcok nyúltak, laposodtak, zsugorodtak a rőzseláng fényénél, mint megannyi indulatban; valakiről beszélgettek.

— A mesterséget érti, annyi bizonyos — mondta a sötétben valaki.

— Jó iskolát járt — hagyta rá a kövér.

— Együtt kezdtük, gyerekfejjel kezdte — sóhajtott az öreg —, angol ösztöndíjjal, Ceylon szigetén.

— Nem itt tartanánk, ha minden rá lett volna bízva — szólt a hang a sötétből újra.

— Sose apad ki a pálinkásüvege — nyalta meg a száját a kövér.

A diák a lányhoz fordult.

— Kiről beszélnek? — kérdezte.

— Herodesről — válaszolt a lány. — Nem ismerem.

— Parancsnoknak szánta az úristen — állította be a végeredményt az öreg.

— Szerettem az állát — sóhajtott a lány ábrándosan — a szakálla miatt...

Egyszer állon vágott... úgy játékból, gyengéden, szeretettel — könnyben úsztak a szemei, ahogy körülnézett. A kövér tisztelettel nézte. Az öreg krákolgott, süketnek látszott egy kicsit.

— Mit magyaráz? — kérdezte a diáktól rosszindulatúan.

— Valaki állon vágta... szeretettel — hebegte a diák.

— Úgy kell neki — örvendezett az öreg. Nem kedvelhette a kurvákat.

Hogy Heródes volt-e a jövevény vagy sem, azt sohase tudta meg a diák. De sejtette.

A beszélgetés folytatódott, a lány oktalan henccegése után valami elvont és nyugtalanító formában, valószínűtlenül, mint a jelbeszéd a ködben. Valaki bizalmas, serdülőkori élménnyel hozakodott elő — fegyverrejtegetés, lopott italok, meztelen lányok az avaron —, az öreg ezerdolláros tétre esküdött, a kövér féltékenyen emlegette az erődöt, mely fél napi járásra esett Singapore-tól. Hadonászott, hadart, fennakadt a hangja, karja bénultan hullott alá. A fejek egy irányba fordultak, néhányan felpattantak ültükből. Felkapta a fejét a diák is. Szakállas férfi állt közöttük egykedvűen, szeme a sötétséget fűrkészte, talpa alatt öntudatlanul görgetett valamit a tűz felé. Csillogó, fekete bőrruhát viselt, fegyvere hanyagul a csipejére lógott. Kezek lendültek a levegőbe, úgy is maradtak megmeredve körülötte, üdvözlést formáltak az ajkak, de hang nem hagyta el őket; a szakállas arca közönyös maradt, mintha beszélőnivalója se lenne velük. Az ámulat döbbenetté fakult az emberek arcán, egymást kezdték vizsgálgatni gyanakodva. Végül is az öreg tért észre.

— Ó, seregek ura! — énekelte gúnyosan.

A tanár előlépett a sötétből, kényszeredett mosolyra húzódott a szája. Úgy közeledett, mint aki érti a viccet, akármilyen goromba is legyen az, és nevet rajta, ha arra szánták, még az élete árán is. Idegesen lépkedett, meg-megállva az elnyúló vagy mozduló testek mellett, mocorgás, halk, elégedetlen morgás kísérte az útján. Valaki káromkodott, az öreg kiköpött, a kövér ugrásra készen gubbasztott előtte, hajladozott, ahogy a kutya sompolyog a fegyvercsővel szemközt. A tanár egy alig palástolt, gyilkos szándékú mozdulattal kerülte ki, úgy állt a szakállas elé, még eltorzult arccal. Kezét hanyagul emelte, mint aki tisztelni készül — talán, a nagykarimájú kalap akadályozta meg benne, mert megelégedett azzal, hogy a kézfogásra nyújtsa. A szakállas nem vett róla tudomást. Unott arccal hallgatta végig a tanár rögtönzött jelentését, megzörgette csipején a fegyvert.

— A kocsi? — kérdezte fenyegetően.

— Nem kell kocsi — motyogta békítőn a tanár. — Felesleges.

— Hol a kocsi?

— Még huszonnégy óra, és túl vagyunk mindenen..., a megbecsülés odaát kijár-anélkül is.

— Magának talán igen.

A tanár karja kilendült, mintha a tábort ölelné.

— Zsákmányolt fegyvereink vannak — mondta —, sebesültjeink, hadifoglyunk..., mi kell még?

— Kocsi! — kiáltotta a szakállas — egy hetünk van a Bakonyban.

— Ellopták — szólt közbe a kövér —, őrizetlenül maradt.

— Egy kis csetepaté — hadarta a tanár —, az egység itt..., a kocsi ott, de őrizetlenül sohase maradt. — Kinyújtott karral mutatott a lányra — megsebesült..., ő védelmezte a kocsi.

— Pojácá — sziszegte a szakállas.

A tanár arca bíborvörös lett.

— Idefigyeljen... Idefigyeljen — dadogta.

— Figyelek — mondta a szakállas nyugodtan, egyetlen elegáns mozdulattal biztosította, ki is emelte a tanárra a fegyvert. — Hívja be az őrséget, éjfélkor indulunk.

A tanár nem ugrott el a fegyver elől, csupán hátralépett. Arca mozdulatlan maradt és halálosan nyugodt, mintha a mozdulatot csak arra szánta volna, hogy a terkolattűz ne csúfítsa el túlságosan. Farkasszemet nézett a fegyvercsővel sokáig, aztán a szája elé kapta a kezét, és sietősen indult a fák közé. Lépései egyre bizonytalanabbakká váltak, meggörnyedt a teste, megbillent, ha gallyra vagy fűcsomóra lépett. — Nem lehet több ötven kilónál — gondolta a diák megvetően.

Beballagott aztán az őrség, lerakták a cókómókjukat, letelepedtek a tűz körül. Egyforma nézésű, mozgású öregje, fiatalja, a diák a lányt kezdte figyelni. A lány a tuskó árnyékában az orosz lábán oldotta meg a kötést, érthetetlen zagyvalék nyelven magyarul, idegesen villogott jobbra-balra. Hadart, sürgette és lökdöste, amíg az a nadrágja elejét gombolgatva a fák felé nem indult. Senki sem figyelt rájuk. A szakállas térdre roskadt az öreg előtt, szeretettel simogatta hosszú, sovány ujjait.

— Hétszer volt királypókerem, mégis otthagytam hatezret, kemény angol fontban. Nagyon hiányoztál, öreg. Egészség?

Az öreg elérzékenyülve bólogatott, tátogott csak, a meghatottságtól elcsöppent a nyála. A szakállas nem várta be a választ, a kövér elé ugrott.

— Salut Tenario — kiáltotta jókedvűen, teli pálinkásüveget csúsztatott az ölébe.

A lányhoz fordult, komolyra vált arccal, halk, rezignált hangon mondta:

— Régen láttalak..., talán sohase —, a haját simogatta, arcát paskolta a tenyerével, amíg a lány sírva nem fakadt.

Két tenyere közé fogta a diák arcát, forgatta maga előtt, úgy kérdezte:

— Te?

— Diák — válaszolta.

— Jól elintézték. A fegyverhez értesz?

Kábán az eséstől, a veréstől, a megtiszteléstől állt ott az emberek gyűrűjében, nem merte mondani, hogy nem. Felsejlett benne, hogy a párbeszéd ismerős, részvét volt a tekintetében, miközben a tanár arcát kereste, arra gondolt, hogy a szakállas mennyivel praktikusabban kérdez.

— Hol a ruszki?

— Pszt.

— Te eresztetted el?

A lány könyörgőn nézett rá, a diák meghülyülve követelődött.

— Mondd meg, ez nekem nagyon fontos.

— Fogd be már a szád — kiáltott ijedten a lány. Aztán átfogta fél karra a vállát, magához szorította, a diák teste átforrósodott, arcán érezte, hogy feszül a nadrág a lány húsos combján.

— Fiúka — súgta a lány —, segítenél nekem?

— Igen. Mit?

— Járnai... Átlőtték a lábam.

A diák elgondolkozott. Körüljártatta szemét a tisztáson, csak nagy sokára válaszolt.

— Lemaradhatnánk..., veled maradnék, hogy ápoljalak.

— Azt nem lehet.

— Miért?

— Mert... nem lehet.

Lehettek úgy húszan. Sarkukra kuporogva ültek a tűz körül, árnyékuk a lombokra kúszott, mocsanás nélkül figyeltek, a szakkálás vitte a szót. Egy német — amerikaiáról beszélt, aki a kasszát kezeli, akit nem is kellett megneveznie, aztán a parasztsaládról, akiket kiirtottak egy kosár tojás miatt.

— Jó jel — vélte a kövér, a szakállas folytatta. Az útról magyarázott, mely jobbra kanyarodik a város előtt, a városról, ahol a barátja él, egy garázsmester, aki talpig gentleman. Beszélt aztán egyébről is, a szenttelen, hangsúlyozatlan mondatok elzsibbasztották a diákot, felállt, fáradtan ténfergett az összefűzött bőrszákok között. Hitte is, nem is, amit mondanak. Értelme kitisztult, a homályba húzódtott, hogy egyenként vegye szemügyre őket. A szakállast, ahogy maga elé mered és töprengve szónokol, a kövért, ahogy hadonászik, ha szólni készül, az öreget, amint komótosan szivarra gyújt, de leginkább a lányt. Halálos rémület feszült a lány arcán, miközben a sötétséget kutatva, körüljárt a tekintete; nyilván őt kereste. Csend lett később, aztán csattogás, dobogás kezdődött a tisztáson: az útra készülődtek. A diák csak nézte. Megcsodálta szorgalmukat, a szakértelmet, ahogy felmálházták egymást, és megértette a lányt, mikor a tanár a legnagyobb zsákokat kapta a hátára; hogy nem lehet. Mert... nem lehet.

Ejfélkor indultak. Vállára dobta a fegyvert, ahogy a többiektől látta, átfogta a lány derekát, az nyögve támaszkodott rá, fél karral a nyakába kapaszkodott. Átvágtak a szántáson, átmásztak a vasúti töltésen, megcsillant a fagyos-nedves út, fák kísérték, messziről, mint apró, elszáradt kőrök. A vasúttal rézsúton futott az út — nem messzi keresztezhették egymást —, végigjártatta rajta a szemét kétszer is, hogy meggyőződjék róla: nem kanyarodik jobbra, ameddig a szem lát. A többieket figyelte: Cipőjük cuppogott a bőrdzűz latyakban, köpködtek és átkozódtak vérmérsékletük szerint; megnyugtatta, hogy ők sem cipelik zsákjaikat kisebb fáradtsággal. Csupán a tanár haladt töretlen szívóssággal a szakállas nyomában. Rengett az óriási teher a hátán, térde meg-megrogyott a szűk pantallóban — zilált az egész külseje, arckifejezése se lehet éppen nyájas vagy atyai, gondolta a diák. — A fáradtságot csak annyira méltatta, hogy kalapját a tarkójára tolva csipkés zsebkendővel törülgette izzadó homlokát. — Így kell ezt csinálni — morogta a diák maga elé. Szorosabbra fogta a lány derekát, kifogyhatatlan erőt érzett az izmaiban. — Elvinném én a világ végéig is.

A műúton könnyebb járás esett. Síkos volt ugyan és repedezett, a domborulata se megbízható, de nem süppedt, gödröket se kellett kerülgetni, a szakállas nagyobb iramot diktált. — Jól elindultak — gondolta a diák, a lány nyöszörögve lépkedett mellette —, lépést kell tartanunk velük. — Aztán azt gondolta: — Ezek ettek. — Homloka és járomcsontjai sajogtak az éhségtől, nem mondta ki amit gondolt, csak

keserűen a lányra nézett. Meghökken, mikor az kétszersült-darabokat és fagyott húst dugdosott a szájába. A többiek elkerülték őket, szitkozódva és köpködve, de járásukon látszott: fel nem veszik az egészséget, dühük inkább a megalázottság, mint fáradtság jele. Elhaladtak, eltávolodtak, csak azt látta már, hogy sötét árnyak lebegnek az úttest szintje fölött; megkülönböztetni se lehetett őket. Csak a kövért, aki lemaradt, és gyanakodva villogott hátra. Az ételtől új erőre kapott. Magához szorította újra a lányt, a lány is magához tért, szaporán kezdte szedni a lábait. Csípeje meg-megrándult egy rossz lépésnél, megszedült, magával rántotta a diákat is. Mindkettőjükről patakokban csurgott az izzadság, mire a kövért utolérték.

– Megszakadsz, fiú – szól az kedélyesen.

– Te sem cipelsz kevesebbet – válaszolt a diák.

– Ez fegyver meg lőszer..., a kenyérünk. – Közelebb lépett a diákhoz, a föléhez hajolt, úgy suttogta. – Hagyd itt, minék neked?

Gyanakodva nézte a kövér arcát, tévovázott, de reménykedett is, mikor kimondta:

– Itt maradnék veled..., csak amíg rendbe jön.

A kövér ellépett mellőle. Úgy nézett rá, mintha valami különös rovart látna, felé is piszkált a fegyvere csövével. Aztán megértés teremt szét az arcán.

– Becsavarodtál, te majom. – mondta jóindulatúan. – Menj csak utánuk szépen, a többit majd elintézem.

– Nem! – kiáltott élesen a diák.

A kövér vállat vont; a lány szípigott, és reszketett egész testében.

– Cseréljünk – mondta a diák, elengedte a lány derekát. A lány nem értette. Halálra vált arccal, eszelősen kapaszkodott bele, hogy feljajdult, a kövér röhögött magának a hátuk mögött. Nagy nehezen megértette magát. Kiszabadította nyakát a lány szorításából, bal vállára akasztotta a fegyvert, túloldalára terelte a lányt. Csípejüket egymáséihoz támasztva haladtak tovább, megnyújthatták a lépteiket, a lánynak alig kellett használnia sérült lábát. – Így kellett volna kezdeni – gondolta a diák, fáradt bal karja reszketett a fegyver tusa és szíj közé feszítve. Tíz perc múlva kipihentnek érezte magát. Amiről pedig a hajsza alatt megfeledkezett: újra sajogni kezdett a gerince, meg is roppant néha. Nem törődött vele. Csupán a kövér miatt bosszankodott: ott baktatott a nyomukban, nem szólt se kedveset, se gorombát, végtelen lehetett a türelme. Az út jobbra kanyarodott, erdőn haladt keresztül, úgy látszott, hajnalra elérik a várost. – Kérek még – mondta a diák. Nem mondta kicsodát, de a lány megértette. Újra arcán érezte a tapogató ujjakat, orrát megsapta a füstölt hús szaga, elmosolyodott magában. – Csak azt tudnám, merre járunk..., hogy ő is a Bakonyba készül-e?

Megtorpantak. Billegő fejek, toporgó lábak előtt, odább a szakállas bőrka-bátja fénylett.

– Mi az istennyila... – hallatszott az öreg nyekergő hangja.

– Tank – mondta valaki döbbenet.

– Tankok – helyesbített a szakállas. Gondterhelten ballagott át az úton.

Nem törődött velük. Leheveredett az útmenti árokba, maga mellé húzta a lányt, az vonakodva egyezett az ölelésbe. A kövér ott gubbasztott a hátuk mögött.

– Inkább megköszönéd, te rohadék – mondta felháborodva, aztán a diákhoz fordult. – Meséltem neki a Corvin közről. A balhéről.

– És? – kérdezte fásultan a diák.

– Csak vakaródzott. – Homlokán ferdén futottak a ráncok, fejét is úgy fordította, mikor újra beszélni kezdett. – Becsavarodtam neki, na. Beleszerettem.

– És?

– Nem érdekel a téma, azt mondta.

A lány felemelkedett, átlépte a kövér szétvetett lábait, tapogatózva imbolygott át az úttesten. Álmatag, megtört hangon rebegte el.

– A sarki fény.

Arrafelé fordultak mindannyian, az öreg vaksin meresztgette a szemeit.

– Pirkadat – mondta. Legyintett.

– Üzemanyagraktár lehet, egy gyártelep – vélte a szakállas.

– Égő falu – mondta a tanár. Végigsimított tenyerével a homlokán. – Dobogó.

A szülőfalum.

– Igazán? – kérdezte dühösen a szakállas. – És eszébe jutott valami, igaz?

– Elképzelhető – nyertett kajánul a kövér.

– Igen. A pajta. Hiszen hamarosan kivirrad.

Később csak arra emlékeztek, hogy csúnyán összetaposták őket. Bal felé tértek le az útról, a lány nem kért segítséget, egy faágra támaszkodva lépkedett fától fáiig, eltorzult arccal nézegetett vissza, de kitartott konokul. A diák előrenyújtott karokkal járt a nyomában, nehogy valami baja essék.

Lemaradtak néha, aztán elkerülték a figyelő, hallgatódzó többieket, titokban azt remélte, hogy a lány makacsságán előbb-utóbb felülkerekedik a fájdalom. Gyalogoltak így talán fél óráig is, mikor a zseblámpa fénye felvillant. Másfelé világított ugyan, de hasra vágódtak, a tanár előremászott és célra tartott. — A tankok, marha — sziszegte a szakállas, egyetlen ugrással érte utol, és ütötte ki a fegyvert a kezéből. A fény végigkúszott az ágakon; árnyék járt a nyomában, átetsző, mint a lehelet, elhaladt felettük, aztán kialudt hirtelen. Az éjszaka apró zajai, a mocorgás, melyek előbb fülsértőn, idegtépőn hasogattak a csendbe, elhaltak, elviselhetetlen csend következett. Lélegzet-visszafolytva kémlelték a sötétséget. — Jézusom — suttogetta a lány. Ott feküdt a diák mellett, hozzátapadt, ráteker-gődzött. — Balra — mondta a tanár. — Balra utánam. — Felpattant, kigombolkozva iramodott el, kabátja két szárnya lobogott a szélben. Felugráltak a többiek is, keresztülgázoltak rajtuk, elhalkult a dobogásuk, mire a lányt magához térítette.

— Nyalakodsz? — kérdezte a lány.

— Lázás — gondolta a diák. Egyik kezében szétszavaráható fémdoboz, csokoládékrém benne, a másikban cukorka, műanyag zacskóban — a lány táskájában lelt rá mind a kettőre. — Hümmögött csak, teli szájjal, élvezte a női test közelségét. Aggódott is. Révetegen csillogtak a lány szemei, duzzadt combjába mélyen vágott az alul megcsomózott vászonkötés, száraz-forró volt a lehelete. Elveszítheti, alig-hogy rátalált.

— Kérek! — mondta a lány.

A diák restelkedve tárta szét a karjait.

— Sajnos, megettem.

Kévébe kötött széna közt gubbasztottak, egymást melengetve. A pajta afféle nyári alkalmatosság volt, korhadó oszlopokra támaszkodott a gaztető, köztük lécekkel foltozott hitvány deszkafal. Fegyveres ór sétált kívül, bőrkabátban, a diákot nem nyugtatta meg, hogy hozzájuk tartozik. — El kell vinnem innen — gondolta —, harcra kerülhet a sor, menekülésre. — Hogy hová és miért kell menekülnie, azt csak sejtette. — Velük, nyilván ómiatta.

— Készülődnek — suttogetta a lány. Alázat lopakodott hangjába, tartásába.

— A tankok — gondolta a diák. Kétórai út visza, az erdőn keresztül, gyanús ne-szezés, ijesztő magány. A lány inni kér — hiszen úgy szokás, ha lázas az ember — vagy pihenni akar, félrebeszél majd, vagy elájul. Megtapogatta az izmait — Sztoj! — kiáltja az ór, de nem állnak meg. Elévánszorognak, a lány roskadozik, ő remeg a kimerültségtől, a tatár fagyos arca felenged — Kuda? — Errefelé van dolgunk. — A tatár hahotázik: — Nem erre van Ausztria. — Elnevette magát.

A kövér röhögött, hangtalanul rázkódott a teste.

— Balra. Balra utánam — ismételte, talán már századszor. A többiek hallgata-gon, felismerhetetlenül gubbasztottak szanaszét a helyiségben, valaki megkönyörült rajta:

— A maláj nőről mesélj inkább, kövér. Akit annyira szerettél.

Buborekolás hallatszott, a kövér fuldokolva töltötte magába a pálinkát.

Virradt. Lílán derengett a pajta belseje, a fal résein beszűrődő fény pókhálókon, bezsírozott szerszámokon csillant. Az öreg mozdult először. Kibontotta a kévéket, a szénát lassú, céltudatos mozdulatokkal rugdosta egyenletesre a földön, ráfeküdt. Csodálkozva nézte a többieket. Felszedelőzködtek azok is, egyik kirojtosodott ponyvát ráncigált elő a szerszámok mögül, kétrét hajtva is kettlen csavaródzhattak bele. A szakállas frissen, kipihenten járta körül az épületet, behívta az öröket, halk, ércetlen hangon parancsokat osztogatott. Dobogtak, felverték a port, meggyőződés nélkül szidták, becézték egymást, a diák némán, teli gyanakvással ölelte a lányt. — Nem vehetik el — gondolta —, hiszen ragaszkodik hozzám. — Előtte sötét csík a szétszórt szénán, a kövér testének a nyoma: fenekén csúszva közelítette meg őket lassan, észrevétlenül. Ivott, vaktában hajította el az üres üveget, szembefordult velük. Duzzadt könnyzacskók, izsadt, barázdás arc, félig zárt szemhéjak — tökré-szegnek látszott —, úgy nézte őket komoran, baljóslatúan. A diák nem félt a kövértől, újabban afféle mindenki bolondjának nézte.

— Nézd — suttogetta irtózva a lány.

— Elintézem, ha akarod — súgta a lány fülébe. Maga se tudta, hogy képzeli.

— Nem! — kiáltott ijedten a lány.

A tanár cigarettára gyújtott: Kornyadozva ült egy taliga platóján, petyhüdt, humortalan arcán komikus rángatózás.

— Aggasztja talán valami, tanárom? — kérdezte a szakállas.

— Közel a falu. Ide érzik a füst szaga.

A szakállas felhajtotta kabátja prémgallérját, leheveredett az öreg mellé.

— Majd felépül — mondta. — Államköltségen.
— Lehetséges, hogy... — kezdte a tanár, a szakállas gorombán a szavába vágott:
— Nem lehetetlen..., takarodó.
A kövérből kirobbant a düh.
— Vele hálsz, mi? — üvöltötte. Felállt, elbotorkált, kinyújtott karjaival egyensúlyozta a testét. Elvágódott, úgy is maradt fekve, szétvetett lábakkal. Csak később, félálomban húzót valamit a feje alá. A szakállas kacsintott.
— Ha az embert leterítik, legalább feküdjön kényelmesen — mondta.
A diák eltűnődött a szakállas utolsó mondatán, nem értette, mire feleszmélt, mindenki aludt körülötte. Úgy aludtak, mint a csecsemők, szuszogva, nyugtalanul, úgy aludt a lány is. Arcát feslett, nedves ruhái közé fúrta. — Fel kell hogy ébreszszem — gondolta a diák, az ajtó előtt az ór is elbóbiskolt. — Készülődhetünk.
— A lány felkapta a fejét.
— Fiúka — mondta.
Meggörögte a lázrózsás arcot, csendre intette.
— Gyere — mondta. A lány felemelkedett, csupa ígéret volt a tekintete. A diák megrettent ettől a pillantástól, felékapott. A lány álszent kis sikollyal menekült a keze elől.

— Számolj százig, aztán gyere utánam.
Talpra ugrott, aztán visszahuppant a helyére. Nincs mit magyarázkodni — gondolta. — Két tenyerébe ejtette az arcát, számolt, százig, kétszázig, háromszázig, fergetegesen vert a szíve, ujjával kitapintotta a homlokán rángatózó eret. Felállt, zajtalanul lopakodott át az alvók között, átugrált a szétszórt szereléseken, ide-oda repdeső pillantásokkal közeledett a sarok felé. Ott feküdt a lány két köteg széna közt övig meztelenül. Összesimuló combjai fehéren világítottak a szürkületben.

Arra ébredt, hogy szemébe süt a nap. Széles nyíláson át, két lécbetét közül — forgatta a fejét, hunyorgott a kék hajnali fényben, félig ébren elhitette magával, hogy még nagyon korán van. Szénát húzott a fejére, hasra fordult. Előbb csak csillogó fekete pontokat látott piros mezőben, a pontocskák mintha kergetődztek volna. Megrázta a fejét, elfordította, hogy halljon is valamit. Nem nagyon hitt az effélékben. Kűszni kezdett arrafelé, nem a kíváncsiság, inkább a lángra borult látóhatár esztétikuma vonzotta. Ritmikusan rázkódott a teste, mintha vonaton utazott vagy lovagolt volna, széleseben haladt, a színek összefolytak a szeme előtt. Megkülönböztetni csak nagy sokára tudta őket. Csak amikor ott állt a lobogó lángok előtt, a csillogó pontocskák emberformát öltöttek, ott hadakoztak tőle, alig kartávolságnyira. Felismerte őket. A szakállast, a vállbojtos aggastyánt a könyvtári képeslapból, a papot, akiről csak úgy hallott egyet-mást, mégsem tévesztette meg, hogy feszület helyett kivont kardot emelt a feje fölé. Tocsogtak a vörös latyakban, a párának vérszaga volt, kedvet kapott a mézszárláshoz. Valaki megfogta a karját. Felült.

Meggondolatlan, heves mozdulattal magával rántotta a lányt is. Az görcsösen kapaszkodott bele, megnézte duzzadt és verejtékes arcát, sebesült lábán áttetszően feszült a nadrág szövete. Úgy kétszerese lehetett a másíknak. Egész teste vastagabbnak látszott. Visszafektette, eligazította a táskát a feje alatt, betakargatta újra. Átvillant az agyán, hogy trikót visel az inge alatt. Kulacsot is látszott az egyik hátizsákra akasztva, fertőtlenítőnek is lennie kell valahol. Kibontogatta a lányt a rengeteg takaró közül, kigombolta a kabátját, a lány szomorkás mosollyal túrte. Mikor a derekához nyúlt, dermedt ujjával ügyetlenül tapogatva a nadrág kapcsa után, ellökte a kezét.

— Nem — mondta, fejét elfordítva.
— Nem láthatja senki.
— Nem, fiúka, nagyon fáj.
Bíborvörösre gyúlt arccal, dadogva magyarázkodott.
— A kötés miatt..., megmoslak, friss kötést teszek a sebre.
De a lány nem hitte. Szomorúan ingatta a fejét.
Harmadszor zajra ébredt. Kilesett a széna közül, az ór haladt el előtte, nadrágja szára az arcát súrolta. Nyakát nyújtogatva követte az ór útját, az leguggolt a szakállas mellé.

— Baj van, főnök — mondta.
— Hallom — válaszolt a szakállas. Felkőnyökölt.
— Mi legyen?
— Csend.
Dübörgés hallatszott, távoli beszéd foszlányai érkeztek, a diák kicsúszott a lány öleléséből. Átfagyott, merev tagokkal kerülgette az alvókat, kilesett egy oszlop melletti jókora résen. Megkapaszkodott, megtántorodott a beáramló éles

levegőtől. Háborgó, tarka tömeg közeledett a falu felől, acsarkodó férfiak, jajveszékelő asszonyok, bukdácsoló vének, visítózó gyermekek festői összevisszaságban. Fel-felbukkantak a hullámos talajon, az erős fényben úgy tetszett, mintha valami rituális táncot jártak volna dobszóra — döngött a fagyott föld a talpuk alatt.

Felébredtek a többiek is. Álmosan szállingóztak a résekhez, fanyar arccal szemléltek a közeledőket. Azok lassítottak, a csoport kettévált, félkörben közelítették meg a pajtát. Bricsecsznadrágos, bilgeris, mikádó kabátos férfi haladt a menet élén, olyan intézőfélének látszott. Puska lógott a vállán, feltűzött szuronnal. Tétován állt meg, a többiek nemigen tisztelték benne a vezért.

— Pörkölj közibük, János — biztatták. Lökdösték, amíg a fegyvert le nem vette a válláról.

— Nem. — A bilgeris tanácstalanul lóbálta a puskát. — Hisz' nincsen ottan senki.

— Akkor hát menj oda, hogy bizonyosat tudjunk.

— Nem — válaszolta. — Jó búvóhely ez gyújtogatóknak.

Bent nyugalom volt.

— Többszörös túlerő — állapította meg szárazon a tanár.

— Parasztok. A faluból — mondta az öreg. Ásított.

— Mire várnak? — kérdezte a diák.

A kövér felröhögött.

— Sortűzre — mondta.

A diák megborzongott. Először vette észre, hogy a fegyver súlyos, hideg és érzéketlen, hitetlenkedve húzta végig ujjait a csövön. Az olaj is hideg volt rajta és fémes tapintású, nem melegedett fel az ujjai alatt. Kinn elnémultak a falusiak. Apró, kucsmás emberke köré gyűltek, aki suttogva hadonászott, lelkesíthette őket.

— Fiúka! — visított a lány.

A szakállas arcán megremegett a bőr.

— Hallgassd el — szolt oda a diáknak. Erélytelenül, alig érthetően; a szakállas pillantásában volt valami, ami gyors mozgásra ösztökélte a diákokat. — Nem az a fajta, aki fenyegetőzik — gondolta. Letérdelt a lány mellé, két tenyere közé fogta pici kezét, megcsókolta. A lány felzokogott.

— Ne sírj — kérlelte a diák.

— Egy egér — mondta a lány. Megrázkódott az undortól.

— Egy egér! — ismételte el a diák megsemmisülten. Ott maradt összekuporodva, a lány kezét az arcára szorította, de fél szemmel a többiekre figyelt. A kövér kéjelegve ingatta csípején a testét, az öreg hunyorgott, a tanár táncos mozdulattal lépett el a nyílás elől. Későn.

— Ott..., a hámfák alatt..., bajusza van... — ordították kívül egyszerre többen.

A kövér jól szórakozott. Nevetgélt, tömpe mutatóujjával kifelé böködött.

— Hogy hőzöngenek...

— Kár beléjük az ólom — morogta az öreg.

— Itt vesszenek el mind! — üvöltötte kívül valaki.

— Csendet! — sziszegte a szakállas.

— Fiúka! — zokogta a lány.

— Ne sírj — könyörgött a diák. — A láz — gondolta — elvette az eszét. — Azon kapta magát, hogy könyörög a kezéhez: térjen magához rögtön, vagy haljon meg egészen. A lány fetrengett az utálattól.

— Senkit se szerettem igazán — nyögte. — Soha senkit!

Kívülről a beijedt bilgeris tenorja hallatszott:

— Azt ne tedd, Józsi!

— Senki se szeretett igazán — lihegte a lány. Soha senki.

— Az ajtóra irányozz, János! — A vakmerő Józsi hangja lehetett, helyeslő mormogás hullámzott végig a tömegen.

Az öreg a fal mentén sétált végig, meg-megállva, csóválta a fejét.

— Mit eszelhettek ezek ki? — tűnődött hangosan.

— Én szeretlek — mondta a diák.

— Meghalok — súgta elégedetten a lány. — Te velem jöhetsz.

Kívül csend lett. Feszült és idegmorzsoló csend, úgy tűnt, határoztak. A szakállas, fejét oldalra hajtva, gyötrődő arccal hallgatózott. Magasra emelve a kezét, fél szemmel a zsúptetőt vizsgálta, senki sem figyelt rá. Arcbőre ideges fintorba rándult.

— Csendet! — üvöltötte.

— Fiúka! — visított a lány.

— Ne sírj.

A kövér pisztolyt húzott elő a zsebéből, amikor feléjük indult. Arcán a korábbi élvezet kifejezésének a maradványaival közeledett közönyösen, mint aki

tüzet vagy jó tanácsot készül csak kérni, tekintetében alázat bujkált. Széles talpai kedélyesen csapkodták a földet. A diák rávetette magát.

— Hohó — vihogta a kövér, nem lepődött meg. Hátralépett, elhajolt a toroka körül görbülő ujjak elől, a diákot hasba rúgta. A diák összecsucsklott, és üvöltött a fájdalomtól, de azt még látta, hogy a kövér a lányhoz lép, kíváncsian megnézi, aztán a homlokára csap a pisztoly agyával.

— Menetkészültség — mondta a szakállas.

A fájdalom hamar abbamaradt, de felegyenesednie sehogyse sikerült. Fektéből szemlélte a készülődést — szakasztott mása volt a néhány órával előbbinek, katonás rendben történt, felesleges mozdulatok nélkül, megreszketett, ha valamelyikük körülnézett vagy elindult feléjük. A lány rémült arca jutott az eszébe — hogy nem lehet. Mért... nem lehet — s a tanár igyekezete, pedig tekintete kérdezetlenül is vallotta, hogy más felekezethez tartozik. Nem törődtek velük. Felsorakoztak a kijáráttal szemben. A szakállas kibiztosította a fegyvert — szorosan nyomában az öreg és a kövér —, kirúgta az ajtót, hárman ugrottak ki rajta egyszerre. A többiek néma csendben sorjáztak ki az ajtón, előreszegezett fegyverrel.

— A sortűz elmarad — gondolta a diák, összegörbödött testét ujjongva dobálta a földön. — Megmenekülünk. — Hatalmas erőt érzett magában.

Talpra állnia mégsem sikerült, gerince is hasogatott a természetellenes testhelyzet miatt. Langyos hullám öntötte el a testét, azt hitte, belázasodott. — Ő — gondolta — komiszabb állapotban van. És nélküle mit sem ér az egész. — A falhoz mászott, feltápáskodott, fél kézzel a szerszámokba kapaszkodva. Akkor vette észre a füstszagot. Először örült is neki — nem kell majd kiegyenesedve járnia öelötte sem —, visszazuhant a földre, elmászott a lányig. A füst tömören, áthatolhatatlanul függött a mennyezeten, vastagodott egyre. Hullámzott az alja, ahogy a víz fodrozódik. Csaknem ráért a lány arcára. Felülről szüntelen pattogás, ropogás hallatszott. Nézte a lányt tehetetlenül —, felrepedt homlokáról vér csurgott bele a nyitott szemébe —, azt sem tudta, él-e még. A tetőről egy égő szalmaszál vitorlázott alá, a takaróra esett. A második a lány cipőjére, a harmadik az arcára. Az apró lángocska ott ágaskodott a szeme körül, sercegni kezdett alatta a bőr. A diák feltérdelt, felordított, arcát eltakarva, egész testével rázuhant a lányra. Attól megnyugodott. Mikor az égő gerenda a gerincére esett, csak arra gondolt, kevésbé fájna, ha ott a vonaton nem várta volna be az utolsó rúgást.

Németh József rajza

A KISKACSAK VÍZRE MENNEK

Mindig szerette az egyformát: a fasort, a gyerekeket, a gyertyákat, de még a lámpaoszlopokat is. Mindegy lett volna neki, hogy tiszta fehér vagy tiszta fekete minden a világon, csak egyforma legyen. Még talán azt sem bánta volna, ha mindenki sántít egy kicsit a jobb lábára.

Az első áldozás is azért volt olyan szép, mert mindenki egyforma volt. Anyukának is tetszhetett, mert mosolyogva sírt. „És most vegyétek a szentséget...” És vették sorban egymás után. Aztán vége volt, és Anyuka kereste a többiek között.

– Kislányom!

– Itt vagyok! Ugye, olyan szép egyforma volt ma mindenki!

– Mégsem egészen, mert a te hajad volt a legszebb.

– Anyukám, most figyelj egy kicsit. Azt szeretném mondani, hogy most én voltam a rút kiskacsa, aki most...

– A szentségit! Te... te szerencsétlen! Már megint!? – A pofon fájt. Az orgona odabenn elhallgatott.

– Sala bácsi holnap megint elvisz Szepesi doktorhoz – mondta tompán Anyuka.

Mindig szerette az egyformát: a katonákat, a sült alma arcú néniket, a menyasszonyokat a fényképeken, és bűnnek érezte, ha valaki vét ellene. A pofon nagyon fájt, mert akkoriban minden fájdalom nagyon fájt, mert a fájdalmak akkor csupán fájdalmat okoztak. Amikor először nyújtották, akkor is szörnyen fájt, de akkor még nem tudott semmit se vallani. Szepesi doktor arca meg-megrándult.

– Mit érzel most?

– Fáj!

– És most?

– Fáj!

– És így?

– Lehet, hogy egyforma lesz a lábam?

– Hát persze... De most figyelj! Fáj?

– Most már többé nem!

– Így nem lesz jó. Most ne gondoldj arra, hogy meggyógyul, most csak arra figyelj, hogy fáj vagy sem.

Pedig csak azt akarta mondani, hogy a rút kiskacsa egyszer majd átváltozik hattyúvá. Nem úgy egészen, még nem tudta pontosan, hogyan, csak szerette volna... Aztán tovább vallatták.

– Te miért jársz különtornára?

– Korcsolyázol is?

– Vagy csak ügyetlen vagy?

– Az én barátnőmnek is eltört a lába, de neki egy fél év alatt teljesen meggyógyult. Neked nagyon eltört, ugye?

– Balettre is be fognak íratni?

– A különtorna nem olyan gyógyító torna?

– Hát, ha tudni akarjátok...

A különtorna gyógytorna volt, a gyógytorna meg nyújtás. Az úszás gyógyúszás, a séta gyógyúszás. Sala bácsi pedig két évig kísérte Szepesi doktorhoz, mert Anyuka nem bírta nézni a nyújtást. És Sala bácsi tanította meg angolra és franciára, mert nem bírta nézni, hogy félemler legyen, nyelvek nélkül. Két év alatt társalgási fokra jutottak, s a botladozást is alig lehetett észrevenni. Egyik nap angol úr volt Sala bácsi, és storykat mesélt a franciákról, a másik nap francia úr, s éles nyelvel csúfolta az angolokat. A vasárnapi ebédnél megint Sala bácsi volt, s az oroszokat szidta.

– Az oroszban is segíthetne Sala bácsi neked, mert most erre mennek rá legjobban – mondta Anyuka.

– Jobban tud már, mint én – válaszolta Sala bácsi –, különben kell is, mert előbb jut Moszkvába, mint Oxfordba.

– Az osztálytársaim azt mondják, a négerek közül néhányan kitűnően beszélnek angolul.

– Ez az újabb mániája. Képzeld, Sala, egy feketével is levelez.

– Egy japán meg egy bolíviai az újabb szerzemények.

- Mutasd csak meg a japánt Sala bácsinak. Egészen intelligens képe van.
- A bolíviai csinosabb.
- Már amennyire kivehető az a sötét ábrázat. Nem tudnának ezek elpirulni.
- Originál vagy keverék? – kérdezte Sala bácsi.
- Angol ugye valamelyik ágon, hiszen angolul írtok egymásnak?
- Anyuka meg angломániás.
- Angolul mindenki írhat, de ez a te feketéd legfeljebb egy kicsit spanyol vagy portugál lehet – döntött Sala bácsi.

Dáviddal csak magyarul beszéltek. Csaknem hibátlanul beszélt már magyarul, csak akkor keveredett meg egy kicsit, ha udvarolt.

- Hogy mondtad, kislányom, Dávid Algan?
- Igen, ez a neve.
- Francia?
- Nem, néger.
- Hogyan?
- Nigériai. Eddig Franciaországban tanult. Apjának otthon gyümölcskereskedése volt. Azt meséli Dávid, hogy arrafelé sokkal több fajta gyümölcs van, s ez érthető...
- Micsoda?
- Tudniillik minél délebbre megyünk, annál több a fajták sokfélesége mind a növényeknél, mind az állatoknál...
- Szóval az a bolíviai?
- Nem, Anyuka, mondtam, hogy nigériai, avval csak leveleztem. Őt meg szeretem. Itt tanul a kertészetin. És... ő is, természetesen.
- Fekete?
- Nagyon.
- Hát akkor néger! Te... te szerencsétlen nyomo...! – S elharapta a szót.

Eleinte a négeres is olyan egyformák voltak. Talán csak ezért szerette őket. Aztán később már nem! Dávid volt leginkább más. És Dávid egyáltalán nem volt „fekete”, egyszerűen néger volt.

- Mi most megtanuljuk az őszibaracot. És most te is őszibarac vagy.
- Na ne mondd! És mit tanultok róla?
- Ezt most inkább ne, inkább azt, hogy te igazán nevétsz mindig az arcodon?
- Sokszor csak az arcomon. Érted?
- Ó, hogy ne is! És ez nagy baj! Most gondolkodom róla.
- Miről?
- Hazudtam. Csak néztelek. Most az apámnak szemével. És örülök. Nyáron hazamegyek, és elmondalak neki. Meg a többit is, a nagy tervezést is.
- Az iskolát is?
- Azt is, de azt mindenkinek, mert a nagyon kell.
- És a kísérleti gazdaságot?
- Az nem nagyon kell. Mert nálunk minden nő magától. Nem is lesz sok dolgunk, és lehet sok minden mást csinálni. Üzletet, meg olyan egységes nemzeti nyelvet, meg zenekart is.

A menzán néha énekelt, s dobolt hozzá a széken. A lányok azt mondták, nagyon tehetséges. Sala bácsiék a tékép fölé hajoltak, és megkeresték Nigériát, aztán megoldáson és megtorláson gondolkodtak. Ilonka néni írt egy misszióknak.

A misszió nem válaszolt. Így Ilonka néninek kellett misszióba indulnia. Ő képviselte a családban a legmérsékeltőbb irányzatot, s most ő beszélt a fejével. A feje nagyon szabatosan válaszolt, s vigyázott, hogy meg ne sértse Ilonka néni érzelmeit. Ő meg közben lerajzolta magának Dávidot, szobornak is megmintázta, s zenét is írt neki, s egyáltalán nem félt már.

– Mondd, miről szoktatok ti beszélgetni? Ő kertész, te nyelvész, ő egy minde-nütt szereplő világ fia, te belső életet élsz. Félig sem ér fel hozzád? Halljuk! Hagyta Ilonka néni beszélni, s hallgatta Dávidot.

– Te is meg én is elmondunk a másiknak mindent, ez már igazi beszélgetés, ugye?

– Ha majd egy kicsit kitalálok magadtól is, hogy mit akarok kérdezni, akkor lesz igazi.

– Azt már kitaláltam, hogy szeretlek.

– A szóf hamar megtanultad, de mondd csak, a te nyelveden, ahogy számolsz vagy gondolkodol magadban, azon mondtad már?

– Én már két hete nem gondolkodom, csak nézlek, s kitalálok magamnak mindent.

És felzúgott az orgona, s gyümölcsillattal telt meg a templom, s Ilonka néni lassan, szertartásosan felé fordult, állát megfogva a szemébe nézett, s megkérdezte:

— És a hited? Mi lesz a hiteddel?

És ő megzúgatta az orgonát, és énekelte: Isten és ember előtt ünnepélyesen kijelentem neked, Dávid Algan, hogy szeretlek, és hamarosan a tied leszek.

— Nem válaszolsz? És a tisztaságod?

Tiszta és szép volt. Talán valóban orgona zúgott, vagy a nagy csendben amúgy is hallani orgonazúgást. Amikor nyújtották, hogy ne érezzen fájdalmat, valami nagyon jóra akart gondolni. És most a nyújtás meg a fájdalom jutott az eszébe, s innen tudta, hogy nagyon jó. S talán fáj is a nagyon jó, vagy abban amúgy is benne van a fájdalom.

— Sötétben ugye minden emberek feketék?

— Igen, Dávid, most én is.

— Igazán? Nem csak szépen mondd?

— Nem. És tudod, mégis mind a ketten fehérek vagyunk, érted?

— Kicsit értem.

Nem orgona zúgott. Messziről dobok dobogtak, s idegen hangszereken zenéltek. Talán Dávid kedvéért. Vagy lehet, hogy ilyenkor ez a zene szól. Szél is süvöltött, nyílzápor is zúdult. Fényes nyilak, ezüstös ívben. Csillogó, hűvös kések is repültek a tömör szélben, hús testükkel legyezték őt. Néhány kés élivel száguldott felé, ilyenkor még jobban Dávidhoz simult.

— Most gazellák vagyunk te meg én, s együtt szaladunk — mondta a lány.

— Most meg nagy fehér madarak és együtt repülünk — mondta Dávid.

— Mindegy, hogy milyen madarak — mondta a lány. Mindenféle madárként repültek. Aztán valaki megpörgette a színeket, s tiszta fehér lett minden.

Aztán Dávid hazautazott az apjához, hogy megbeszéljen mindent. A csoporttársak a nyáron a Balti-tengerig jutottak el autóstoppal. Ősszel első dolguk volt, hogy Magyarországon is megszervezzék a mozgalmat. Dávidnak is tetszett a dolog, s a többieknek is Dávid. Gitárt és dobokat hozott, s a tv-ben is fellépett. Az öröm nagyon sokáig fenntartotta, de aztán meg kellett kapaszkodnia Dávidban.

— Mást nem is akarsz mondani, Dávid?

— Neked most szomorú meg rossz, de mást nem.

— Elfelejtettél mindent?

— Nagyon messze voltam. És sokat gondolkodtam.

— Hazudsz, Dávid.

— Mást nem tudok mondani neked.

És ez azt jelentette, hogy Dávid Algan elhagyta őt. Ezután leeresztették fölé a nagy búrát, és gondos előkészületek után elkezdték kiszivattyúzni a levegőt. A vastag falak mögül tompán szűrődtek be a hangok:

— Bolíviai, japán, cigány vagy néger: mind egyforma.

— S a gyalázatos éppen egy nyomorékkal...!

— Úgy látszik, más fehérnél gátlása volt.

A lányok elvitték, ő nem akarta. Már késő volt. Már az ötödik hónapja hagyta el őt Dávid Algan. A csoporttársak mind melléálltak, s elkezdték sajnálni.

— Tragikus, nagyon tragikus.

— Ez az abszolút tragikus.

— Inkább ki kellene valamit sütni csámcsogás helyett, ha már mi lennénk a jó közösség.

— El kellene kapni azt a disznót, és elvenni a kedvét örökre!

— Nem csak a kedvét!

— Le merném fogadni, legközelebb egy vakot kap el.

— Vagy egy inaszakadtat.

— Mégiscsak felelősségre kellene vonni valahogy.

— Nincs rá jogalap.

— És a közösség?

— Testi fenytéket alkalmazhat.

— Ebben maradunk.

— Egy kis emlékeztetőt!

— Ki mit tud!

Nem tudott gyűlölni, Dávidot sem. Egész éjjel nem aludt, a fiúknak magyarázott, akik meg akarták verni. Hogy is mondjam el ezt nektek? Ne tegyétek most rám a búrát! Ne vegyétek el a levegőt! Hangot kérek! Értsétek meg, hogy ő nem „disznó néger”, csak fekete, mert bűnös. Most lett fekete. Fekete, mint Anyuka, vagy Sala

bácsi. Bűnös, mert mindent elfelejtett, mert fekete lett. De nem lehet őt gyűlölni, mert „fekete”. Mert ha ő „fekete”, ha ő „disznó néger”, akkor én „nyomorék” vagyok. Nem értitek? Ha bántjátok, engem is megöltök!

Amikor megtudták, Anyuka ünnepélyesen kitagadta, Ilonka néni meg ünnepélyesen befogadta. Líviák elintézték, hogy a kollégiumban lakhasson. Elképzelte, hogy majd onnan megy el szülni is. Aztán névadó ünnepség is lesz, s majd valami jó magyaros nevet javasolnak a kis Dávidnak, miután elverték az apját.

Aznap reggel egy pillanatra arra is gondolt, hátha jót tenne neki, aztán nagyon megbánta ezt. Délben a tónál várta. Talán ma ő is sántikálva fog jönni. És talán ma a hattyú sem fogja érdekelni. Dávid a hattyúkat szerette jobban, ő meg a kis kárókatonákat. Most a parton álltak a kárókatonák. Egy micisapkás meg egy svájcisapkás figyelte őket nagy szakértelemmel.

— Látja azt ott, az lesz a hím. Csudára szorgoskodik az is — mutatta a micisapkás.

— Odanézzen, előbújt még egy — fedezett fel még egyet a másik.

— Kis vakarcs, mintha fakóbb lenne.

— Meg a járása is, látja?

— Dülöngél egy kicsit, de az anyja szeme mindig rajta van.

— Így is van rendjén. Különben is még kinőheti. Legfeljebb nem lesz katona a kis kárókatonából. Jól mondom, mi? — nevetett a svájcisapkás.

— Nézze, hogy kapkodják! Kis fekete ördögök. Mit gondol, mehetnek ezek már vízre?

— Hát ez attól függ, kérem... Várjon csak egy pillanatra! Kisasszony, lenneszíves megmondani a pontos időt.

— Háromnegyed egy lesz tíz perc múlva — felelte a lány.

— Köszönöm szépen. Egyig vannak ma. Az unokám, tetszik tudni. Szintén a kiskacsákat tetszik nézni?

— Igen. Nagyon kedvesek — felelte a lány.

Ezek is egyformák, gondolta. Annak egy kicsit erősebb a járása. Túlzás lenne azonban azt mondani, hogy sántikál. Egy-két évig jár a gyógyulására...

Kijöttek a gyerekek. Nekik is a hattyú tetszik jobban.

Bizonyosan majd a kis feketének is. Nem lesz majd neki könnyű az iskolában. Lehet, hogy verekedős lesz, mert másmylen. De nem fogják bántani csupán azért, mert fekete. Anyuka még reménykedett, hogy fehér lesz, Dávid arcvonásaival, de Sala bácsi leintette:

— Kár ábrándozni. Még ha valami satnya néger lett volna, s amúgy is a néger az erősebb faj, mi dekadensek vagyunk. Elég az ábrándozásból. Ha engednétek azt az orvost...

Akkor fogadta be igazán a kicsit. Dávidnak kellett elneveznie, hogy ne legyen egyedül. S akkor a tóparton együtt várták Dávidot. Aludni kellene menni ezeknek, nem a vízre, gondolta, aztán eszébe jutott, hogy tulajdonképpen vízimadarak.

— Itt, kérem, készül valami, nézze csak — szolt hirtelen a micisapkás.

— Nézze csak, kisasszony, maga is, alighanem vízre mennek — erősítette meg a svájcisapkás.

— Akár abban a filmben, a Vadvízországban. Látta maga is? — kérdezte a micisapkás.

— Nézze csak, négerék! Három. Nagyon murisak, mi?

— Inkább ezeket nézze, kisasszony, készülődnek már! — mutogatott élénken a micisapkás.

Ott volt köztük Dávid is. Nem látszott rajta semmi. A hattyúkat nézte ő is. Le nem vette róluk a szemét.

— Mindnyájan bementek? Nem látok eléggé jól — magyarázta a micisapkás.

A svájcisapkás megnyugtatta:

— Egytől egyig. Mind bement a vízre. Na ez szép. És már jön az unokám is. Megyünk a hattyúkhöz. A legjobbkat. A viszontlátásra.

Mind úsztak befelé, A lány örömmel nézte őket. Kedvesek, s egészen egyformák így. A közepe felé úszik az egész család. Hosszasan nézett utánuk, aztán számolni kezdett: Egy, kettő, három, négy, öt... és még négy...

Október, november, december és január...

— Dávid! Dávid!!

... Kicsi Dávid...

VIRÁGVASÁRNAP

Virágfakadó vasárnap.
 Az emberek messiásra vártak
 a názáreti út elé kiállva;
 és jött az ács amott.
 Nem zsoldos lovon, királyi elefánton,
 úgy érkezett meg egykedvű számaron
 de jöhetett volna gyalog,
 (s valamivel előbb)
 hogy érzékeny talpával töprengett volna át
 rögös útjainkról néhány bökkenöt.
Virágtékozló vasárnap.
 Eléje mentek, akik csak járnak.
 Sötét hajába füzérek szálltak,
 és sirtunk, hogy lám elhagyott a bánat,
 s nem térhet vissza soha már.
 Letörtük a nyíló gyümölcsfa ágat
 – ott zümmögtek bennük a remények –
 Fekete torka volt a sárnak
 és egykedvűen lépdelt a számar.

– Hozsanna a Dávid fiának!
 De – sügták – nem lázadónak, királynak
 jött a számaron, s a városba ment.
 Az emberek messiásra vártak
 Hozsanna! – tátogott kiszáradt,
 megfonnyadt szájával a kert.
 Csak a sötét, bódító örvényeket
 tűzte még hajába a Jordán,
 s hússzirmú rózsák fakadtak
 a meztelen bordán;
 s a meztelen földéken a csend.

Virágtaposó vasárnap
 Az emberek csodára vártak;
 kinőnek a letördelt ágak,
 vagy megérik rajtuk a gyümölcs.
 Hisz önmagunktól örömmel lenyestük
 virágjainkat, virágzó testünk.
 Csonkolt hitünket markolta a görcs.
 Fekete ágak átkozódtak,
 Virágzó bordák átkozódtak,
 megszagattuk mellünkön a hitet.
 A városba ment szabadítóinak.

És hatodnapon megfeszítettetett.

SZEMBENÉZTEM A SZAKADÉKKAL

*Dolgainkat bekerítette rég
 föld fölig hasadt szája.
 Kitapogattam a peremét...
 Tudtam, hogy van, mint Ázsiában nyomor.
 De most vasalt civilizációnk összegyúrta a bor.
 Én az öntudat partján,
 benned már megpördült az agy.*

Ölelés közben vinnyogva követelted:

— ki vagy!

Csend. Hallgatom tovább,
ahogy szilánkokra felejtéd
közös létünknek csontjait,
a négyszáz éjszakát.

Még sohasem voltál meztelenebb

— önmagadat is ledobáltad.

Maradt a puszta hús, a puszta állat.

Önmagad aljára zuhantál.

én magamtól hátratántorodtam.

Mégis vékony

hidat ível át a szakadékon

két idegen lényünk egy görcsös birokban.

Mindig erősebben.

Míg összeroppan.

VERONIKA

Tavasz lehet a Golgotán.

Vitaminhiány. Lábam reszket.

Az úton szembejött a lány.

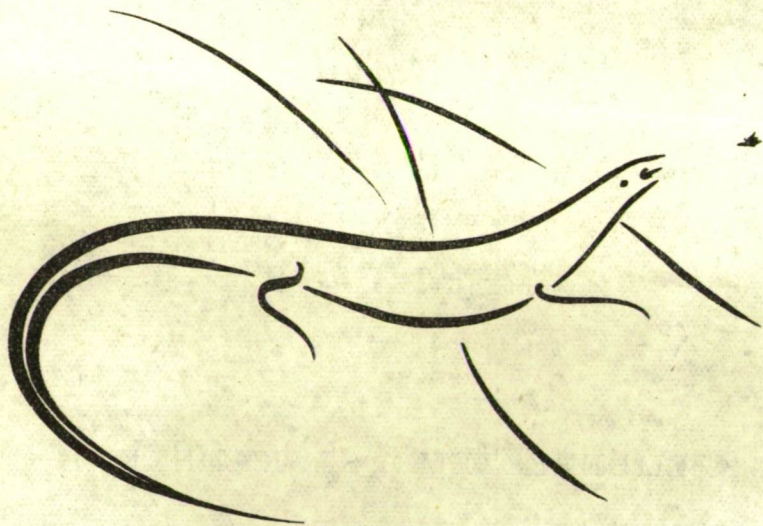
Hordtam pár divatos keresztet.

Míg majd elém áll a marcona

dombja sok volt nyugtalan agynak,

lobogva múltó arcomat

beléd törlöm, hogy megmaradjak.

Lehel István rajza

KOSZTOLÁNYI PÉTER

Egy évvel ezelőtt tragikus hirtelenséggel meghalt egy szegedi egyetemi hallgató. Vegyész volt, akit a választott szaktudományágban mint ifjú tudósjelöltet ismert meg a televízió nézőközönsége a *Ki, miben tudós?* versenyeken, ahol első díjat nyert. Egy volt a sok tehetséges versenyző közül, de több is volt. Néhány kisebb filmszerep volt már mögötte, a szaktudomány kérdéseinek magas szintű vizsgálata mellett készítette pályadíjas Shakespeare-dolgozatát. Korai és szomorú halála után derült csak ki, hogy irodalmi hajlamai is nagyobbak voltak az átlagosnál; verseket is írt. Most, hogy néhány írásával emlékezünk Kosztolányi Péterre, azt is igazolni szeretnénk, hogy különös tehetsége és sokoldalúsága nem csupán egyéni kvalitásainak jellemzője, példázója volt, ő mai fiatalságunknak is.

VERSÍRÁS

*Satubafogott képzelet. Szavak marása
alatt forgatott alakatlan gondolat.
Mulatságnak: kimerítő, munkának:
értelmetlen.*

IDŐ!!!

*mért nem dolgozol bennem oly
öntudatlanul és fáradhatatlan,
mint az okos sejtek és a
megfoghatatlanul keringő
hormonok...*

VELED

*Egy emberrel beszélek csak...
A távolság megtöri az akaratot,
mi mégis akaratunkkal zúznánk szét
kettőnk távolságát?
Az emlékeket rágja az idő,
s hogy elfelejtsük elkeserítő
monoton zuhanását,
ajkunk együtt mozog az emésztő idővel.
Szelíd ködből való emberek vagyunk,
gyengéden csillanó, titkos nemesfém a hajunk.
és pillantásaink egymáson tovasikló
kék és szürke hullámok.
Kapcsolatunk, ha nézlek,
tágabb a nyári virradatnál,
ha szólok, keskenyebb lesz,
mint a hajszál.*

*Mielőtt tüzes gömbfejét lehajtva istenük
elküldte rájuk az éjszakát,
az aztékok kibebezték a felszentelt lányt,
tűzbe kergették a szent kutyát
s várták az Eljövőt.*

*Hetven és nyolcvan közt ember megy a Holdba
és meghal éppúgy, minden meghatottság nélkül
a hatalmas acélszivarban,
ha a hajtóanyag robban,
ha nem lesz visszaút.*

*Okosan vállalt elmúlással,
Iránytű nélkül, trópusi lázzal,
kétségbeejtő gép-gyerekekkel,
kőbaltákkal, kúpszeletekkel,
vitorlával, lanttal, metaforával
tovább megyünk,
és irgalmatlanul, csak a választ lesve
rákérdezzünk az Ismeretlenre.*

„HAMLET” TIZENHAT SORA

Valójában a Hamlet is csak „színdarab”. Szövege nem több, mint azoké a műveké, melyeket az írás iparosai gyártanak. Böven elférne akármelyik napilap tizenkét oldalán.

Körülötte mégis egész könyvtárak keletkeztek. Most éppen 363 éves.

Több mint három és fél százada kutatták, vajon mi lakhat ebben a sápadt királyfiban, aki nem képes cselekedni, és a halálról elmélkedik, mikor ölnie kéne.

Titkát nem fedték fel tulajdonképpen ma sem. Annyi magyarázatot leltek rá, hogy egyik megsemmisíti a másikat.

*„Bár Hamlet édes testvérünk halála
Emléke még új és úgy illenek,
Hogy gyászba hordjuk szívünket s egész
Országunk egy bús homlokká boruljon;
De annyiban már a természetesen
Győzött az ész, hogy míg bölcs fájdalommal
Siratjuk őt, megemlékszünk magunkról.
Azért ángyunkat egykor, most királynénk,
E harcos állam trónja özvegyét,
Mintegy kopár örömmel — a szemünk
Mosolyogva egyik, a másik könnyezve.
Kéjjel koporsók, gyásszal nász között,
Egyensúlyozva bánatot s gyönyört —
Nőül vevők; nem ellenkezve bölcs
Tanácsaitokkal, melyeket nekünk
Szabadon adátok ez iránt: köszönjük.”*

(Hamlet I. felv. 2. szín)

Claudius mondja, Hamlet nagybátyja, aki Hamlet anyjával, Gertruddal együtt orvul megmérgezte a volt királyt, az öreg Hamletet, s utána gyorsan nőül vette az özvegy királynét.

Ez afféle trónbeszéd. A király a történetek után — nyilván először — maga köré gyűjti országa nagyjait, s bejelenti nekik elődje elhunytát és az ő házasságát.

Egy gyáva orgyilkos beszél itt — de egy király is, aki nincs minden méltóság nélkül. Férfi ez, elszánt, öntudatos, ha hitvány is. Ostobának semmi esetre sem ostoba. Amít közöl, az megfontolt, kimért, eszes. Mindjárt felöltik, hogy mennyire az értelem vezeti az okfejtésben is, az a számítás, mely annak idején képessé tette, hogy végrehajtsa tettét.

A gonosztevőket nem szabad úgy jellemezni, hogy azok „csak” gonosztevők legyenek. Ilyen gonosztevők nincsenek. Nem attól a gazembertől rettenünk meg, aki véres kézzel, kócos hajjal lép elénk s mintegy homlokán viseli jelzetét — hanem attól, akin első pillanatban nincs semmi feltűnő. Megdöbbenésünk teljesebb, ha lassanként ébredünk arra, hogy kivel állunk szemközt. Ilyen valószínű háttérbe állítva annál inkább kitetszik aljasságuk. Egyszerre azt gondoljuk magunkban: Hiszen ez olyan, mint a többi ember. s mégis ő a gyilkos.

A király első szava a fájdalomé. Gyászolja elődjét, idézi emlékét a részvét

megindultságával. Nyomban olyan kép harsan ki, mely méltó az alkalomhoz és a trónhoz, ahonnan elhangzik:

Az egész országnak egy „bús homlokká kellene borulnia”.

Ezek a szavak Shakespeare-éi. Ő minden alakját az ő nyelvén beszélteti. Nem mesterkedik azon, amit később a naturalizmus és realizmus eszményé emelt, hogy a költő véka alá rejtse egyéniségét, s a szereplőinek szájába a maguk szókinccsét adja. Nyilván céltalannak tartja ezt. Alkotó lángelméje a közvetlen jellemzéssel többet ér el, mint mások a közvetettel. Egyénisége áthangolódik alakja egyéniségévé és az, ami túlzásra hajlamos, regényes véralkatából származik, rögtön jellemzi is Claudius-t.

A „bús homlok” remek szókép, de Claudius szájába adva erkölcsi ítélet, hamisságának feltüntetése.

Úgy érezzük, hogy rosszban sántikál az, aki ilyen szenvedélyesen hangsúlyozza gyászát, és már élünk is vele szemben a gyanúval.

Claudius a halálesetnél nem sokáig akar időzni. Egyelőre mindössze négy előrevetett sort szentel neki — egy megengedő mellékmondat formájában. — Tovább szeretne menni, rátérni a főmondatra. Ki kellene bökni minél előbb a legfontosabbat és legkínosabbat — jobb azon tüllenni —, hogy nőül vette az özvegy királynét. Csak hogy ez nem sikerül neki. A fölségesen lejtő versek útvesztőjébe egyre jobban belebonyolódik, s akarva, nem akarva, visszatér a gyász és nász visszasságára, mely lelkiéletének úrópontja, a tragédia főtegeye.

Először olyan hidegen igyekszik magát szemlélni, mint egy lélekbúvár: a természet ösztönein győzött az ész, a bölcsesség. Már céloz a királynőre is: aki ángya volt, s most „királynője”. A „harcos” állam trónja özvegyének nevezi őt. Ez a jelző is indokolás és mentegetőzés. Csak nem lehet egy gyenge nőre rábízni az államot, mely ellenségekkel van körülvéve? Király kell ide, férfi!

De a megváltó szót, hogy „nőül vette”, még mindig nem bírja kimondani. Újra szóképeket fon, hogy ezekkel előzőleg indokolja és mentegesse tettét, s a vádakat, melyek ellene támadhatnának, csírájában fojthassa el.

„Kopár örömmel” szánta rá magát a házasságra — mintha egyik szeme mosolygott, a másik meg könnyezett volna.

Ez a szókép is shakespeare-i ellentét. Mégis megrázó vallomásává válik magának az alaknak, akit egyszerre bandzsítani látunk — a szíró szem ferdén a nevetőre sandít —, és a következő szóképben mardosva arra céloz, hogy kéjelgett koporsók közt és nászt ült a gyászban.

Csak ezután — a 14. sor végén jelenti ki — és ott ez a két szó szinte sikolt: „Nőül vevők”.

Utána még egy hátravetett mellékmondatban — mintegy mellékesen — megemlíti azt, ami mentésének döntő érve, hogy ezt tanácsnokai kívánták, bizonyára az államérdek parancsára — s végül egy hanyag királyi kézlegyintéssel köszönetet mond nekik az elfogulatlan tanácsért.

Itt véget ér az a 16 sor, melyet elemzésre szemeltem ki. Mi a bámulatos bennük? Mindenekelőtt a drámai megalapozás biztonsága. Egy drámában a már megtörtént dolgokat, az előzményeket legnehezebb elbeszélni.

A dráma nem arra való, hogy elbeszéljen, hanem hogy láttasson. Az előzmények kénytelen feltárása azonban arra indítja Shakespeare-t, hogy most is remekeljen. A lángelme mindenből, még az akadályokból is előnyt húz.

A 16 tömör, ihletett sorból kifaragja a gránitlapot, melyre fölállítja a tragédiát. Már is teljesen tájékozott bennünket, mindent tudunk és értünk, közben pedig bemutatja a királyt, a maga élő valóságában, oly szavakkal, melyek a legélesebb értelem kiszámított érvelésének hatnának, ha nem volna rajtuk a véletlen szeszélye és varázsa, mely szintén szolgálni látszik Shakespeare-t minden munkájában — és ha az egész, úgy mint megszületett, nemes ékesszólásában, folyamatosságában, merész ívelésében nem volna a művészetnek és dallamosságának csodája is —, amely arra csábítja a színészt, hogy egyetlen lehelettel mondja végig.

Ez nem holmi híres, sokat emlegetett részlete a tragédiának. Azért választottam ki éppen ezt a részletet, mert még nincs agyonboncolva. A darab bármely más színéhez nyúlunk, ott is hasonló meglepetés fogad. Ezen a kis részleten próbáltam beigazolni, hogy micsoda rend, következetesség, törvényszerűség uralkodik egy remekmű minden pontján.

Csak egy csepp ez a tengerből.

De ha a tenger egy cseppjét mikroszkóp alá tesszük és figyelmesen vizsgáljuk, abban is felfedezhetjük az egész óceánt.

Budapest, 1964. április 30.

ÜZENET

*emeld fel két kezed
emeld fel életed*

*poloskát úzó lámpafénnyel
szállj szembe végső végzetteddel*

*mindig-igazra éhes szájjal
üvölts a fékek sikolyával*

*vállad kiszökő pirosával
véred vakogó vonatával*

*szökj vissza élni a halálból
hozz egy virágot tavaszából*

NÉGY SOR

*ha majd a kín árnyéka rádzuhan
ülj a küszöbre harapd el a nyelvéd
hogy megtanulhass minden jelbeszédet
ha majd a kín árnyéka rádzuhan*

PÁVATÁNC

*léted lázongó jelenés volt
üszkös falon egy páva táncolt
a Mama mossa véres ingedet
megsemmisültél mint az istenek*

ESTE

*sipok tágulnak tüdejében
rég nem pöröl hisz foga sincsen
időtlen él az enyhülésben
szólítja már egy messzi isten*

NYOLC MILLIMÉTEREN

Már majdnem teljesen összegyűjtöttem ennek a cikknek az anyagát, amikor megkérdeztem valakitől:

— Mit szeretnél tudni a szegedi amatőrfilmesekről? Ha a kezébe kerülne egy ilyen írás, miről olvasnál benne szívesen?

— Hogy filmezés helyett miért nem járnak inkább moziba vagy udvarolni. Passziójuk: magánügy. Nem érdekel. Számomra nincs mondanivalójuk.

Ez a vélemény szélsőséges és vadul elfogult. Határozottságánál csak tájékozatlansága nagyobb: semmit sem ismer. Az amatőrfilmeseket sem, a munkáikat sem és azt sem, hogy tevékenységük egyre nagyobb visszhangot kelt a közönségben, a társadalomban, egyre többen kíváncsiak rájuk.

Mégis idézem. De kizárólag csak azért, mert ez a szélsőséges vélemény roppant élességgel exponálja azt a kérdést, ami az egész amatőrfilmezésben tulajdonképpen és nyilvánvalóan a legfontosabb, hogy tudniillik több-e ez a szórakoztató hobbynál, magánügnél, kellemes passziónál? Van-e valami köze a kívülállókhoz, a közönséghez? Van-e társadalmi értéke és értelme?

Ne hamarkodjék el a választ. Néhány sor alig mondana valamit. Feleljen ezekre a kérdésekre az egész írás.

Pillantás a múltba

Hogy a magyar amatőrfilmek mozgalma nem mostanában, hanem már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött, sokan tudják. De ki tudja, hogy Szegeden már a harmincas években is dolgoztak amatőrfilmesek? Sőt, hogy 1940-ben — Pest után először — jól működő klubot alakítottak? Csak az egészen jól tájékozottak. Pedig ismert emberek voltak ennek a klubnak a tagjai. Néhány név: *Ditrői Gábor* orvos-professzor, *Beretzky Péter* ornitológus, *Buckó Károly* orvos, és *Szántó György*, aki még ma is lelkes munkása az amatőrfilmek Csongrád megyei klubjának.

Miért feledkezett meg mégis munkásságukról a közvélemény? Ellentétben például a neves szegedi fotósokéval, akikre azokból az időkből még ma is nagyon jól emlékezünk. Semmi rejtély nincs ebben: amatőrfilmeseink rossz filmeket csináltak. Az amatőrfilmezés akkor kezdődött. Csoda-e, ha a kezdő, elámulva azon, hogy olyan gép van a kezében, amellyel képes a mozgás megörökítésére, kameráját először szeretteire irányította? A feleségre vagy a kedvesre, amint éppen árnyas fák alatt sétált, anyukára, aki délutánonként a karosszékében pihent, és a kicsire: éppen járni tanult. *Családi filmek* voltak hát az elsők, amelyek a szegedi amatőrfilmek munkáiként elkészültek. Meghatók lehettek. De érdekelnék-e ma bárkit? Aligha. Mint ahogy az utazásokról készített filmek sem érdekesek ma már; valójában ezek is családi filmek voltak. Nem az idegen táj és föld felfedezésének izgalma vezette az amatőrfilmes kameráját, hanem az elfogódott meghatottság, hogy a képen a feleség vagy a gyerek is rajta lehet.

Később születtek igényesebb vállalkozások is. Ditrői néprajzi filmekkel kísérletezett, Beretzky a Fehértó madarait fényképezte, Szántó a tápéi népviseletről, Pethő György pedig az első zsidó munkaszolgálatosokról készített filmet. Nemcsak a téma, a kidolgozás is igényesebb volt már, mint az első filmekben. De mire a szegedi klub idáig eljutott, akkorára nagyon erélyesen közbeszólt a háború. Összezavart és megakasztott mindent. Sok mással együtt a szegedi amatőrfilmezés is abbamaradt. Anélkül, hogy kifutotta volna magát, anélkül, hogy legalább azt a szintet elérte volna, amit az állókép-fényképezés.

Hogyan lesz valaki amatőrfilmes?

A háborúból egyenest a mába ugorhatunk. Az amatőrfilmezés Szegeden tulajdonképpen egészen 1956-ig szünetelt. De még azután is sokáig csak elszigetelt egyéni próbálkozásokból állt. A Csongrád megyei klub, amely formát, keretet adott az amatőrfilmezésnek és más — többek között anyagi — szempontból is fellendülést jelentett, mindössze néhány éve, 1963-ban alakult meg.

Az alapító tagok között volt *Németh András* orvos, a sebészeti klinika negyvenéves adjunktusa, a klub mai vezetője. Ő akkor már tekintélyes amatőrfilmes volt, tudományos rövidfilmjeivel országos elismerést szerzett.

Hogyan és miért lett filmes?

— Csak közhelyeket tudok erről mondani. Gyerekkorom óta szeretem a mozit. A Hőfőhétkét annak idején egymásután nyolcszor megnéztem.

Lehetséges, hogy a gyerekkori rajongás és a későbbi nagy szenvedély, a filmezés között csakugyan van összefüggés. De ez nem biztos. Gyerekkorában mindenki imádja a mozit. S kiből lesz amatőrfilmes?

Németh András 16–17 éves korában kezdett fényképezni. De első gépét csak 1955-ben vette meg — akkor már 7 éve dolgozott a klinikán — 1150 forintért. Csinált néhány képet. A fotoklubban sikere volt velük, díjakat nyert. De ő már tudta, hogy számára nem ez az igazi. Nagyon gyorsan vett egy kétezer forintos AK 8-as felvevőgépet, s 56-ban rendkívüli izgalommal hozzákezdett első filmjének elkészítéséhez.

— Nagyon rossz lett. Különbféle technikai trükkökkel próbálkoztam. A kocsisással például. A filmen ugrálás lett belőle.

Mint mindenki más, először Németh András is csak családjának tagjait fényképezte, és külföldi utazásainak részleteit gyűjtötte össze. Később szakmai rövidfilmeket csinált, a klinika különleges, érdekes műtéteiről és olyan nagyszerű eszközökről, mint például a művese. Az 1961-es — első magyar amatőrfilm-fesztiválon Szivműtét című munkájáért megkapta a TIT tiszteletdíját. Filmjei azután külföldre is eljutottak. Bemutatták tudományos kongresszuson, például Berlinben és Londonban is.

A filmkészítés nagy izgalmi azonban ezután következtek. Németh András is eljutott oda, ahova a legtöbb amatőrfilmes útja szükségképpen vezet: a játékfilm-csinálásig. Egyik ilyen alkotása — Még egy ember... címmel — a szegedi Tóth Béla novellájából készült, és III. díjat nyert az amatőrfilmek országos fesztiválján. Ennél érdekesebb, izgalmasabb azonban újabb filmje, a Fortitudo.

Ennek a kisfilmnek egy fiatalasszony a főhőse. Ez az asszony gyereket akar, szülni akar, többek között és talán elsősorban azért, hogy férje érzelmeit — aki elhidegült tőle — megváltoztassa. A rövid, 10–12 perces cselekmény azt mondja el, hogyan vállalja az asszony a szülést, noha orvosai figyelmeztetik, az életét kockáztatja. A mű a fiatalasszony halálával fejeződik be.

Hogyan készült ez a film, a mai szegedi amatőrfilmek kétségtelenül legrepresentatívabb játékfilmje?

— Egy alkalommal a női klinikán előadást tartottam a szülésznőképző tanfolyamon. Utána a hallgatók mesélték nekem ennek a történetnek a magvát, egyenesen azzal a javaslattal, hogy csináljak belőle filmet. Meghallgattam őket, de magamban azt gondoltam, az kellene csak, hogy én ebből a giccses históriából filmet csináljak. Amikor azonban az előadás után lefelé mentem a klinika lépcsőin, az AB bizottság szobája előtt nagyon sok fiatal lányt és asszonyt láttam. Megkérdeztem a portást, mi ez a tömörülés. Á, legyintett az öreg —, annyian vannak már, mint a nyüvek. Lassan már nem szül senki... Elgondolkodtam a portás indulatos szavain, s aztán egyre többször eszembe jutott a nő, aki szülni akart, még akkor is, ha meghal. Mi vezethette? Miért csinálta? Milyen motivumok indíthatták erre? A Fortitudo tépelődéseim eredményeit foglalta össze, és válaszolni akart ezekre a kérdésekre.

Milyen eredménnyel? A tavalyi amatőrfilm-fesztiválon a film III. díjat nyert. Ezek szerint az amatőrfilmek művészek?

Németh András tiltakozik.

— Nem vagyok művész. Vannak emberek, akik mesterségükön felül festenek, verset írnak, muzsikálnak. Én filmezek. Nem azért, mintha a szabad időmben nem tudnék mást csinálni; az önkifejezés egyfajta eszköze ez. A közlésvágy általános: mindenki van olyan mondanivalók, amelyek áttörnek egy szakma határait, túlmutatnak rajta, többek annál: a világra, az egészre vonatkoznak. Festmény, vers vagy zene, esetleg film persze csak akkor lesz ebből, ha a mondanivaló erőteljes, ha robbanó töltete van.

Ez még mindig magánügy.

— Az a kérdés, mit mond a mű. Ha képes újat és fontosat közölni a valóságról, rögtön közügyggyé válik. Érdekes lesz a közönség, az emberek, a társadalom számára.

De hát tud-e az amatőrfilm ilyet mondani?

Filmtípusok és típusfilmek

Mint láttuk, az első állomás a családi film, a legértékesebb típus viszont — nem feltétlenül egyedeiben, hanem jellegében a Fortitudo-féle játékfilm. S a riportés és dokumentumfilm. A műfaji különbség szempontunkból nem érdekes; a fontos az, hogy a valóság megjelenése ezekben is a jó játékfilmekhez hasonló értékű lehet. Mint például Dragon Károly szentesi orvos filmje a város mai életéről. Szántó György alkotása a tápéi gyékényszövéstről. Van azonban egy közbeeső állomás is,

az öncéli művészkedés eredményeként létrejött epigonfilmek. Ez az átmeneti gyerekbetegség úgy jelentkezik az amatőrfilm-mozgalomban, hogy az ilyen filmek alkotói nem a valóságról, nem az életről akarnak beszélni, hanem különféle – legtöbbször modern és nyugati – művészeti törekvéseket utánoznak. Az eredmény mindig torzó. Lehetnek persze – gyakran vannak is – ilyen vagy olyan szempontból rokonszenves vonásaik, megoldási erényeik, az alkotás egésze azonban mégis diszszonáns. Vagy teljesen érdektelen közömbös, amit az ilyen film mondani akar, vagy ha nem, akkor pedig – s ez a gyakoribb – nagyon rosszul beszél, rosszul valósítja meg az elgondolt tervet. Ennek jellegzetes típusa az az eset, amikor a film olyasmit szeretne megfogalmazni, helyesebben belegyömöszölni a rövid keskenyfilmbe, amire tulajdonképpen másfél órási játékfilm kellene. Az amatőrfilm ideális terjedelme 10–15 perc, s ez nem valami esztétikai fontoskodás, hanem törvény. Ami ennél több, az már – jellegben, típusban – nem amatőrfilm. Harmonikus eredmény ezért csak úgy születhet, ha a választott témát ennyi idő alatt ki lehet fejteni. A művészkedő filmek – anyaguk természete miatt – legtöbbször nem képesek erre. Az anyag és forma, a szándék és a lehetőség konfliktusa miatt maradnak szinte törvénytelen magánügyek, vagyis olyan alkotások, amelyek nem képesek lényeges mondani-valót közölni.

Mindez természetesen elvi általánosítás. A valóságban az egyes filmekben ez bonyolultabb, nem ilyen tiszta formában jelentkezik. A budapesti *Gulyás Gyula Várjatok ránk* című filmjében azonban kiütözközően, mintegy összefoglalva, mutatkoznak meg ennek a típusnak a legjellegzetesebb hibái. A film cselekménye egy egyetemi kollégium szobájában, vizsgaidőszakban játszódik. A film feszült, nyomasztó légkört akar teremteni, s azt próbálja elmondani, hogy a vizsgák előtti feszültség és összezártság torz vonásokat, robbanó erejű, de leszorított, féken tartott, elfojtott, mellékutakon, s csak részben érvényesülő, és ezért eltorzulva megjelenő érzéseket teremt. A filmről vitatkozva valaki azt mondta, a *Várjatok ránk* még a fasizmus keletkezésének mozzanataira is rámutat. Ez nyilvánvalóan túlértékelés. Most nem a film esztétikai minőségét tekintve lényeges ez, hanem a mondani-való érvénye szempontjából. Ez a vélemény azonban akaratlanul is elárul valami fontosat. Nevezetesen azt, hogy a film készítője nem a valóságból indult ki, nem az egyetemi kollégiumok helyzetének és életének reális problémáiból, hanem egy előzetesen megszerkesztett elméleti kliséből, s ehhez az elképzeléshez keresett, és azt hitte, talált is, színhelyet az egyetemi kollégiumban. Ez a klisé bizonyos nyugati filmekben jelentkező problémakörbe illesztette a filmet; az elidegenedésről akart ez a mű beszélni. De mivel Gulyás egyrészt rosszul választotta meg a színhelyt és a szereplőket – aligha a mai egyetemisták és a kollégiumok a legalkalmasabbak ennek a problémakörnek az ábrázolására, függetlenül attól, hogy ez a színhely a filmben szimbolikusan szerepel, illetve úgy akar hatni –, másrészt mivel nem ismerte fel, hogy ez az anyag túl bonyolult és sokágú ahhoz, hogy néhány perc alatt ilyen cselekménnyel figyelemre érdemeset lehessen róla mondani, a végeredmény: *torzó*. Homályos, nehezen követhető, zavarosnak látszó, határozott körvonal nélküli formátlan massa, amelyben ráadásul az epigonizmus nyíltan, szinte kihívóan, hivatkozóan nyilvánul meg.

Hasonló problematikájú, de sokkal rokonszenvesebb két szegedi fiatal, *Racs-mány Mihály és Kátai Vince* filmje: *Az állomás*. A történet egyetlen fiatal szereplője – egy fiatal fiú – vonatra vár egy kis állomáson. A vonatok egymás után rohannak el mellette, de egyik sem áll meg. A fiú végül felugrik az egyikre. A vonat azonban teljesen üres. A fiú hiába nyit be egymásután a fülkébe, egyetlen emberrel sem találkozik. Kétségbeesésében leugrik a vonatról, s aztán újra leül bőrröndjére az állomás előtt, és ismét várja a vonatokat, amelyek – ezt sugallja a mű – nem jönnek, vagy ha jönnek is, megint nem ül bennük senki...

Világos, hogy – akárcsak Gulyás filmje – ez sem a valóságból indul ki. Ősképe és példája ennek is egy elméleti alapállásból megszerkesztett klisé volt. Természetesen nemcsak *Beckett Godot*-ja, amelyre ez a film legjobban emlékeztet, hanem egy sereg más, hasonló problematikájú mű szerepelt itt kiindulásként. Miért rokonszenvesebb mégis ez a film, mint a *Várjatok ránk*? Mert konkrét ábrázolásbéli anyaga jól illeszkedik a formához, mert az alkotók terve világosan, végig követhetően valósul meg a zárt kompozíció szigorú keretei között. Mint egy jó versnek, ennek is iver van, kezdődik valahol és csúcson át el is jut valahová.

Szemben az illúziókkal

A filmklub véres és vad vitáiról sokat hallottam. Amikor azonban először meglátogattam őket, meglepő csönd fogadott. Az összefügetlen körülbelül húszan lehetek, túlnyomórészt fiatalok, s hét vagy nyolc nő. Kezdetben valami reflektor-ról beszélgettek, aztán a tévéről, szigorúan szakmai szempontból, hogy hogyan fog-

lalkozik az amatőrfilmek mozgalomával, később szaklapjukról, a *Pergő Képek-ről*; kiderült, alig ismerik. Szó esett egy másik lapról, az amatőrfilmek nemzetközi szövetségének angol nyelvű kiadványáról. Nagyobb cikkeit egyenként megbeszéltek. A várt szenvedélyes vita azonban elmaradt. Az egyetlen ugyanis éppen vizsgáló volt; a legelkeesebb vitázók hiányoztak. Néhány hét múlva mégiscsak sikerült részt vennem egy ilyen vitán. A Juhász Gyula Művelődési Otthonban bemutat-ták a tavalyi amatőrfilm-fesztivál legjobb alkotásait. Utána beszélgetésre hívták a résztvevőket. Egy sereg fiatal ottmaradt. A kialakult vita csakugyan szenvedélyes volt, de egyáltalán nem vad; a résztvevők láthatólag tisztelték egymás álláspontját.

Mit tudtam meg a vitából? Mindenekelőtt azt, hogy az amatőrfilmek öntu-datos alkotók. Némelyikük talán túlságosan is az. Hogy az amatőrfilmeket összeha-sonlították a hivatások munkáival, azon természetesen nem csodálkoztam, bár nem értettem, a vita szűkség van rá, annyira nyilvánvaló a kettő különbsége. Azon viszont már őszintén meglepődtem, hogy ebből az összehasonlításból az derült ki – mint az egyik pesti felszólaló megfogalmazta –, hogy az amatőrfilm „becsületesebb és tisztességesebb”, mint a hivatások munkái. Ezen a megjegyzésen senki sem akadt föl, a vita gyorsan továbbhaladt. De később – látszatra nem ehhez tartozó, valójában azonban idevágó felszólalásokból – kiderült, hogy az idézett álláspont micsoda. Nos: *nem több tömény illúzió!* Hasonlót hallottam már egy műkedvelő színjátóstól is. Részt vett egy Ionesco-darab előadásában. A szerző darabjait a mi hivatásos színházaink még nem játszották. Ő ebből azt a következtetést vonta le, hogy amit ők csináltak, az több és jobb, színvonalasabb, mint a hivatásos művészeké. S ezt komolyan hitte.

Egyáltalán: azt a furcsa ellentmondást kellett felfedeznem ebben a vitában, hogy az amatőrfilmes fiatalok egy része, sajnos lehet, hogy többsége, akik szóban és alko-tásokban is olyan hevesen lépnek fel minden illúzió ellen, sőt az illúziók leleplezését tekintik szinte fő feladatuknak, *a valóságban tele vannak illúziókkal*. Úgy is mondhatnám, egy részük illúziók bűvöletében él. Nemcsak a profi és az amatőrfilmek hamis szembeállítására gondolok, hanem és talán elsősorban arra, hogy ezek a fiatalok még saját helyzetüket, hogy úgy mondjam létüket és létük problémáit sem képesek helyesen megítélni. Messzire vezetne ezeknek az illúzióknak teljes rend-szerét még csak felvázolni is. Példaként egyetlen komponensét említhetjük: a tanu-lást, s mindazt, ami ebből következik. Ma már nem titok, hogy a mi főiskoláink egyetemünk *a lényegét illetően keveset követelnek hallgatóiktól*. Nem azt mondjuk, hogy maga a tananyag kevés, azt sem, hogy bürokratikus követelmény nincs elég, még csak azt sem, hogy a tankönyvekben kevés a tanulnivaló. Egyetlen dolgot állítunk csupán: azt, hogy a vizsgán vagy kollokviumon, a tanár és hallgató közvet-len találkozásán, a tudás igazi próbáján, tehát ott, ahol az egyetemeknek a lényegre, a tanulásra vonatkozó követelményei realizálódnak, illetve realizálódhatnak, a nagy anyag furcsa módon minimálisra zsugorodik. A jó eredményért senkinek se kell megfeszítenie magát; majdhogynem ajándékként hullik a vizsgázó ölébe. Beszéltem egyetemistával, aki ötöst kapott azért, mert egyszer elolvasta jegyzetét. Mindezért természetesen legkevésbé a hallgatók okolhatók. A tény azonban ennek ellenére is tény marad. Méghozzá olyan tény, amelyet minden értelmes egyetemistának vilá-gosan fel kellene ismernie. Ehelyett mivel találkozunk? Egy olyan illúzióval, s ennek az illúzióknak minden következményével, mintha az egyetemeken valóban a maxi-mumot követelnék. Ez a látásmód, ez az illúziórendszer természetesen – a dolgok rendje és logikája szerint – *a fiatalok amatőrfilmeibe is behatol, és torzítja tar-talmukat*. Ennek az illúziókra épülő szemléletnek a hatása érezhető Gulyás emli-tett filmjében is, de még inkább a budapesti *Perényi Endre Az út* című bábfilm-jében. S ez annál sajnálatosabb, mert a film valóságos, létező jelenséget bírál, a bürokráciát.

Mindez: a jelen. Mit várhatunk a jövőben ezektől a nyolc és tizenhat millimé-teres filmektől? Feltétlenül további fellendülést. Ennek irányát jóslás nélkül is felrajzolhatjuk. Az amatőrfilmekbe egyre jobban behatol majd a valóság, az ön-célú művészkedés a perifériákra kerül, a tartalom, a mondanivaló egyre erőtelje-sebbé válik, társadalmi érdekű és értékű lesz. Ezzel párhuzamosan és ennek meg-felelően nő majd az amatőrfilmek iránt a közönség már ma sem jelentéktelen érdeklődése.

ÖKRÖS LÁSZLÓ

BESZÖGEZETT VILÁG*

Fehérgyarmat után letértünk a sima útról. A gépkocsivezető félórán keresztül egyfolytában káromkodott. Ez a kátyúkkal tűzdelt makadám nemcsak keskeny volt, hanem latyakos is, és mikor Méhtelek közelébe értünk, a koci vajsárga színét már alig lehetett felismerni.

Házaspár battyogott előttünk, keresve a szilárdabb helyeket az úttesten. Megálltunk, s beültek.

— Zajtáról jövünk, hét kilométer van a hátunk mögött — mondták.

Méhtelekről Gacsálya kétszer jár a busz. Az érkező vonatok utasait szállítja. De aki Zajta felől jön, annak ez a lehetőség nem adatott meg. (Úgy látszik, az AKÖV-nél sem akarják, hogy hetenként újabb járművet kelljen erre a vonalra küldeni.)

Egyébként a házaspár is tösgyökeres méhteleki, pedagógusok mindketten, csak éppen ötven kilométerrel odébb tanítanak. „Elvándoroltak” a községből.

1.

Méhtelek. Sokan lehetnek az országban, akik nem is hallották ezt a nevet. Oly piciny — ahogy itt emlegetik, zsebbevaló — falucska az ország legkeletibb csücskében, hogy mindenféle térképen ki sem írják. Mindössze két út — mily bizonytalan köldökszínörök! — köti a világhoz, vasút nem érinti.

Amikor először jártam ott, napfényes őszi volt, és nem a sár, hanem a por akarta elfullasztani az embereket. Az egyik megyei népfrentostól hallottam a méltánytalanságot, s azt akartam megnézni. Tudtam a sérelmező nevét, címét, de ezzel ugyan sokra nem mehettem. Végiggurultunk a főutcán, kerestünk valakit, aki útba igazíthatna. De senki nem járt az utcán. Vissza ismét a tanácsig. Senki. Néptelen, kihalt volt a község. És hiába nézegettünk az udvarokba is.

Hát hova jöttünk mi? A halottak falujába?

A tanácson kapott útmutatással megleltük Tóth Kálmán házát. Előtte járda, de benn csak az üresség, még tyúkok nem kapingáltak az udvaron. Válasz nem érkezik, hát benyitok. Ismét kopogok, de egy hang se... Konyhaféle helyiségbe jutok, kissé ősdi dohszag csap meg, ami a földpadlóból áradhat. Újabb ajtót látok, rákoppintok, lenyomom a kilincset, és szinte beesek, mert szintje lejjebb van a küszöbénél.

Öregember ugrik fel ijedten egy dikóról. Bizalmatlansággal kezel. Mikor megtudja, mi járatan vagyok, leültet. Beszélgetünk. Elmondja a panaszát: 1960 áprilisában öt szekér szalmát adott kölcsön a tsz-nek. Megszorultak, már az éhendöglés fenyegette az állatokat, annyira nem volt takarmányuk. Több helyről kértek kölcsönbe búzaszalmát, felvágták szecskának, lelocsolták melaszos vízzel, így etettek zöldig.

— Hat hete meghalt a feleségem. Azóta állandóan fekszem itt, noha semmi bajom nincs. Be sem nyitott senki — s elpityeredett az öreg. Meglepődtem, mert idősebb parasztemberek ritkán sírnak. Szánalmas látvány, ahogy remeg az ajka, s barázds arcára könnycseppek gurulnak vízszintű szeméből.

— Egyedül vagyok, mint az ujjam. Miért büntet így az isten? Nem lelem helyemet ebben a házban, csönd van, megbolondító üresség, mintha már én is a temetőben lennék.

Meglepetésemben nem kérdezősködtem. Amit el akar mondani, úgyis elmondja. Miért van egyedül? Miért én nyitottam rá először ajtót a temetés óta? Ezek bizony feleletet vártak volna, az illendőség és a kényelmetlen helyzet azonban hallgatásra kényszerített.

— Se tehén, se malac. Van a kis nyugdíjam meg a málé a háztájiban. — Az Erdőháton a többség málének hívja a kukoricát. — Szükségem lenne a szalmára vagy a pénzre. Itt a pecsétes papír. Az első aratás utánra ígérték. De azóta már öt nyár is elmúlt! Vagy ha készpénz lesz, akkor úgy adják meg... Itt van, itt, a papíron. Hát akkor miért nem? Mert én csak egy öreg vagyok?

2.

Varga Jenővel beszélgetek, aki egymaga tanácselnök, -titkár, adminisztrátor, gépiró és hivatalsegéd. Nem csoda. Eredetileg úgy tervezték, hogy Méhteleket igazgatásilag összecsatolják Garbolccal, a szomszédos községgel. Tárgyalták is a felső fórumok, de döntés nem született.

* A cikk „Füstölgő falu” vitához kapcsolódik, noha nem hozzászólásnak készült. A benne felvetett problémák a mezőgazdaságunkat ma foglalkoztató aktuális kérdésekkel függenek össze, s egészítik ki a maguk módján azt a párbeszédet, mely lapunkban több hónapja erről a problémakomplexumról folyik. A vitázó cikket augusztusi számunkban közöljük. (A Szerk.)

Amikor a község lélekszámát kérdezem, elővesz egy papírt, s arról olvassa: — Ötszáznyolcvannégy az állandó lakással rendelkező.

Gyanút fogok.

— *És hányan laknak állandóan a községben?*

Másik papírt keres a fiókban. Mint kiderül, a kötelező tüdőszűrés összesítőjét. — Pontos adatot csak ebből lehet mondani. Akinek Pesten, Miskolcon csak albérlet vagy munkásszállás jutott egyelőre, az papíron még méhteleki lakos. A ténylegest számítva 537 ember él a községben. A lakosoknak legalább kétharmada ötven éven felüli. Bár lehet, hogy a kétharmados arány sem fejezi ki a valóságos helyzetet.

Tavaly nyolc gyermek született, s ebből öt a faluvégen élő néhány cigánycsaládban. A temető tiz új sírral gyarapodott. Egyetlen házasságot kötöttek.

— Így kiöregszik, és lassacskán meghal a falu — mondja az elnök. — Csak a tsz vonzása változtatna ezen. Jobb lehetne a megélhetés. Vagy nem is tudom. Talán garantálni kellene a munkaegységet. Nem tudom.

3.

Batár Miklóssal, a tsz-székházban beszélgetek. Élénkszávú, mozgékony ember. Még csak 55 éves.

— Nem új dolog az elvándorlás. Nem a tsz hozta ezt, hiszen 25 vagy 30 éve már, hogy megindult.

— *Roszsul élnek, elégedetlenek?* — kérdezem.

— Akinek régen csak málékenyere volt, most búzát eszik. Mégsem elégedett. Olyan embert itt még nem láttam. És jobban öltözködnek. Akinek korábban ilyenmire tellett volna, inkább rongyban járt, és földet vett vagy lovat. Most ezt nem lehet, hát muszáj jobban élni. Nevetséges: ránk erőszakolták. És még egy. Akinek a szeme hurkon csüngött az éhségtől, legkisebb gyermekét most középiskolában taníttatja. Nem is egy van ilyen.

Mások jönnek be, leülnek, vagy kezüket dörzsölve a kályha mellé állnak. Aztán — vitatkozva egymással is — bekapcsolódnak beszélgetésünkbe.

— Aki innen elmegy, többé nem jön vissza. Legfeljebb karácsonyra. Akkor megkésztesszük.

Kezdem érteni a tanácselnök szavait, hogy miért *egyelőre* jutott albérlet vagy munkásszálló negyvenhét embernek Pesten, Miskolcon. Őket sem látja többé lakóként, munkásként a falu.

— Nem járnak itt az emberek sehova. Még templomba is kevesen. Behúzódnak, bezárkóznak a házukba.

— Ha elkerülnék egyszer innen — mondja egy fiatal szakember, aki nemrég jött más faluból a tsz-hez — sok rossz jutna eszembe Méhtelekről, az itteni emberekről. Haragoskodás, góg, macakosság, vallásos viszálykodás, széthúzás... És nem térnek vissza semmiért sem.

Az Új Élet Tsz száz taggal működik. Ötvenhét ember negyvenöt éven felüli, s ezeknek a többsége is a nyugdíj közeli várományosa. S negyven a nyugdíjasuk.

991 katasztrális hold szántóra és 44 gyümölcsösre harminc ló, 245 szarvasmarha, 700 juh, 171 sertés és 7 erőgép jut. Az állatok 25 embert kötnek le, 54 marad a növénytermesztésre.

— A kétszerese kellene! — válaszol Tarr János főkönyvelő. A tsz-nek közös elnöke van egy nagyobb, így az elnök ritkán van Méhtelegen. — Tavaly 245 ezer forintunk ment el idegen munkaerőre. Az aratásnál, gyümölcsszüretnél, szállításnál méhteleki — többségükben erejük fogytán levő — tagjaink egyszerűen kevesen voltak. A kukoricát mégis decemberben törtük le. Rengeteg termés kiesésünk volt, milliókat vitt el a belvíz. Ennek ellenére harmincegy forintot fizetünk, ugyanannyit, mint tavaly. De legalább öttenél több lehetne, ha nem kellett volna kifizetnünk a tisztaberekieknek, garbolciaknak.

Hogy mondta a tanácselnök? — „Csak a tsz vonzása változtatna. Jobb lehetne a megélhetés. Talán garantálni kellene a munkaegységet.”

Gyors számítás: senki sem kereshet máshol többet segédmunkásként, mint amennyit a tsz-ben itthon keresne. Idegen városban — ha a többletköltségeket is figyelembe vesszük — az ugyanannyi kereset is félannyit ér. A postával hetenként 10—12 csomagot küldenek el a faluból, ez is azt bizonyítja.

Mi hát akkor az ok?

4.

— Harminc évvel ezelőtt — válaszol egy idős ember — engem a nyavalya vert ki egy talpalatnyi földért. Soknak meg akkor is bűdös volt már az eke meg a

kapálás... A Beszkárt-kalauzi állás is jobban tetszett, mert pantallóban jöhettek haza, és később nyugdíjat kaptak.

— Elhetnének azért jobban. Régebben, egyéni korunkban, dolgozott az egész család, még a gyerekek is. Most meg a városit másolják. Azt mondja az asszony az urának: „Menj, dolgozz, aztán megélünk valahogy.” A gyereket pedig gimnáziumba vagy technikumba küldik.

— Igényesebbek az emberek. Tegnap szalmát szállítottam lovas kocsival. Java-része még kinn van a földeken. Be kellett hozni. A ló majdnem hasig süllyedt a latyakban. Nem bírta. Leszálltam, segítettem neki. A ruhám most szárad.

Hitetlenül nézek. A többiek bizonykodva bólogatnak, s egyikük hozzáteszi, hogy nem ritkaság ez.

— Eltelik a nyolc óra, letenni a szerszámot, megfürödni a zuhany alatt, aztán nyakkendőt kötni — ez ma a lényeg. 1966 van, elvtárs!

— Hat éve élek itt — mondja egy asszony, aki a férfiaknak lánya is lehetne. — 1962-ben Méhtelegen rendezték az erdőháti kulturális seregszemlét. Volt azóta cir-kusz, s az ősszel egy népdalest. És szombat—vasárnap mozi, kéthónapos filmekkel. Más semmi. Én tudnám, mert nem maradhatok ki semmiből.

Eleven, piros leányka: a KISZ méhteleki mindenese:

— Huszonöt meghívót küldtünk ki a legutóbbi KISZ-gyűlés előtt. Ennyi a fiatal, bár egy ezek közül is túl van a harmincon.

Ez a lakosság huszadrészét jelenti, pontosabban a 42,6 ezrelékét. És ők is a sok-gyermekes, négy-öt családból kerültek ki.

Mit csinált a KISZ? Szeptember óta öt oktató előadást tartottak, ezenkívül estén-ként televíziót néznek. És új év másodnapján bált rendeztek.

— Verekedés? — kérdem.

— Ritkán van az itt, kérem. Tán olyan sincs, aki verekedjen. S nem részegesek az emberek.

KISZ-titkárunk nincs, mert behívták katonának, s erre az időre nem akarnak újat választani.

Amíg beszélgetünk, újra összejönnek néhányan. Elmondom Tóth Kálmán szal-maügyét. Előbb csak hümmögnek.

— Arra legyen ember, hogy a szalmát behordjuk a földről.

— Meg ne a tisztaberekiek szedjék le az almánkat. S ne decemberben törjük a kukoricát.

— *De mégis* — vetem közbe. — *Idős, szerencsétlen ember. Megélni is alig tud.*

— Ilyen sok van a faluban.

— És a tag? Annak mi marad, aki dolgozik? Ha jövőre belenget nekünk, és elmegy Miskolcra? Ott is szívesen fogadják a kétkezi munkást.

— Mit tegyünk? — tárja szét a karját a főkönyvelő. — Emberek nélkül nem tudjuk beszállítani a kinnlevőt sem. És akkor a tagoknak sem jut.

5.

A község épületeinek többsége régi. S itt különös jellege, hangulata van az utcáknak: csodálatosan nyugodt mindegyik. S ezt alighanem az ámbitusos, tornácos szatmári házaktól kapják. Legtöbbjének gyönyörűen faragott homlokzata van, mintha mesterművészek alkották volna őket.

A falut mégsem ezekkel jellemezték nekem.

— Méhteleknek három ismérve van. A sár, a kevés ember, s a kevésből is sok öreg.

A sáron enyhít a néhány éve készített járda. Am őrangyala óvja a gyalogost a latyakfolyamhoz hasonló úttesten való átkeléstől.

Mégis fejlődött valamit ez a falu. Bevezették a villanyt. A felszabadulás óta 37 ház épült (de az utóbbi három évben csak egy, mert ugyan ki építkezne?). Az új házak többségét a vert falú, nádtetejű régi helyére építették. S az is igaz, hogy nincs egyetlen fürdőszoba sem egész Méhtelegen.

Van 73 rádió, öt televízió, s ebből kettő tsz-tagé.

A háború előtt egy újság járt, most félszáznál is több.

Egy vegyesbolt látja el a legszükségesebbekkel a lakosságot, itallal pedig az el-maradhatatlan kocsma.

Van jól működő könyvtára, de vasútállomása nincs, és talán nem is lesz soha. Él itt egy állatorvos, de az embereknek Garbolcra kell a körzeti orvoshoz el-menni. Bár 1965-ben ő is katona volt hat hónapig.

A legközelebbi gyógyszertár Gacsályban van. Garbolc keletre az első, Gacsály nyugatra a második község. Kitűnőn szervezés.

6.

A méhteleki iskolát a templom árnyékába építették 1954-ben. Egyik tantermében három sorban húsz sárga, csóvázás pad áll. Hátul, az üveges szekrényben műszerek várokozhatnak fizikai kísérletekre, kapcsolótáblák, induktorok. A teremben ragyog a tisztaág, az ablakban virág, a falon szemléltető képek...

— Minden van itt, kérem, csak gyerek nincsen — mondja kísérőm.

Ez pontatlanság, bár a húsz pad valóban sok a felső tagozatnak. A négy osztályt összevonták: harmincöt tanuló jár ide összesen. Az alsósok sincsenek negyvenen, s ők többségükben cigányok.

A harmadik tanterem kihasználatlan, tv-szobává alakították. (Itt, Szabolcs-Szatmár megyében, ahol mindegyik községben szorít a tanteremhiány!) Szerveztek a gyerekeknek idény napközit is, de kevesen voltak hozzá.

Tavaly a tizenegy általánost végzettből 3—3 tanuló középiskolába és ipari tanuló-nak ment.

— Aki innen elmegy, többé nem tér vissza.

Öten maradtak. S ők vajon miért?

Első: Több helyre is elküldték a felvételi papírját. A szülei kapkodtak, jobb és még jobb helyet kerestek jó eszű gyermeküknek. Végül sehoh sem sikerült. Az idény bizonyosan batyut kötnek neki.

Másik: Pesten volt kovácstanuló. Váratlanul beteg lett, és visszautazott. Úgy rebesgetik, a tsz-ben akarja folytatni a szakma megtanulását, s Fehérgyarmatra járna iskolába. Ő kivétel.

Harmadik: Lány, szövőipari tanuló-nak jelentkezett. Fel is vették, de csak a — következő tanévre.

Rajtuk kívül ketten a tsz-ben dolgoznak, de az egyikük most kezd középiskola felé kacsingatni. S aligha reménytelenül, mert jó tanuló volt az általánosban.

7.

A községben két ház teljesen lakatlan, gazdáik meghaltak. Beszögezték az ajtókat. Nincs rájuk szükség.

Négy ház már hónapokkal vagy évekkal ezelőtt elhagyott a lakója. A berendezés maradt, mert távol élő gyermekeiknek vannak. Azóta még egyiket sem látták. Lehet, hogy egy visszatér közülük, ez sem bizonyos, de a többi már aligha.

Tizenhat házban él magányosan öregember, olyanok, mint Tóth Kálmán. Gyermekek nem volt vagy elhagyta a falut, házastársuk meghalt.

Ennél is több az olyan idős házaspár, akik egyedül élnek, s küldik a csomagokat, a hazait messzi városokba.

Itt egyszerűen nincs lakáshiány.

Mi lesz húsz év múlva? Merre fejlődik ez a falu? Eltűnnének a faragott homlokzatú házak?

— Nem kell annak húsz év — felel egy idős ember. — Ötödik télen, mert telente halnak meg a legtöbben, sok beszögezett ajtajú ház lesz Méhteleken.

Persze, korántsem ily gyors a megszűnés. Nem öt és nem is húsz év kell ehhez.

Éger János, a község tizenhárom tagú pártszervezetének titkára és a tsz mezőgazdász fiatalember, mint ahogy a többi vezető — tanácselnök, főkönyvelő, pedagógusok — is, innen van a negyvenen.

— Javasoltuk már, hogy legyen az Erdőháton két tsz. Nem is kell több. A koncentrációnak ez lenne az első lépése. Mert kérdem, mit lehet manapság ezer holddal kezdeni? Így csak nagyüzemesdit játszunk.

— Akkor lehetne sakkozni a munkaerővel — folytatja gondolatát a főkönyvelő. — Itt van például Tisztaberek. Nekik nincs almájuk, nekünk van. Most mit csinálunk? Ha eljön az almászület, bérmunkásként alkalmazzuk őket. Akkor ezt üzemegységek között már munkaegységre is meg lehetne oldani, szervezeten.

És folyt a beszélgetés, szinte lezárhatatlanul, mert ott mindenkinek szívügye a „mi lesz?”. És nem is bántódtak a falu sorsa fölött, legfeljebb egy kis nosztalgiát érezhettem beszédükön a régi életforma halódása miatt, amibe ők még belenőttek, ebben váltak emberré, s hogy nem változtattak helyzetükön, az csak azért volt, mert még erősebbek náluk a régihez kötő szálak, mint az új iránti vágyódás.

Erre szállt a köd, mire megérkezett a gépkocsi. Vezetője szólt, ha lehet, világosan induljunk el, mert a Gacsályba vezető gyaatra úton két elemmel — a köddel és a sötéttel — nem lehet megbirkózni.

8.

Néhány következtetés, ami azért nem tanulság.

Tudomásul kell vennünk a falu elnéptelenedését, mint egy adott és szükségszerű folyamatot. Miért szükségszerű ez? Számptalan felelet van rá.

Még egy ötezer lakosú helyiség sem képes — a lassú urbanizálódás miatt — lépést tartani saját lakóinak igényeivel. Ellenkezőleg. Hát akkor a kisebbek?

A falvakban nincs munkaalkalom a tsz-en kívül. Ez azonban csak bizonytalan kereseti lehetőséget jelent, ráadásul nem mindenütt biztosít havonta pénzt a családoknak. Ha jól fizet, akkor is van hátránya a városi munkahelyekkel szemben: Nagyon nehéz munkát követel, a munkaidő pedig nem kötött. 1966-ban ezek már falun is alapvető követelmények.

És tovább.

Kulturális téren sok mindent meg lehetne valósítani, de a városi életmód énekének legcsábítóbb dallamait — a kényelem, a központi fűtéses, vízvezetékes, fürdőszobás lakás, emberi munka, a szakma, a tanulás, a művelődés lehetősége, az újfajta közösség az emberekkel — nem, vagy egyik-másikat nehezen.

És ha most azt mondjuk, hogy a munkásosztály érdeke a falu népességének megmaradása, csak részben mondtunk igazat. Pillanatnyilag, kétségkívül. Hosszabb távon azonban: igenis, koncentráldjon a falu! A népességet pedig ne Micklóc és Budapest szívja el Méhtelekről, Garbolcraól, Rozsályból, hanem Csenger vagy Fehérgyarmat. Fejlődjenek, városiasodjanak a járási székhelyek is úgy, hogy a csöppnyi erdőháti községekben be kelljen zárni az ajtókat, le kelljen bontani az öreg házakat. A technika lehetővé teszi, hogy egyetlen óra alatt akár húsz-harminc vagy ötven kilométerre is munkahelyére érjen a dolgozó. (Hányan járnak így Pest környékén?!) Csak így szűnik meg a különbség a városi és falusi életforma között.

Az ajtók beszögezése így válik jelképpé, egy erőteljesen megindult folyamat jelképévé, amit csak levezetni lehet, megállítani nem, és a kopogás talán lélekharangja lesz egy múlt századi világnak.

KUN ISTVÁN

Csanády András fametszete

LUKÁCS ANTAL

MŰVÉSZET VAGY SZÓRAKOZÁS?

A MAI MAGYAR JÁTÉKFILMGYÁRTÁS JÖVŐJÉRŐL

Színvonal és közönségsiker

A válasz, melyet arra a gyakran hallott kérdésre kell adni, vajon a játékfilm művészet-e vagy szórakozás? azért nem olyan egyszerű, mert a gyakorlat sem ad egyértelmű feleletet.

Vannak, akik a látogatottsági statisztika eredményeire hivatkozva igen gyorsan megfogalmazzák válaszukat. A jelentős, művészi színvonalú, sőt nemzetközi fesztiválok díjaival büszkélkedő játékfilmjeink általában el sem érik az egymillió látogatottságot, viszont a vígjátékok és kalandfilmek többségükben jóval meghaladják a milliós nézőszámot. A tények beszélnek — mondják —, és íme: a tények, a statisztikai tények a szórakozásnak fogják pártját.

Ezzel a véleménnyel és felfogással szemben állnak mindazok, akik a hazai játékfilmek egyetlen értelmét a művészi színvonalban és művészi eredményben látják. Hivatkoznak — és ismét jogos példákkal igazoltan hivatkoznak — nemzetközi sikereinkre, előkelő fesztiváldíjakra, és nem utolsósorban arra a nem éppen lebecsülendő tényre, hogy társadalmunk alakuló, változó, új vonásainak, az emberek közötti megváltozott, új kapcsolatoknak, viszonyainak felderítésében is a művészi jelegű vállalkozás hozhat egyedül eredményt. A vállalkozás művészi jellege azonban csak potenciálisan biztosítja a sikert, amely döntően az alkotói *tehetségnek* a függvénye.

Ezért szállt sikra a Valóság februári számában kitűnő filmrendezőnk, Kovács András a magyar filmművészet kísérletezési jogáért és a filmalkotói önállóság konzekvenciáinak feltétlen érvényesítéséért. Mint említett cikkében írja: „Minden igazi művészi alkotás kísérlet, kísérlet a valóság megismerésére... és ábrázolására.”

A művészi kísérlet értelmezése számomra így nem teljes értékű. Mi hiányzik belőle?

A hatás, a művészi, illetve a társadalmi hatás kérdése.

Tolsztoj például kifejezetten a hatás miatt követeli azt, hogy a művész kísérletező legyen: „Ahhoz, hogy a művész másokra is hatni tudjon, keresőnek, kísérletezőnek kell lennie. A hallgató, az olvasó, a néző csak akkor azonosul veled, ha veled együtt vehet részt a kutatásban.” Azaz az alkotó számol — mert kell hogy számoljon — a néző részvételi szándékával, mert kell hogy a művészi felfedezés értelmét a társadalmi hatásban lássa. S ez egyáltalában nem lényegtelen kérdés, mert tapasztalataink arra figyelmeztetnek, hogy játékfilm-művészetünk általában nem rendelkezik a megkívánt közönségathással, noha nem is olyan régen még az: unalomig hangoztatott jelmondatunk volt: a film — népművészet.

Az idő telt-múlt, és a sok használat következtében a „nép” teljesen lekopott, és megmaradt a „művészet”. Pedig a „népen” éppen olyan hangsúlynak kell lennie ma is, mint a „művészetben”. Különösen, ha Balázs Béla fenti jelmondatát helyes értelemben használjuk, tehát: „nem abban az eredeti értelemben, hogy a nép szellemének a terméke, hanem fordítva, hogy a nép szelleme — a városi népe elsősorban — a terméke ennek a roppant iparrá nőtt művészetnek”.

Világos, hogy Balázs itt arra a rendkívüli tömeghatásra utal, amely a játékfilmek folyamatos nézésével együtt jár, és amely egyben a filmrendezői felelősség mellett — anélkül, hogy a játékfilm mai társadalmi szerepét eltúloznánk — a film kultúrpolitika felelősségét is hangsúlyozza. Ez a felelősség — filmalkotóké és kultúrpolitikáé egyaránt — lényegében azt jelenti, hogy milyen és mekkora szerepet vállalunk a szocialista emberformálás társadalmi programjában.

Az, hogy James Bondok, dekadens vagy fasiszta ideálok, vagy Csapájev és a „nehéz emberek” válnak közösségi eszményekké, nem véletlen. Éppen ezért veszélyes minden olyan teória vagy magatartás, amely lefegyverez vagy szemlegesít a közönséghatást illetően. Elsősorban azért, mert ma nálunk a szocialista etika és életforma kialakításáért vívott harc — lényegét tekintve — osztályharc.

A játékfilm e harcban nem lebecsülendő szövetségeseink, ha értelemszerűen és hatékonyan használjuk fel potenciális lehetőségeit és megfelelően kiaknázzuk a játékfilm műfaji karakterének sajátos erőit.

S ezzel kapcsolatban gyakran elfelejtkezünk valamiről. A játékfilm nem olyan karakterű mű, mint — mondjuk — egy szimfónia, festmény vagy regény, amelyet, ha kora történetesen nem ért meg, az utókor még mindig felfedezheti, amely még mindig teremthet magának közönségsikert.

A játékfilm szigorúan jelen idejű alkotás, ha társadalmi, illetve közönséghatását vizsgálom. Ha most nem hat egy film a közönségre, az éppen létező, aktuális társadalomra, akkor remény sincs arra, hogy 10–20, esetleg 30 év múltán meghódítsa az elkövetkezendő közönséget. Válhat filmtörténeti érdekességgé, szerepelhet filmklubok programján, de közönséghatása nem lehet. Mindez talán a film alaptermészetében rejlik — és divatelemek, valamint a filmközlés aktuális közönséghez szóló, aktuális színvonalának és stílusának meglehetősen gyors változásából fakadhat, valamint a fizikai valóság és társadalmi környezet igen konkrét és részletező rögzítéséből. Ezért minden játékfilmben kifejezett művészi felfedezésnek és gondolatnak akkór van értelme, ha itt és most válik közkinccsé. Ez — ha a művészetet nem tekintjük öncélnak — minden játékfilm immanens értelme és társadalmi szerepe.

A filmművészet nagyjai — s ez nem véletlen — mindig is tömegekben, nézőtömegekben gondolkodtak: Chaplin is, Eisenstein is, René Clair is. A társadalmi hatás létük és művészetük alapja volt. S ez így természetes, hiszen a játékfilm a vulgáris bohózatból nőtt felfelé, és a nemzetközi gyakorlatban változatlanul közönségben kíván és akar gondolkodni, ami egyértelmű azzal, hogy nem valami intellektuális magaslatról lefelé, hanem ellenkezőleg: a tömegek érdeklődéséből épít felfelé a film igazi alkotója. Ez persze filmhatás- és filmdramaturgiai kérdés. És természetesen szemléleti kérdés is: akarunk-e a néppel, a történelmileg meghatározott szintű milliósokkal dialógust folytatni? Ha igen, abból nem következik semmiféle megalkuvás vagy ízléstelenség, mert a film hatása, illetve sikere nem az engedelmeyektől, hanem a tartalmi és formai teljesítménytől függ.

Az ókori dráma színpadán, de még Shakespeare Globe színházában is analfabéta volt a nézők zöme, és ez a tény nem követelt olyan művészi „megalkuvást”, amelyért ne becsülhetnénk ma is e drámákat. De Wajdát és Stanley Kramert sem kényszerítette a közönségben való gondolkodás megalkuvásokra. „Amíg a moziban a vászon elé nézőteret építenek, lehetetlen nem tudomásul venni — jegyezte meg egyszer Wajda —, hogy ezeken a székeken embereknek kell ülniök.” Minden játékfilm értelme és társadalmi értéke a közönség hatás révén realizálódik.

Az, hogy művészi játékfilmjeink zöme nem hat eléggé a közönségre, nem csak a hazai látogatottság viszonylag alacsony nézőszámában jelentkezik, hanem abban is, hogy még a nyugati filmszínházakon díjazott játékfilmjeink sem tudták áttörni a nemzetközi filmkereskedelem korlátait, amint ez például néhány lengyel — Wajda, Kavaleroicz, Polanszky — rendezte filmeknek és egyes mai csehszlovák filmeknek (Forman, Kadar-Klos, Nemeč stb. műveinek) sikerült. „Fabri hat realistisch, aber ohne Publikumseffekte gedreht” — írta nemrégiben a nemzetközi elismerések sorát kiváltó Húsz óráról az egyik nyugatnémet lap. Ezt sem elmarasztalásként, hanem rendezői kvalitások dicsérő összegezése során állapítja meg a nyugatnémet filmkritikus.

A filmhatás nem csak a tartalomnak, hanem a közönségtudatos filmdramaturgiának, a forma demokratizmusának és a művészi teljesítménynek együttes kérdése. A mi filmdramaturgiai gyakorlatunk leggyengébben kimunkált része éppen az a hatásos cselekményépítés, amely legalkalmasabb a nézőtér aktivizálására. Tévedés ne essék: nem azoknak a nyugati kommerszfilmeknek dramaturgiájára gondolok, amelyek a néző ösztöneire spekulálnak, érzéketlenek az esztétikum iránt és felelőtlenek az etikával szemben, hanem olyan rendezők műveire, mint Kramer, Frankenheimer, Ciampi stb. Sőt: Godard és Truffaut bizonyos filmjeit is idesorolhatom, akiktől — kétségtelen — igyekeztünk tanulni, de eszünkbe sem jutott, hogy az újhullámosok kedvenc „suspense”-mesterétől, Hitchcocktól is tanuljunk. Éppen a feszültség-dramaturgia technikájának a *Kifulladásban*, a *Négy száz csapásban* vagy a *Lőj a zongoristára* c. filmben látható példái váltak számunkra láthatatlanná, mert alkotói figyelmünket a vetítővászonra koncentráltuk, és elfeledkeztünk a nézőtérrel, az emberekkel, akiknek érdekében filmjeink születnek. Legalábbis elvben ezt valljuk, és ez következne a szocializmus gondolatából is, amely a művészetnek nem az arisztokratikus, hanem a demokratikus szerepét és funkcióját hangsúlyozza.

Miért vagyunk hát filmi gyakorlatunkban általában közömbösebbek a társadalmi hatással szemben? Ennek okát három lényeges tényezőben látom.

1. Mindenekelőtt abból szeretnék kiindulni, hogy a magyar művészi film — európai viszonylatban — igen rangos helyet foglal el. Ezt már az a pusztán tény is dokumentálja, hogy 20 filmünkből — sokszor külföldi előszűrés alapján — jut minden évben Cannes-ba, Károly Varyba, illetve Moszkvába, Locarnóba és Mar del Platába, sőt kimagasló fesztiváleredményekkel is dicsekedhetünk: *Angyalok földje*, és *Hogy állunk, fiatalember* (Révész György), *Pacsirta* (Ranódy László), *Sodrás* (Gaál István), *Almodozások kora* (Szabó István), *Életbe táncoltatott leány* (Banovich Tamás) és Fábri Zoltán két fesztiváldíjas filmje: a *Nappali sötétség* és a *Húsz óra* — s ez már önmagában rendkívüli teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy Nyugat-Németország évi 70 filmjéből és Görögország évi közel 100 filmjéből tavaly hasonló fesztiválsikerre nem tellett.

Helyes és kívánatos tehát, ha a magyar filmgyártás igazi alkotóművészeit megszemenően megbecsüljük — de ez még nem minden. A filmgyártás vállalkozás. Gazdasági és művészi értelemben is az, tehát a kockázat egyszerre gazdasági és művészi. Nem szabad beletörődnünk abba, hogy akár a gazdasági, akár a művészi kockázatot ismeretlen tényezők függvényeként kezeljük.

Szükséges, hogy reális képünk legyen a közönség ma már rétegenként eltérő ízléséről és érdeklődéséről.

Szükséges, hogy a közönség „kereslet” tendenciáinak érvényt szerezzünk a magyar játékfilmgyártásban.

De egyáltalában nem szükséges, hogy ennek a nevében elárasszuk az országot. Silány és tartalmatlan fércművekkel.

Eppen ellenkezőleg!

Figyelembe véve a közönség érdeklődését és műfaji, valamint tematikai érzékenységét, ezen belül kell megtalálnunk a közhasznú gondolat, a korszerű tartalom közérthető és hatékony megformálását. Amint ez például a *Megbilincseltekben* a film rendezőjének, Stanley Kramer-nek sikerült.

Ehhez elengedhetetlen, hogy játékfilmgyártásunk egészét olyan minimálisan kétéves témaköri programmal szervezzük, amely figyelembe veszi egyrészt kultúrpolitikánk követelményeit, filmgyártásunk szubjektív és objektív adottságait, és társadalmunk, azaz moziközönségünk reális érdeklődésének tapasztalati értékeit. Egy szóval: tudatos filmpolitikát kell folytatnunk! Még kell teremtenünk szocialista életformánknak és embertípusainknak pozitív és népszerű példáit, legalább olyan szinten és hatásokkal, mint ahogyan a nyugati filmgyártás kimagasló hatásokkal produkálja a saját ideológiájának tömegeket vonzó filmreprezentánsait.

Minden olyan szemlélet, amely a szocialista tudatosságot csak pesszimizmussal, és sérült emberek tétova világgával azonosítja, óhatatlanul lefegyverez, és arisztokratizmushoz vezet. A szocialista filmművészet nagy alkotásait — Eisenstein *Pattyomkin páncélosától* Fábri *Körhintájáig* — mindig az értelmes ember cselekvő erejébe vetett optimista hit jellemezte. Egy olyan filozófia, amely — a történelemben először — a megismerés mellé odaállította a megváltoztatás követelményét, nem tekintheti egyenrangú művészi társának azokat az irányzatokat, amelyek lemondanak akár formai arisztokratizmusuk, akár tartalmi pesszimizmusuk miatt a változtatás — a mi esetünkben a közönség hatás — igényéről.

2. Itt kell szólnunk arról a félelemtől is, amely a film művészi értékeit félti a filmgyártás ipari karakterének érvényesítésétől. Hadd ismeressem ezzel kapcsolatban André Bazin, francia filmesztéta idevágó gondolatmenetét. „A film iparjellegű tömegművészet. Az ebből fakadó létfeltételek azonban egyáltalán nem csupán rabszolgaságot jelentenek számára — semmi esetre sem nagyobb, mint az építészet esetében —, de mindenképpen egy sereg olyan pozitív és negatív adottságról van szó, amellyel számolni kell. Hollywood fölényét világviszonylatban kétségtelenül néhány filmművészünk kiválósága adja meg, de az is igaz, hogy ez a fölény a hagyományok vitalitásával és bizonyos kiválóságával függ össze. Hollywood fölénye csak részben technikai jellegű, sokkal inkább abban nyilatkozik meg, amit az amerikai film szellemének nevezünk. Az amerikai film csodálatos hűséggel tudta megrajzolni azt a képet, amit a közönségét alkotó társadalom önmagáról látni akart. Nem csak passzív módon, nem csak egyszerűen a kaland, a kielégülés élményének szállításával, hanem dinamikus is, vagyis úgy, hogy saját eszközeivel is részt vett a társadalom arculatának alakulásában.” Nos, ha ezzel — a társadalom arculatának alakításával — szembesítjük a mi játékfilmi közönségeredményeinket, akkor bukkan elő az az ellentmondás, amely a legfontosabb gondolatokat és társadalmi problémákat tárgyaló színvonalas filmjeink és azok nézőszáma között fennáll. Az ellentmondás feloldása — legalábbis a feloldás kezdete — abban rejlik, hogy megkíséreljük a társadalom érdeklődésén belül megoldani a magyar filmgyártás kultúrpolitikai feladatát. Szándékosan írtam „filmgyártás”-t és nem „filmművészet”-et,

mert a közönséghatás elsődleges követelményeként a filmgyártás fogalmi körébe tartozó játékfilmeknél jelentkezik, nem pedig a művészi alkotásoknak fenntartott realizációs keretben.

A játékfilm ugyanis ritkán művészet, általában nem az, és nekünk abból kell kiindulnunk, hogy társadalmilag és politikailag — feltételezett, folyamatos és széles spektrumú közönséghatása miatt — a filmgyártás zömét alkotó játékfilmekben tudatosan kialakított tematikák közönséghatásos filmdramaturgiával párosulva érvényesüljenek.

Csak ennek — a tudatos programot megvalósító, közönséghatásos játékfilmgyártás — megteremtése után várhatjuk azt, hogy kiemelkedő művészi filmalkotásaink — kölcsönös fejlődés következtében — nem csak külföldi dicsőséget, hanem hazai közönségikert is elérjenek. Ez persze azt is jelenti, hogy a távlati tematikai tervvel dolgozó vezetők elsősorban a szórakoztató, élményt biztosító filmgyártás révén képes a hazai társadalomban a folyamatos és tervszerű filmhatással a pedagógiai és ideológiai célokat realizálni. Tehát ez éppen olyan fontos területe a magyar filmgyártásnak, mint a művészi filmalkotások kötetlen és spontán köre. A filmgyártás és a folyamatos tervszerű filmhatás igényének az elismerése mind a vezetés, a tématervezés, a prémium, mind a filmdramaturgia és a gyártástechnika tekintetében konzekvenciákkal jár.

Sőt! Olyan kérdés megfontolását is provokálja, mint a népszerű filmszínészek tudatos és következetes szerepeltetése, illetve arra alkalmas filmszínészek messze-menő népszerűsítése, nem csak „a szépség vizuális propagandája”-ként, hanem „társadalmi tendenciák kifejezője”-ként is.

Egyetlen filmgyártás — a szocialista, magyar filmgyártás sem mondhat le a filmhatás tudatos és intenzív szervezéséről és megteremtéséről, s az ehhez kapcsolódó tudományos szintű propagandamunkáról és moziközvélemény felméréséről, illetve formálásáról.

3. A közönség iránti közömbösségnek van még két olyan indirekt, a filmszakmán belül jelentkező tendenciája, amelyről szólnunk kell. Az egyik a spontaneitás, a másik a szerzői film kérdése.

A spontaneitás

A film kezdete óta kísért az a kétfajta törekvés, amely napjainkban is küzd egymással. Az egyik szerint a naturális valóság maga a filmi végeredmény, a másik szerint viszont csak nyersanyag, amelynek a felhasználásával az alkotó a gondolatát, elmondandó történetét a filmi eszközök felhasználásával ábrázolja. A két törekvés képviselői között állandó az ellentét. Ezért tartja Vertov a nép számára ópiumnak a játékfilmet, és hirdeti: „Éljen az élet úgy, ahogy van!” Ezért tartja filmi igazságnak Rouch a rendezetlen valóságot. Ezért tekintik sokan filmművészetünk megújulása forrásának a spontán filmmódszert, a *cinema direct*-et. Vitathatatlan az a kedvező hatás, amely Kovács András, Gaál, Sára így készült filmjei nálunk jelentettek, de nyilván filmművészetünk megújulásának csak egyik és nem egyedüli forrása a *cinema direct* spontán alkotói módszere. Hatott, mert kellett hogy hasson a marxista szociológia fellendülése, valamint az irodalmunkban jelentkező és nagy vitát kiváltó szociológiai riportok, és nem utolsósorban az közeleti atmoszféra, amely a nyers valóság felszínének kitegyerítését egyáltalában lehetővé tette. Az viszont már vitatható, hogy ez a spontán módszer — a közvetlen valóság feltérképezésén túl — hasznos és követendő utat jelöl-e számunkra a magyar filmművészetben.

Miről is van szó tulajdonképpen? Egyrészt a művészet és valóság viszonyáról, a valóság, a társadalmi valóság megismerhetőségéről, másrészt az esztétikai ideál problémájáról.

Nem új gondok ezek, csak mindig újra visszatérő gondok. Már Arisztotelésznél is jelentkezik a probléma, hogy a valóságot a művészetben vagy úgy kell ábrázolni, mint amilyen, vagy olyannak, amilyennek sokan vélik, vagy olyannak, amilyennek lennie kell. A spontán módszerek jelentkezése játékfilmjeinkben odavezethet, hogy az ok és okozati összefüggések ábrázolása helyett a jelenségek egymásmellettsége válik uralkodóvá, ami azzal egyenlő, hogy a causalitás hálójának szétbontásával éppen a film világnézeti egyértelműsége válik többértelművé. Sokszor említik a spontán módszerrel kapcsolatban azt az amatőr filmet, amely Kennedy elnök meggyilkolását rögzítette. Ennek dokumentációs értéke vitathatatlan, de hadd hivatkozzam itt Frankenhaimer *Hét nap májusban* című játékfilmjére, amely igyekszik felfedni és érzékeltetni azokat a sötét erőket, amelyek az elnökgyilkosságra szövötteknek. Naivitás lenne a két film összehasonlítása, de az már nem naivitás, hogy a

film törekvés és közlés közötti differenciát konstatálva ne igyekezzünk a tudatos filmi ábrázolás jogosultságát és közhasznúságát hangsúlyozni a drámai élmény helyett csak „intellektuális feszültséget” biztosító, spontán alkotómódszerekkel és valóság-közelítéssel szemben. Rouch divatos „filmigazságával” szemben én a lenini igazság pártján állok, mert az alkotó számára is teljesebb érvényű norma, ha a művészi megismerés folyamatában nem a valóság felszíni jelenséghalmazát tekintti végeredménynek, hanem „a jelenség, a valóság valamennyi oldalának összessége és ezek kölcsönös változásai”-ból kimunkált eredményben látja a művészi igazságalkotáshoz szükséges valóságismeret alapjait. S ez az a pont, ahol az esztétikai ideál kérdéséről is szólnunk kell. Azt hiszem, nem szorul bizonyításra, hogy a művészet feladata nem merülhet ki a valóság jelenségeinek rögzítésében, hanem szükséges, hogy a mű megtestesítsen határozott esztétikai ideált. Kész alakjában a valóság az esztétikai ideált nem tartalmazza, az esztétikai ideál minden esetben az ember, az alkotó műve. Még a spontán módszer látszólagos objektivitása is mélységes szubjektívizmust rejt. Az élettények szelekciója, csoportosítása mindig valaminek az érdekében történik. A rendezetlen valóság is rendezett, és az elrendező a saját vélt vagy jogos ítélete érdekében szervezi a rendezetlenséget. Ebben a módszerben is megtestesül esztétikai ideál, csak éppen leplezetten vagy negatív értelemben, mint hiány. „Sajnos, ilyen az élet!” – halljuk e filmekkel kapcsolatban. Pedig azt kellene mondaniok: „Sajnos, ilyen vagyok – én...” Nyilvánvaló, hogy az empirikus tény és az elméleti általánosítás között számos közbeeső láncszem van. Nyilvánvaló az is, hogy az empirikus tények és jelenségek mögötti lényeg kibontása, felfedezése elméleti absztrakciót, elméleti általánosítást kíván, és ezt nem pótolhatja a tényeknek és jelenségeknek pusztá összegezése vagy csoportosítása. Ad ugyan a néző számára az ilyen látszólagosan „objektív” spontaneitás is általánosítást, csak gyakran hamis és rossz általánosítást. (Egyetlen példa: Simó *Szurke barátsága*.) Nem érdektelen talán mindennek a pozitívista filozófiai nézetekkel való kapcsolata s arra is figyelmeztetni, hogy Nyugaton az élettényeknek a játékfilmekben alkalmazott spontán ábrázolási módszere éppen az áttekinthetetlennek és összekuszáltnak tartott társadalmi valóság miatt vált divattá, az élettényekben eligazodni és az összefüggéseket meglátni nem tudó vagy nem akaró játékfilmrendezők népszerűsítették.

A szerzői film

Éppen a spontán alkotómódszerek következtében vált általánossá nálunk. Oda-vezetett, hogy fiatal filmeseink között ez lett a norma. Pontosabban ennek egy elég rosszul értelmezett változata: az író nélküli film. Holott a szerzői filmnek egyáltalában nem kritériuma az író nélkülség. Itt is, mint annyiszor a filmterületen, összekeveredik a külső technológiai folyamat a belső lényeggel. A film szerzőiségét, szerzői rangját a vásznon megjelenő film dönti el, nem pedig a résztvevők száma. Resnais minden filmje szerzői film, holott forgatókönyveit Jean Cayrol, Duras, Robbe-Grillet – nem is jelentéktelen szerzők – írták.

De Truffaut sem idegenkedik az irodalmi kiindulóponttól, hiszen a „*Lőj a zongoristára!*”, a *Fahrenheit 451* című filmjeit regényekből készítette. Sőt! A *Jules és Jim* esetében – saját vallomása szerint – a regény szerzőjének, Henri-Pierre Roché-nak a könyvi, tehát irodalmi stílusa annyira hatott rá, hogy a filmben ezt a stílust igyekezett igen hűségesen, de ekvivalens filmi módon megvalósítani.

De hazai példa is bőven akad. (Fábrí, Ranódy Kovács, Jancsó.) Mire jó hát ez az üresjárat? Ez csak álművészkedéshez, gondolatatlansághoz vezetget, ha szabály vagy dogma lesz belőle. Ha van valami, ami a magyar filmet jellemzi, akkor éppen az, hogy mindig a saját nemzeti irodalmán orientálódott. Nemzetközi sikereink is erről vallanak. Szóts: *Emberek a havason* Nyíró regényéből, Bán *Talpalatnyi földje* Szabó Pál, Fábrí: *Körhinta* Sarkadi Imre, Ranódy: *Szakadék* Darvas József, Máriássy: *Budapesti tavasz* Karinthy Ferenc, Révész: *Angyalok földje* Kassák Lajos, Fábrí *Hús óra* Sánta Ferenc művéből született. A művészi önállóság és eredetiség kérdése a rendező tehetségén, nem pedig az irodalmi vagy irodalom nélküli kiindulóponton múlik. Egy-egy filmen belül – a műfajtól függően – előtérbe kerülhet más közreműködő szerzőisége is. (A táncos filmnél a koreográfus vagy táncos, zenés filmnél a zeneszerző. A *My fair lady* „szerzőiségében” legalább annyira osztozik Shaw, Frederik Loewe, mint George Cukor stb.)

Mindezek előrebocsátása után, hadd jelentsem ki: nem a spontán alkotómódszer ellen, a cinema direct ellen, hanem a hamis általánosítások és a rossz gyakorlat veszélye ellen hadakozom, mert megakadályoznak bennünket abban, hogy egyrészt

gondolataink eljussanak az emberek millióihoz, másrészt, hogy filmjeink reális és hatékony szerepet vállaljanak társadalmunk szórakoztatásában éppen úgy, mint nevelésében.

A művészetben minden kizárólagosság — akár a spontán alkotómódszer, akár a rosszul értelmezett szerzői film — óhatatlanul zsákutcába vezet, ha egyedül üdvözítő és járható útnak kiáltjuk ki. *A látványos művészetekben — különösen a filmművészetben — minden út helyes és lehetséges, amelyet egészséges mű igazol.* Ne kössük meg hát divatos teóriákkal a filmalkotók kezét, és ne mondjunk le semmilyen teória kedvéért a film természetének alapvető követelményéről — a nézőközönségről, amely nélkül minden film élettelen.

Truffaut egyik legutóbbi interjújában arra a kérdésre: „Gondol-e a film írása közben a közönségre?” — így válaszolt: „— Igen, mindig. Ha tetszik nekünk egy gondolat vagy ötlet, de érezzük, hogy a közönség talán ezt nem fogadja el, akkor nekünk kell a filmben gondoskodni arról, hogy a nézőközönség elfogadja. Szükséges, hogy állandóan a nézőkre gondoljunk. Már nem hiszek abban az elvben, amely korábban nekem is tetszett — Preminger mondta nekem egy interjú során, és ezt más filmesek is vallják —, hogy a közönséggel nincs probléma: »Ha nekem valami tetszik, akkor tudom, hogy a közönségnek is tetszik.« Ez nem igaz.”

Annyi mindent fogadtunk el az „új hullám” mestereitől, ne habozunk hát elfogadni Truffautnak ezt az őszinte tanácsát: *Most* — ne pedig tíz évvel később! Az aktuális közönség ízlésével, érdeklődési irányával lehet, sőt kell vitatkoznunk, de meggyőzni egy adott országot történelmileg meghatározott közönségét csak hatékony filmekkel lehet, nem pedig csak az ízlésről írt újságcikkkel.

Egyébként a realista filmművészetet és filmgyártást mindig is az jellemezte és jellemzi ma is, hogy megbizik az egészséges felfogású és őszinte érzelmekkel rendelkező nézőben, aki mindig azért megy moziba, hogy emberi élményben legyen része.

A közönséget — bármennyire is heterogén ízlésű — nem szabad lebecsülni.

„A közönség — mint René Clair írta — sajátos jelenség. Külön-külön talán teljesen tudatlanul áll szemben azokkal a kérdésekkel, amelyek a filmalkotókat foglalkoztatják, de ha ezek a »tudatlanok« nézőközönséggé válnak, akkor többet tudnak a dramatikus művészetről, mint a legjobban tájékozott profik.”

Megszívlelendő tanács. Mindannyiunknak. Megérdemli, hogy elgondolkozzunk rajta. Szükséges, hogy törődjünk vele. Talán feloldhatjuk a filmművészet és film-szórakozás között ma még fennálló ellentétet, ha felfedezzük — a *közönséget*...

A II. DÉLALFÖLDI TÁRLAT

Ez évben másodízben került megrendezésre a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-magyarországi Területi Szervezetébe tömörült Békés, Csongrád megyei és szegedi művészek közös kiállítása, a II. Dél-alföldi Tárlat. Két év nem nagy idő. Hagyományról nem beszélhetünk, hiszen a korábbi megyei kiállítások éppen szűkebb jellegük miatt nem tekinthetők a mostani átfogóbb kiállítás elődjeinek. Bizonyos következtetések levonására azonban a két kiállítás anyagának azonossága, illetőleg különbsége már alapul szolgál.

Az ez évi kiállítást az egy év előttivel szemben a kiegyenlítettség jellemzi. Az előző kiállításban a kiemelkedő alkotások és az anyag egy nem elhanyagolható része között jelentős kvalitásbeli differencia volt érezhető. A II. Dél-alföldi Tárlat kiállított művei sem azonos szintűek, de a különbség a kiállítások általánosan ismert differenciáltságánál nem nagyobb, és így nem is zavaró. Ez részben abban leli magyarázatát, hogy a vásárhelyiek múlt évi túlsúlyra csökkent. Többek közt úgy, hogy sajnálatunkra nem szerepel a kiállítók között Kohán György, az itteni művészeti élet kiemelkedő alkotója. Ezen túl néhány vásárhelyi művész (Fekete I. és Samu K.) csak egy-egy művet küldött a tárlatra, holott tehetségük többre teszi képessé és részben kötelezi is őket.

A múlt évvel szemben műfajilag is gazdagodott a tárlat. Gondolunk itt a zománcképre, faintarziára és a kavicsmozaikra is, bár ez utóbbinak a kiállításbeli létjogosultságát éppen műfaji problémák miatt egyes szakemberek vitatják.

Mindkét kiállítás számos olyan azonosságot mutat, amely nemcsak a kiállításra, hanem az itt élő művészek egész munkásságára jellemző. A megfestett, megrajzolt világ, mely a falakról élénk tárul, az alkotók szűkebb, egyéni és tágabb, tájbeli világa:

alföldi tanyák, utcarészlet, szobabelső, csendélet és az itt élő ember. Mindez érezhetően a szülőföld és a szűkebb haza átélte, őszinte szeretetéből táplálkozik.

Ez azonban önmagában még nem jelent esztétikai értéket. Egy szűkebb világ élményéből egyaránt létrejöhét provinciális beltenyészet, vagy egyetemes hatású művészet. (Utóbbira legkitűnőbb példa korunk művészetéből Chagall, aki egész életében Vitebszket, sőt ezen belül vitebszki gyermekkori élményeit festette, mégis az egyetemes művészet nagy alkotója és gazdagítója.) A helyi színnel többre való törekvés, az egyetemesség igénye a művek döntő többségében célkitűzéséknél, néhány műben pedig megvalósultan érvényesül. A lokális és az általános, a *nemzeti* és az *egyetemes* zenében megvalósított bartóki szintézisének képzőművészeti lehetőségessége mindig is vonzotta, vonzza és ma is izgatja az itt élő művészeket. Érthető, hogy a látványtól a lényegig vezető út az új, változott arcú alföld megjelenítését célul kitűző művek számára a legnehezebb, hiszen itt a feladat új, nincsenek általános érvényű, évezredes jelképi értékű megoldások. Új jelképrendszer kidolgozásának munkásai, úttörői azok a művészek, akik erre a feladat nehézségének tudatában is vállalkoznak.

Nem jelent meglepetést, sőt természetesnek tarthatjuk, hogy a kiállításon a realista látás és megjelenítési mód kizárólagosan érvényesül. Ez a természetesség két forrásból táplálkozik: Egyrészt a nagy alföldi realisták — Tornyai, Koszta, Nagy István — hagyományának még mindig ható erejéből, másrészt az ehhez szorosan kapcsolódó vásárhelyi iskola mai sugárzó hatásából. Nincs még egy olyan része az országnak, ahol a napjainkban Budapesten egyre erőteljesebben kibontakozó formai kísérletek olyan kevéssé éreztetnék hatásukat, mint éppen itt, a Viharsarokban, a Dél-Alföldön. Ebben a magatartásban az őszinteség és következetesség etikai értéke feltétlenül megbecsülést érdemel. Nem lenne azonban szerencsés, ha ez az etikailag pozitív állásfoglalás művészileg a látvány mögötti lényegre való törekvés helyett a felületen maradás igazolására szolgálna egyes alkotóknál.

A kiállítás alapvető élménye világnézetileg és életérzésben az emberbe vetett hit, a humanizmus, életigenlés és harmónia. Mindez a világgal gyöngéd érzéskbéli azonosulásban vagy megértő humorral való kapcsolódásban él és hat. A korábbi kiállításokon elég jelentős drámai hangvétel most csak egy-két művésznél lehetett fel. Téved azonban az, aki azt gondolja, hogy ennyi azonosság mellett a kiállítás unalmasan egysíkú, egyszínű. Korántsem az, mert a fent vázolt etikai, magatartásbeli azonosság egyáltalán nem jelenti a stílusjegyek, a művészi megformálás azonosságát. A realitáson belül a művesen részletező megoldás és a nagyvonalú summázás, naiv lírai lágyság, gyermeki világ és férfias keménység egyébként megférnek. Nagyon is különböző alkotói egyéniségek tolmácsolásában jelenik meg az emberi igazság és a valóság mélyebb összefüggése.

Németh József méltán kapta a kiállításon bemutatott műveiért a Koszta-emlékérmet. (A kiállítás történetéhez tarozik az is, hogy Szentés város tanácsa a nagy magyar mester emlékének ápolására ez évben Koszta-emlékérmét alapított. Egyben úgy döntött, hogy minden évben a Dél-alföldi Tárlat megnyitása alkalmából kerüljön átadásra az emlékérem és a vele kapcsolatos munkajutalom, az alföldi tájat és az itt élő embert kifejező, a tárlaton bemutatott legértékesebb művek alkotója számára.) Művészetének széles skáláját csodálhatjuk nagy síkfelületeinek kifejezőerejében éppúgy, mint kis pasztelljeinek finomságában. Az anya és gyermek ősi, általános emberi mondanivalója mély lírával jelentkezik. Érzelgősségmentes, férfiasan szűkszávu és eszközeiben tömönatos egyszerűségű líra ez. Summázó rajz, a barna nagyon kifejező monotóniája és szaggatott felületei együtt két ember egész küzdelmes életét mondják el (Asszonyok kosárral). Néhány vonás, egy-két szín — nagyvonalú portréfestésének bizonyítéka (Ablak előtt). Kis pasztelljei a műfaj rég nem látott remekei (Okórfogat, Táj lovakkal).

Mennyi kedvesség, öröm és líra van hétköznapjaink mindennaposnak, közönségesnek tartott és értékelte tárgyaiban is, csak észre kell vennünk, mondja a kiállítás nem egy alkotója. Elsősorban Szalay Ferenc és Fejér Csaba veszik észre és fejezik ki műveikben az apró köznapi tárgyak szeretetét. Azonban műves formálás mellett, színviláguk jelentős különbözőségével, de meggyőzően vallják mindezt. Szalay Lavórjának és Szakajtójának élénk pirosa, üde kékje ujjongva felelnek egymásnak. Fejér Csaba Kisszék bögrével c. festménye a lilásszürke finom, milliméterenként alakuló árnyalataiban ad látványontúli lényegét a világról és önmagáról. Azt, hogy az „örök téma”, a tanya milyen izgalmas lehet még mindig, ha új módon látja és teremti újjá a művész, Hézső Ferenc Tanyája kitűnően bizonyítja. Egyéb kiállított művei pedig arról győznek meg bennünket, hogy a legutóbbi néhány tárlaton való kedvező szereplése nem esetleges volt, hanem egy előttünk kibontakozó művészegyéniség útjának, előrelépésének állomásai (Magányos fa, Utca vége, Árva tanya). Zöldesszürke szín-

világának dekorativitása nyugodt harmóniában ötvöződik egybe határozott rajzossá-
gával. Kendervágója a kiállítás kevés munkaábrázolásának egyike. A nagy felületű
kendertábla és az előtte álló ember együttese külsőséges pátosz nélküli, humanizmus-
sal teli vallomás.

Az alföldi hagyományhoz a kiállítók közül legközvetlenebbül — tartalmilag és
formailag egyaránt — Almási Gyula festészete kapcsolódik. Az Alföld téres, végtelen
síkjá, és magános kis tanya kapnak önálló életet sajátos olajpasztelljeiben (Ősz, Tél).
Az Alföld változó, új arca megjelenítésének már említetten nem könnyű feladatát
vállalta Ezüst György, Erdős Péter és Lelkes István. A nagyüzemi épületek téres
monumentalitása, tömegszerűsége és a géphez szokott ember öntudata adnak új tar-
talmat műveiknek.

Erdélyi Mihály annyi kiállításon megcsodált öntörvényű, hittel, optimizmussal
teli mesevilága ez alkalommal is jó érzéseket kelt bennünk. Különös mikrovilág ez,
melyben minden játék méretű: a folyó, a hegy, az ember, a híd, a fák egyaránt (Est-
hangulat a Tiszán, Tiszakanyar Tokajnál, Vénasszonyok nyara). Hasonló derű és a
világ nemcsak tárgyakkban, hanem szemléletben is megnyilvánuló gyermeki egyszerű-
sége, naiv tisztasága hat meg bennünket a 84 éves Mári (Kovács Mária) pasztell-lágy
színvilágú olajfestményein. Bizonyos vonatkozásban hasonló gyermeki világot tár
előnk Fodor József is. Ez a világ azonban, szemben Erdélyi és Mári világával a homo
ludens alapállásából, kívülről szemlélt (Gőzös, Tél).

A kiállítás egyik — és méltán — komoly közönségikert aratott műve Fontos
Sándor Barna fatörzsek c. olajfestménye. A korábbi években általa festett ősz-
barackosok merev geometriai konstruktivitásával szemben, most a valósághoz köze-
lebb álló, de nem kevésbé izgalmas rajzi, természeti szövevényt tár előnk. Kutatja
ugyancsak növénycsoportban a természeti rend titkát másik két kiállított művében
is (Kukoricatörés, Kukoricák). A glédában álló kukoricák rendje azonos is, meg nem
is az őszibarackfák áttörtebb rácozotával. A téma megközelítése különösen a Kuko-
ricák-ban érdekes, de a szecessziósan kanyargó levelek elkülönült, már-már elvontan
önálló életet élnek, és ezt az önállósulást az uralkodó sárgába húzott kék csíkok tovább
erősítik. Már régebbi idő óta foglalkoztatja és indokoltan Pintér Józsefet a város, tűz-
fal, tető, járda által határolt szigorú zárt világa, geometrikus formái (Külváros). Ezen
a szigorú derékszögekbe szabdaltnak homlokzati rendben áttör és új, örömteli élménnyel
gazdagítja a művészt a portálék élénk, vidám színritmusa (Lesnöi házak). A kemény
rajzosság ellenére nyugalmat ad a horizontális képépítés és néhány mély tónusú, szí-
nen belül maradó koloritja miatt Dér István Itatás-a. Ember és állat ősi kapcsolata
nyer új értelmet a ma paraszti világában. Képszerkesztésének fölényes biztonsága,
jelképi értéke és a felület műves megmunkálása ad élményt Alkony c. művében.
Robusztus, de tudatos, fegyelmezett erő feszül a fiatal szegedi művészgeneráció — Dér
István mellett — legtehetségesebb alkotója, Zombori László műveiben. Nagy felületek
összefogott, intenzív komolysága (Csendélet), kifejező szerkezetesség (Halászbárka)
egyaránt sajátja. Egyedül a Katedrális c. műben érezzük a tartalom és forma egyen-
súlyának bizonyos labilitását éppen a megoldás súlyossága miatt.

Koszta Rozália mind a négy művének tárgya az ember, úgy ahogyan az emberi
lényeg az arcban kifejezhető. Nem ábrázol, nem a külső jegyek hasonlóságára öreks-
zik. Az egyéniséget, a jellemet, a lélek mélységét mutatja meg. Mindig őszinte
örömmel gyönyörködik a fiatalság szépségében (Lány portré, Leány gyümölcscsel), de
szépítés nélküli szókimondásra kötelezi realizmusa a Női portréban is. A zöld és kék
mértéktartóan alkalmazott hűvössége óvja meg Kisfiú c. művét a témában rejlő édes-
kesség veszélyétől. Lipták Pál szűkebb környezete, városa körüli meditációja figye-
lemre méltó, kontúrrajzos és komoly színvilágú művekben kerül közel hozzánk (Ut-
can, Eső után). Gazdagodott művészete az összefogottság és koloritjának bővülése
útján is (Kisvasút). Táj fával, előtérben ülő nő. „Leltár” szerint csak ennyi látható
Fülöp Erzsébet Ülő nő c. művén, de mennyivel többet fejez ki ezzel a néhány elem-
mel a művész. Milyen mély líra, az ember és a táj kapcsolata, sőt az emberi élet filo-
zofikus gondolatébresztése az, amit képépítésével és lilásbarnájának árnyaltságával
felszínre hoz bennünk. Vinkler László rajzos, formás reneszánsz életeszmenyt idéző
férfi aktjai, Dorogi Imre sugárkévés, fényzáporos Tisza-partja, Bazsali Ferenc a ta-
vaszi orosházi belvízről riport frissességgel festett városrészelete, Papp György expresz-
zív és Bagóssi Gábor elmosódóan finomszürke olaja tovább gazdagítják és teszik tel-
jessé a kiállítás anyagát.

Úgy hiszem, nincs semmi túlzás abban a megállapításban, hogy az emberi tragi-
kumot, pontosabban a tragikus embert az egész mai magyar grafikában Kajári Gyula
jeleníti meg krétarajzaiban a legkifejezőbben. Ez alkalommal a német romantika
költője, Hölderlin Párkák c. verse adta az alapot, de az alkotó által Illusztráció-nak

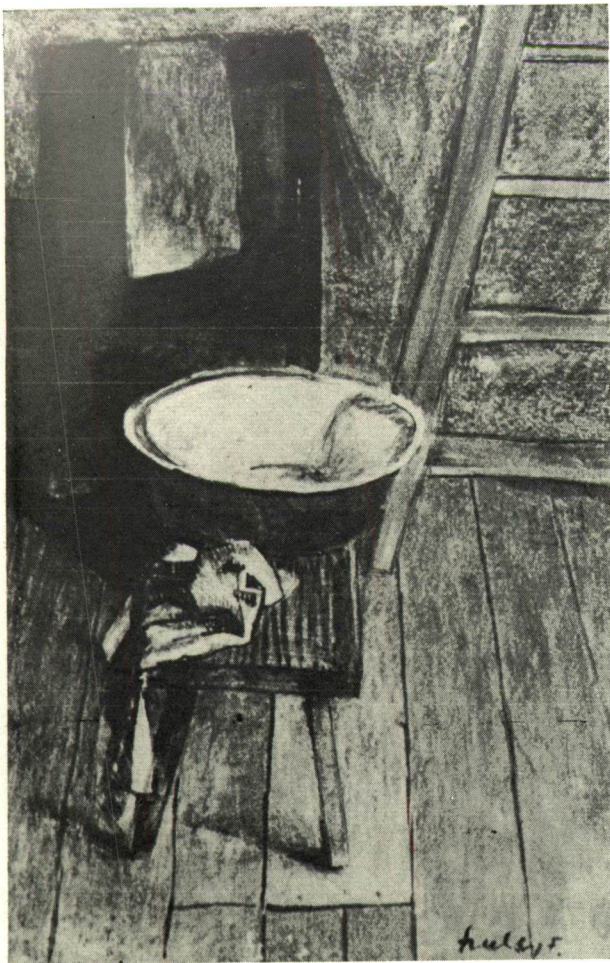
nevezett négy rajz az ihlető verstől független önálló életet él. A Párkák klasszikus életeszmenye által indítva ugyan, de a ma kínzó fájdalomról, első feszültségéről, kiegyensúlyozatlanságáról, nyugtalanságáról vallanak szenvedélyesen a robbanással teli, jajkiáltó vonalak. A verstől függetlenül nem kérnek, hanem végső kétségbeesésben vergődnek. Az arc keménysége, a lebbenő kabát dinamikus ereje, a varjak szárnysegett zuhanása a tragikus ember megdöbbentő erejű hozzánk szólása. Nyugodtabb erő és dinamizmus jut érvényre az összefogottabb Bejáró-ban, és az új műfajban elért biztató eredmény nyújt alapot Kajári művészetének további gazdagodására kiállított két fametszetében (Tanya, Ősz). Szalay Ferenc rajzain a festményekben már fellelt életigenléssel és a világ dolgain érzett örömmel találkozunk ismét. A Táncolók — az egyest és a csoportot egyaránt szerencsésen érvényre juttató — kompozíciójában a fiatal testek plaszticitással rajzolt szépségében és egészséges erotikumában gyönyörködhetünk. Szalay Ferenc eddigi munkásságának témában és megoldásban egyaránt új alkotása a Cimbalmos. A magát teljesen a zenének, a zenélésnek átadó férfigura határozottan megoldott feje és keze mellett a leányalak alig láthatóan finom, könnyed, és gyöngéd körvonalra a zenében való teljes feloldódás, átszellemülés kitűnő rajzbeli megoldása. Németh József kiállított két szénrajzában, de különösen a Várados asszony II-ben a summázást egészen az egyiptomi művészet szigorú, zárt formáig vitte el. Fejér Csaba leheletfinom tájrajza, Hemmert János érdekes, modern területi technikával, de ez esetben a témával összhangban megoldott tisművei, Alexin Andor kemény, fekete-fehér kontrasztos linói teszik változatossá a grafikai anyagot.

A Dél-Alföldön élő festők száma jelentősen nagyobb a szobrászokénál. Ezért is jóval bővebb a festményanyag a plasztikai műveknél, de az itt alkotó szobrászok számából következően a kiállítottnál gazdagabb lehetne a tárlat szobrászati része. Egyedül Tóth Sándor szerepel több művel, egy domborítással és 6 éremmel. Domborításában (Ketten) tovább viszi és munkálja az általa oly kedvelt és őszinte melegséggel átélte családtémát. Két álló fiatal test simul egymáshoz, ez önmagában még nem utal családi kapcsolatra. A megformálás azonban, a testek érzéki közelségénél mélyebb, emberi és sorsközösséget fejez ki. A két test pillanatnyi egymáshoz simulásánál, egymásmellettségénél többet, életre szóló közösséget, családi egységet mond el. Érem portréiban a mintázott (Kazinczy, Kiss Lajos) iránti alázat és azonosulás, családtagjai portréiban pedig bensőséges melegség hat reánk. Samu Katalin Puli-ja ez alkalommal is a tőle megszokott kitűnő, szeretettel és humorral átszőtt állatfigura. Ugyancsak szívesen láttunk volna több alkotást Fekete Jánostól, az egyébként a faterzetét kifejezőn érvényre juttató, zárt, érzékletes felületekben megoldott Galambász-on kívül is.

Néhány zománcképpel már találkoztunk az eddigi Vásárhelyi Őszi Tárlatokon. Azok azonban jobbara csak a szét- és összefolyó felületek mozgalmasságának érdekességét nyújtották. Azt, hogy a műfaj a figurális megjelenítésen belül is milyen tág kapukat tár és kiaknázatlan lehetőségeket nyújt az elmélyülten kísérletező, újat kereső művész számára — Stefániai Edit műveiben örömmel fedezhetjük fel. Színei gazdag árnyaltsága, a rózsaszín és zöld csak égetéssel létrehozható átmeneteinek finomsága, a megfigyelés és a megformálás jellemző ereje teszi emlékezetessé műveit (Furulyázó, Majolikabolt, Lányok). Örömteljes gazdagodást jelent a zománcképek mellett a faintarzia is. Ebben a műfajban T. Nagy Irén Város-a nyújt kiemelkedő kvalitást. Az anyag adottságainak kitűnő és szellemes kihasználása, a tereosztás síkformáláson belüli lehetőségeinek gazdagsága, az egyes házak jól egybeizülő karakterisztikuma egyaránt a műfaj erejéit bizonyítják. Nem lehet ugyanazt elmondani a szürrealista árnyék alkalmazást idéző Út árnyék c. műről. Szokatlan anyag a kavics a kiállítótermekben, és emiatt az első pillanatban idegenkedünk is tőle. Pedig Erdős Péter V. M. portréja a műfaj játékos és dekoratív lehetőségeire hívja fel figyelmünket.

A kiállítás a vásárhelyi nyitás után hosszabb vándorutat tesz meg. Először Szegeden, júliusban, a várjátékok idején Gyulán, augusztusban Szentesen, és szeptemberben Pécsen is bemutatásra kerül. Széles körben szolgálja tehát az alkotó, a mű és a közönség további művészi munkára serkentő, gyümölcsöző kapcsolatát, előkészítve ezzel a jövő évi kiállítás még nagyobb sikerét.

DÖMÖTÖR JÁNOS

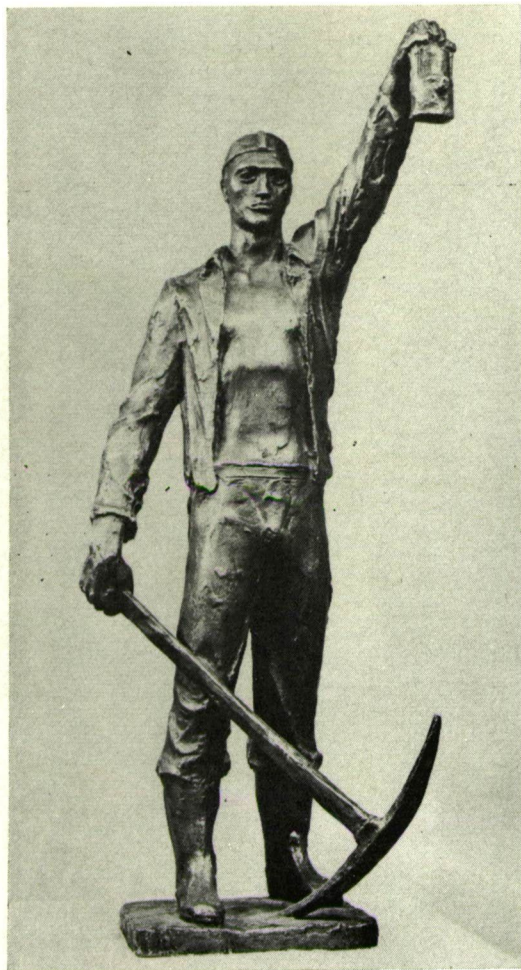

Szalay Ferenc: Lavór

(Vö.: Dömötör János: A II. Délalföldi Tárlat. 553. l.)

Németh József: Szoptató anya

Tóth Sándor: Bányász

Tóth Sándor: Hegedűs lány

(Vö.: Papp Lajos: Szobrok és gondolatok. 557. l.)

SZOBROK ÉS GONDOLATOK

TÓTH SÁNDOR KIÁLLÍTÁSA A KÉPCSARNOKBAN

Az első után

ismét önálló kiállítást rendezett Tóth Sándor szobrászművész. Ezúttal már Szegeden. A Képzőművészeti Alap szegedi képcsarnokában, ahol — szinte annak megnyitása óta — örvendetes gyakorisággal mutathatják be újabb alkotásaikat a városban, vagy a környéken élő és munkálkodó képzőművészek.

Bár a Móra Ferenc múzeumban és a Horváth Mihály utcai képtárban láthatnánk időnként a hagyományos és hagyományosan jellegtelen közös kiállítások mellett egy-egy ilyen önálló szereplést, fiatalok bemutatkozásait, idősebb és arra méltó művészek retrospektív tárlatait.

Mert nem igaz az, hogy Szegeden nem bontakozhat ki színvonalas, rangos képzőművészeti élet! Nem igaz, hogy nincsenek támogatást, közönség előtti szerepeltetést érdemlő tehetségek! De az igaz, hogy a legérdemesebb, legszívósabb tehetség is elfárad, kedvszegetté válik, és elfogy buzdítás, megbecsülés és hozzáértő, gondoskodó szeretet híján.

Gondolom, valahol itt kell a „vásárhelyi titok” nyitját is keresni! S nem a táj atmoszférájában és koloritjában, és nem a légben szellők szárnyán kerengő és kizárólag képzőművészek alkotó fantáziájának serkentésére specializált fluidumokban. Két évvel ezelőtt — noha már akkor is „szegedinek” számított — a hődmező-vásárhelyi Tornyai János múzeum vállalkozott Tóth Sándor első önálló kiállításának a megrendezésére. A bemutatkozás tagadhatatlanul sikeres volt. Senki sem tagadhatta a sikert! A tárlat anyagát mintegy „másodközlésként” bemutatták Szegeden is.

S hadd említsem meg egy másik fiatal képzőművésznünk esetét! Remélem, Tóth Sándor nem veszi ezt rossznéven tőlem. De a példa ide kívánczó. Dér Istvánról van szó, aki annyira szegedi, hogy tanulmányait is itt végezte, itt nőtt művésszé, a főiskola művésztanárainak irányításával s önmaga szorgalmának, rendszeres és szívesen következtető önképzésének az eredményeként.

Mégis, Dér István első önálló kiállítása nem Szegeden volt, Hanem Hódmezővásárhelyen. A fiatal festőművészről elismerő kritikák jelentek meg. De kiállítását még „másodközlésben” sem láthattuk Szegeden. Miért?

Két év az útból

Kamarakiállítás Tóthnak ez a mostani tárlata. Nem csak azért, mert a kiállítóterület szűkös volta korlátozta mennyiségében a tárlatot — s alaposan megnehezítette a válogatást a művész számára —, de azért is, mert a kiállított anyag is kamarajellegű: plakettek és kisplasztika. Tizennyolc kisplasztikai mű és huszonnyolc érem s kiegészítőül néhány tanulmányrajz. Ez a tárlat — tényyszerűen. S még valami. Két év az útból! Két év termése zömben: az 1964-es és az 1965-ös évé.

S ebből a körülményből következik, hogy megítélése sem lehet más, mint két év alkotói munkájának tárgyilagos és óvatos mérlegelése a művek alapján.

Ezt pedig célszerű a két évvel ezelőtti bemutatkozás néhány tanulságának fellelevenítésével kezdenem. Már csak azért is, mert ugyane lap hasábjain ugyancsak én méltattam azt a tárlatot.

Lássuk csak az akkori méltatás néhány bíráló megállapítását! Akkor a kritikus szem két vonatkozásban volt elégedetlen Tóth Sándor bontakozó művészetével. Az első, a lényegesebb pont — magatartási, művészi szemléletbeli probléma.

Úgy tűnt, hogy a művész érintkezése a világgal túlságosan is szűk körű. Tematikájának táplálkozási területe túlságosan is korlátozott, az emberi élet más viszonyait, ember és világ más érintkezési pontjait mellőzve a családi élet „megéneklésére” koncentrálnod.

A művész egyéniségének ez a sajátos arisztokratizmusa, passzivitása a társadalomban élő ember más dolgai iránt, ez a különös el- vagy bezárkózás önmaga szűkebb környezetébe talán intellektuális bizonytalanság, talán önmaga társadalmi szerepe és helye fölötti kétségéi, vagy éppen a mesterségbeli biztonságérzet kiteljesületlen voltának volt az eredménye. Gondolom, a művész kiforrott, következetes jellemének más tulajdonságaival együtt e körülmények okozták szemléletének, életlátásának problematikus szűkkörűségét.

E szemléleti-tartalmi probléma mellett szóvá tettem akkor Tóth műfaji-kifejezésbeli egységességét is, lévén hogy az akkor kiállított művek szinte teljes számban rézdomborítások voltak. Hiányoltam a szobrokat, kisplasztikai alkotásokat. Nos,

ha a művész szemléleti gátlásai még nem is oldódtak fel teljesen, úgy érzem, az elmúlt két évben jelentősen gazdagodtak kifejezésbeli eszközei, s mintha, maga is érezvén az egyműfajúság fenyegető veszélyeit, tudatosan törekednék a szobrászat minél több műfaját meghódítani és a maga képére formálni.

De lássuk a kiállított műveket.

Arcok, kezek, költészet

Tóth művészete költői fogantatású: nem véletlen, hogy egy alakos szobrain szinte kivétel nélkül hangsúlyozott szerepet kap az emberi arc, kapnak a kezek: az emberi lélek rezdüléseinek, érzéseknek, indulatoknak és szenvedélyeknek a kifejezői; s ugyanakkor még nem láttunk tőle eddig egyszer sem szoborcsoportokat, drámai vagy epikus történet megörökítő több alakos kompozíciókat. De több alakos rézdomborításain is áttett, jelképes értelmű a figurák minden gesztusa: a szerelem, a család, a házasság, a gyermekáldás öröme nyer e figurák örökérvényű mozdulataiban, testük hajlásában, arcuk vonásaiban jelképes kifejezést. Az örök Szerelem, Család, Házasság, Gyermekáldás!... S ha megmintázza és bronzba örökíti a hegedűn játszó nő alakját (Hegedűs), akkor az a szobor magának a Zenének a jelképe is egyben. A kiállítás kisplasztikai alkotásai közül ez a kis mérete ellenére is, talán az ülő figura geometrikus szigorúságú elrendezése s a mértani szerkesztettségű pozitúra meg a vonót tartó kéz laza kecsessége és az átszellemült női arc oldott szépsége dinamikusan ellentétből szövődő harmónia folytán, a nagyobb méretek erejével ható és meggyőző szobroccka igazi remekmű! S kiállt a nagyobb, talán életnagyságú megfogalmazás után. De jó lenne egyszer ezt a most még csak fantáziánkban létező szobrot valahol a városban, épület előtt, téren vagy parkban felállítva látnunk. S nem kevésbé szép, hamvas-üde bájával megfogó az „Ikrek” sok más variáció lehetőségét is felvillantó kompozíciója, ahol a két mackósan-esetlen, gyámoltalan kisdud figurája iránt szinte szülői gyengédség ébred bennünk. A reneszánsz nagy mestereinek szigorú képszerkesztését idézi a mélyen lírai „Anyá” című kis fafaragás. De mennyire teljes, mennyire az egész harmóniáját idéző, a női test egyetemes szépségét dicsőítő himnusz a terrakotta „Torzó”! S milyen szépen mintázottak, kifejezőek a Feleségről mintázott bronz-, kő- és terrakotta fejek... Talán csak a két női akt közül a „Fürdés előtt” című, s a korábbi munkák közül származó „Bányász” és „Hengerész” tűnt a többi alkotás mércéjével mérve jellegtelenebb, kevésbé sikerült munkának.

Fafaragás, vörösmárvány és terrakotta fejek, egész alakos bronzszobrocskák, torzók: ez a sokféleség az egyes művek szépségén túl külön érdeme a tárlat kisplasztikai anyagának, s dicséri a rézdomborításairól megismert és „domborítóként” elkönyvelt Tóth mesterségbeli tudását és művészi bátorságát.

Érmek és rajzok

Tavaly jelentkezett először a nyilvánosság előtt Tóth Sándor érmeikkel, s nem sokkal az első jelentkezés előtt született meg benne az elhatározás, hogy próbára teszi magát, a tehetségét ebben a kezdeteitől fogva szuverén szobrászati műfajban.

Az itt kiállított 28 érme az eddig készült plakettek szinte teljes gyűjteménye. Portrék, alkalomra szánt kompozíciók, emblémák, egész alakos képek váltogatják egymást a 18 mm-től 85 mm átmérőig terjedően változó nagyságú érmeiken. Közülük különösen a Radnóti- és a Vedres-portrék, az elő- és hátlapos Dinnyés Ferenc-plakett, a „Békegalamb”, a „Könyvnapra” című kompozíció és a „Várakozás” tetszett nemes megfogalmazásával. A portrék különös érdeme, hogy karakteresek, kifejezőek, az arc lényeges vonásainak kiemelésével jellemábrázolásra töreksenek. Sikerrel.

A művész bátorítása tehát indokolt: érdemes a maga számára még inkább meghódítani, egyéniségével még jobban összeötvözni a kifejezésnek e tartományát, az éremszobrászatot.

Érdekes szint jelentenek a kiállításon a tanulmányrajzok. Jellegzetesen a szobrászi munka mellékterméke valamennyi. Már elkészült szobrok inspirálta arc- és mozdulat tanulmányok, vagy éppen megálmodott majdani alkotások első megfogalmazásai, látomásai. Ugyanakkor azonban oly tökéletes rajztudással, ismét csak a reneszánsz mesterek utólérhetetlen rajzkultúrájára emlékeztető imponáló vonalbiztonsággal készültek, hogy önálló alkotásokként is igényes, értékes munka valamennyi. Különösképp a „Férfiakt”, a „Tanulmányfej” és a „Négyfigurás tanulmány” szép és gondos, művészi alkotás.

Konklúzió helyett

Következtetéseket levonni e két év termését is csak korlátozottan bemutató kamarakiállítás alapján nem volna helyes, és nem volnánk igazságosak a művész-szel szemben sem.

A két kiállítás együtt: a két évvel ezelőtti és a mostani azonban már kirajzol egy utat, egy művészi pálya kezdetén annak lehetőségeit, a további fejlődés és kiteljesedés távlatait, ígérteit megmutatva.

Pózo nélküli, természetesen emberi művészet a Tóth Sándoré. Ő maga idegenkedett mindig fölvert modoroktól, mesterkéeltségtől, modernkedéstől. Keze alatt csak olyan érzések és gondolatok mintázódnak alkotássá, amik az ő érzései és gondolatai, amik emberi egyéniségén, művészi felfogásán, meggyőződésén és a világban önmaga helyét kereső és megtaláló őszinte állásfoglalásán átszűrve is megállják a próbát, s érdemesek a megmaradásra, a maradandóságra.

Ez a természetesség, ez az őszinteség, ez a humanizmus lehet s legyen hűség és útmutatója, sohasem tévedő iránytűje a választott és megnyert művészet útján.

PAPP LAJOS

KORNISS DEZSŐ KÉPEI SZÉKESFEHÉRVÁROTT

Korniss Dezső kiállítására hosszú évek óta várt a közönség. Olykor egy-egy cikk elismeréssel adózott munkásságának neve említésével korábban is. Hosszabb tanulmány — Mezei Árpád és Solymár István írásain kívül — mind ez ideig nem látott róla napvilágot. Így történhetett, hogy a műértő kevesek tudtak róla, legjobb művészeink között tartották számon, a nagyközönség előtt mégis teljességgel ismeretlen volt. Különböző kiállításokon találkozhattunk egy-egy képével — elsősorban Szentendrén —, de ezek jobbára korábbi arculatát villantották elénk. Nagyobb kollekcióval idehaza 46-ban és 47-ben jelentkezett utoljára, amikor az Európai Iskola egyik vezető tagja volt. Ekkor, pontosan 1946-ban írta róla egyik kritikusa: „Korniss nagyon biztató út előtt áll. Önálló, eredeti, franciásan raciónalis, nem rokonítható másokkal. A meg nem alkuvók és az engedményre nem képesek fajtajához tartozik. Egy európai viszonylatban is figyelemre méltó egyéniség tűnt fel vele a magyar festészetben.” Majd húsz évnél kellett eltelnie, amíg ismét láthattuk őt, ezúttal Fehérvárott, az István Király múzeumban. Azóta ez a kiállítás is bezárt, a képek egymásnak fordítva visszakerültek eredeti helyükre, a Duna-parti lakás szűk falai közé. Visszhangja a kiállításnak nemigen volt. Pedig egyetlen pillantás bárkit meggyőzhetett, hogy Korniss Dezső változatlanul azon az úton halad, amelyen immár negyedszáz éve, s ez az út ma még inkább európai szintet jelez, mint húsz évvel ezelőtt.

Kubizmus — szürrealizmus — informel — asszociatív figuráció: ezek ennek az útnak fontosabb állomásai. Különös egy út Korniss Dezsőé: a szerkezetiség, a raciónalis képalkotás mestereként indul, s az informel végtelen szabadságig jut el. Az utolsó évek figurációs darabjait akár az absztrakt festészet keretében is tárgyalhatnók. Korniss Dezső nem köti le magát tartósabban semmilyen iskola vagy elmélet mellé. Nem csak az Európai Iskola egyik vezető tagja volt ő, korábban ott találjuk a Szocialista Képzőművészek Csoportjának alapítói között, későbbi tevékenysége alapján pedig — Vajda Lajossal és Bálint Endrével együtt — a szentendrei festőcsoport tagjai közé számítják. Így újul meg egyre festészete is, periódusaiban, azok legjobb darabjaiban egyre tágabb univerzálisabb értelmet nyerve.

Cézanne tisztelőjeként indult, elveivel egy életre eljegyezte magát, de a sorsdöntő felszabadulást a szürrealizmus hozta meg számára. Pontosabban az az alkotásmód, amelyet vele kapcsolatba szoktunk hozni. A kornissi szürrealizmusnak mindeddig jobbára azokat a darabjait tartottuk számon, melyeket ő maga „konstruktív” megjelöléssel illet. Elsősorban Szentendréről, illetve Esztergomból ismerjük ezeket. Álom és valóság, varázslat és képzelet ötvöződik össze bennük, szerkezetük tudatosan átgondolt, a véletlennek itt nincs mit keresnie. A fehérvári kiállítás ezzel szemben szürrealizmusának egy másik arculatát sejteti. A néhány darab láttán André Masson 1962-ben írt sorai jutnak eszünkbe: „Ideje lenne kettéválasztani a szürrealizmust, az 1924 és 28 közötti szakaszra, amikor a jelzés, az írás dominált, s a későbbire, a szürrealista naturalizmusra. Úgy hiszem, az első lehetőségei még nincsenek kimerítve.”

Korniss egyik-másik képe valóban jelzésszerű, a geometrikus építettségnél

legcsekélyebb nyomát sem találjuk bennük. Különös figurák ugrálnak előttünk groteszk mozdulattal; bizarr lények sandítanak ránk sunyin és ijesztően; oldalt forduló fej néz a semmibe, homloka alól vér szivárog. Arrébb ijesztő látleletként vöröslő foltoktól tarkálló csonka test mered a szemlélőre, mellette fehères-szürke, eleven szövetségént a Megfeszített teste tapad a nyurga keresztfához. Vagy talán nem is a Megfeszített testét látjuk, hanem csupán egy emberét, a szenvedő emberét? 1947-et, 48-at írunk, amikor ezek a képek megszületnek; a háború fájó és borzalmas élménye kavargó bennük. Jelentésük azonban kiszakítja őket az idő s a tér korlátai közül. Távollabbról tekintve úgy érezzük, mintha egy különös dráma jelenetei peregnének előttünk illogikus rendben. Egyik pillanatban a képzelet, a lélek tág tere szállítja hozzá az anyagot, a másik pillanatban a külső valóság kényszeríti a művészt, hogy rádöbbenjen a létezés borzalmaira. Ez a hol komor, hol játékos és bizarr *drámaiság* Korniss Dezső művészetét alapvető módon meghatározza, leglényesebb vonása marad mindvégig.

Ekkor, közvetlenül a háború utáni években, még kihámozható tárgyi elemek közé kristályosodik a képek drámaisága. Később ugyanez a drámaiság minden figuratív áttétel nélkül szólal meg, úgy, ahogy a szeizmográf jelzi a föld belső mozgását. Most még szorosan kötődik egymáshoz jelzés és jelentés; az első különösebb szellemi erőfeszítés nélkül idézi fel a másodikat. Ez az egyensúly azonban bármelyik pillanatban felborulással fenyegethet: a művész fegyelméből fakad, hogy a figuráció meg tud maradni a jelzés szintjén, s a mozgékony festékanyag nem törli át a kötöttebb alakítás zárait. Egyelőre igen kicsiny, minimális felületen terjed szét, pontosan olyan nagyságún, amekkorát a figurációhoz kötött jelentés megkíván.

Innen, e képektől csupán egyetlen lépés annak felismeréséig, hogy a zománc mozgását, semmilyen figurációhoz nem szükséges hozzáidomítania, így is alkalmas lehet közlésre. Ezt a lépést meg is teszi a művész, fentebbi műveivel egy időben, a második világháború utáni években. Nem kell feltétlenül közvetlen inspirációra, keleti vagy nyugati hatásra gyanakodnunk — elsősorban Pollock vagy Tobey reminiscenciákra —, a művészt az autonóm fejlődés törvényei is ebbe az irányba viheték. Amíg azonban a kornissi kalligráfia remek darabjai megszületnek, majd egy évtizednek kell eltelnie. A külső s belső feltételek ekkorra érlelődnek meg benne. Mindez azonban nem változtat a tényen: az új technika, az informeltechnika — mint láttuk — szürrealizmusa oldalhajtásaként született meg, de a további évek során ez az oldalhajtás terebélyes fává fejlődik. Korniss egész festészetete megfrissül általa.

A szürrealizmusnak s az informelnek, illetve a kalligráfiának ez a kapcsolódása, összefonódása nem kivételes jelenség. A nyugati festészetben hasonló fejlődés tanúi lehetünk. A háború utáni nemzedékre a klasszikus szürrealizmus nem annyira „stílusjelenségeként” vagy módszerként hatott. Sokkal inkább a tudattalan világának határtalan kitérítésével, olyan képek rögzítésére sarkallva a fiatalokat, amelyek — mint Read írja — „talán a tudat alatti szféra mélyebb rétegeiből erednek, és amelyek közvetlenül érzékelhetően nem társíthatók a külső világgal”. Az a Breton, aki még a negyvenes évek végén is konokul harcolt a szürrealizmust „meghamisító” újabb törekvések ellen, az ötvenes években váratlanul a tasizmus mellé áll. Be kellett látnia, „a tiszta pszichikai automatizmust” — amit a programhoz híven nem csak az irodalomnak, hanem a festészetnek is meg kellett valósítania — az újabb irányzatok sokkal inkább megközelítették, mint a klasszikus szürrealisták.

Ezt az automatizmust még így is csak megközelíteni lehetett, *tisztán* megvalósítani — nem. Még Mathieu is, aki pedig igen hírhedt tette nevét szédítő gyorsasággal készült vásznaival, azt írja magáról: „Tudat alatt a festőnek meg kell őriznie maga számára a kontroll lehetőségének maximumát, az elhatározás és a kontempláció dialektikájában.” A nyugati kalligráfia egyik mestere, Degottex a kalligráfiát egyenesen diszciplínának nevezi, olyan diszciplínának, amely a gyakorlat során szerzett kontrollt s fölényesen biztos végrehajtást követel. Ez a kontroll — fogalmazza meg röviden — „intellektuális és empirikus természetű”. Így, ha a tudat alatt játszódik is le az alkotás lényeges folyamata — amint azt Goethe óta tudjuk —, a műalkotás *nem automatikusan* vetődik ki a tudatalattiból. Még azoknál sem, akik ennek a tudatalattinak oly nagy szerepet tulajdonítanak. A tudatalatti — végső fokon a tudattalan — képeit így színezi át a művész intellektuális tevékenysége, empirikus tapasztalata. Legalábbis Nyugaton, ahol — szemben a hagyományokban gazdag Kelettel — a mű alakítása s a „betűk” formálása merész önállóságot és leleményes kezdeményezőkézséget kíván. Nem kell tehát különösnek találnunk, hogy Korniss a konstruktív szürrealizmus mellett a kalligráfia hívéül szegődik.

A kalligráfia egyik alapvető feltétele az ujjak szeizmográfyszerű érzékenysége. Ezt az érzékenységet Korniss nem csupán a szokványos rajz- és festőszerszámok használata révén tökéletesítette. 1927 óta dolgozik montázstechnikával, illetve olólóval, mint a többi szerszámmal egyenrangú eszközzel. Egyszerre „rajzol” vele és vág, a forma úgy bontakozik ki ujjai közül, mint Matisse-nál, csakhogy Korniss-t nem egyszerűen dekoratív célok vezetik. A figurációk a véletlen s a tudatos alakítás szerencsés összzejátszásából születnek, s amikor egymás mellé kerülnek, nem maradnak meg illogikus elszigeteltségükben. Valóságos metamorfózis tanúi vagyunk: a képelemeket — a magazinfoto kivágott darabjait — merészen elfordítja, tárgyi jelentésükből kivetkőzteti, és egészen újszerű kapcsolatot teremt közöttük. A részletformák a ceruzavonás gyorsaságával születnek meg, s mire összeállnak, tudatos kompozíciónak tűnnek. Most, a mi szempontunkból akár műhelymunkának is tekinthetők.

Kiállított lakkzománcai és kalligráfiai valóban a gyors formaalakítás mintaszerű példái. Altaluk Korniss új, ismeretlen területet hódított meg művészete számára. Mélyebbre nyúlt önmaga s a világ kapcsolatának felfedezésében, mélyebbre, mint korábban. A technika s a szemlélet megváltozása végső fokon ezt jelenti, nem csupán újszerű, izgalmas kísérletet. Lemond a figurációról, mindenféle kötött formaalakításról, hogy konkrét élményeit *emlékképektől függetlenül*, tisztán fejezhesse ki. Az élmények közelebbi megjelölésére a *festői* jelzőt pontatlannak érezzük. (Akkor is, ha tudjuk, hogy a hasonló technikai eljárások a tudatalatti, illetve a tudattalan *képeinek* felidézésére irányulnak, s a klasszikus szürrealizmus által fel nem tárt mélyebb rétegekig nyúlnak le.) Amit Korniss s európai társai a tudatalatti világból felhoznak, nem látvány, s nem is látomás. Az *egész* emberi konstitúció kiállításait közvetítik, az eleven s energikus lét jelzéseit, olykor artikuláció nélkül. Üzenet mindegyik, de olyan üzenet, amelynek szó *szerinti* értelmét nehéz lenne megfejtenünk. Talán nincs is rá szükség, a segélykiállítás értelmét is inkább a hanghordozásból hámozzuk ki. Vagy Herbert Read szavaira gondoljunk, aki szerint az Action Painting művésze az alkotásban a látható-tapintható világba vetett biztosságerzését elégíti ki? A tevékenység, a folyamat az életet jelentené számára? Menedéket és egyben teljességet, amelybe mint a hajótörött a mentőövbbe, úgy kapaszkodik?

A lakkzománcok és kalligráfiai olykor megrázó drámaisággal vallanak a művészen háborgó élményekről. Ez a drámaiság — s ez Korniss egyik alapvető vonása — mindig szűkszavúan, puritán nyelven szólal meg, nemegyszer meglepő tömörséggel. Többek között ez különbözteti meg nyugati kortársaitól. Ha a zománcfestékekkel írt-csurgatott jelek el is lepik a papír egész felületét, a sűrű szövedék mégis áttekinthető marad. A néhány színre redukált festékanyag mozgása nem sűrű, rétegekre bomló dzsungelt varázsol elénk, mint Pollock vagy Tobey vásznainál tapasztalhatjuk; a felület kevésbé szövevényes, s módszeresebben, biggadtabban kitöltött. Vannak Kornissnak még monochrom kalligráfiai is. Ha pedig „szabályos” kalligráfiát ír, egyes sorokban halad, balról jobbra, ahogy közönségesen is írni szoktunk. Az így kialakult ritmikus hálózat rendezett tagolású, mind a négy oldalon gondosan zárt. A lakkzománcok és a kalligráfiai között vannak azonban teljesen kötetlen mozgású, változatos alakzatokat egybesűrítő darabok. A zománc húzta vonal váratlanul kiszakad a szabályos sorok kötöttségéből, nekiiramodik, összegubancolódik, alakzattá sűrűsödik, majd ismét tovább kering pályáján, hogy végül újra összecsomósodjék. Máskor játékos mozgású vonalak, szeszélyes alakú foltok békülnek össze vagy akaszkodnak egymásba egyetlen felületen. A humornak s a groteszknek Miro a nagy mestere. Korniss sohasem engedi szabadjára alakzatait, nem formálódhatnak kényük-kedvük szerint: a szerteágazó erővonalak póráion tartják őket. A humor helyett így maradnak meg a drámaiság szintjén, s így kapcsolódnak a művész korábbi alkotásaihoz.

A kornissi szürrealizmustól a kalligráfiáig — mint láttuk — egyenes út vezet. Ugyanígy egyenes az út az utóbbi évek *Metamorfózisok* elnevezésű darabjaiig. Bennük sok tekintetben Korniss eddigi művészetének betetőzését kell látnunk. A formai, technikai kimunkáltság, a jelentésbeli gazdagság egyaránt erre a megálapításra juttatnak bennünket. Kisméretű, magazinpapírra zománcra, illetve olajzománcra készült darabok ezek kivétel nélkül. Technikai megoldásuk a sgraffitoéval rokon: az eredeti lapot vagy a rávitt színelületet a művész újabb színnel fedi, majd ebből — még száradás előtt — valamilyen formációt alakít, „vés” ki. Ez a formáció így tulajdonképpen az alapszínből vagy a magazinpapír nyomásos felületéből bontakozik ki, tűnik elő, olykor csodálatos ragyogással. A véletlen s a tudatos alakítás kapcsolata ezeknél a daraboknál szorosabb, mint a kalligráfiáknál.

s a lakkzománcoknál, de a sorozat rokon azokkal: a művész szívesen nevezi „metamorfózisait” vésett kalligráfiáknak.

Ezt a technikát mások is használják, a nyugati kortársak közül elsősorban Tapiest neveznök meg, aki a 40-es és 50-es években dolgozott hasonló eljárással. Méltatója „pokolra szállásnak” nevezni ezt az időszakot Tapiés művészetében, s a szürrealizmus, Miró és Klee inspirációjáról beszél. Ami azonban ott — a figurációk jellegéből adódóan — valóban „pokolra szállásnak” minősíthető, itt, Kornissnál emberibb, szelidebb világgal való kapcsolatot jelent. Tegyük azonban hozzá: ez a világ bárhol felépíthető, magunkban éppúgy, mint az univerzumban bárhol, úgy is mondhatjuk, a szabadság világa ez, ahogy megnyitó beszédében Pilinszky János jellemezte Korniss művészetét. Ez a világ valóban nem „zárt”, sem egészében, sem részleteiben. Örök mozgásban, átalakulásban van, s amit egy-egy villanásként fel-fogunk belőle — ezek a képek —, a következő pillanatban máris mássá alakulhat, új értelmet, jelentést kaphat.

Korniss azonban nem filozófiát alkot, hanem képet. Anyaggal: papírral, festékkel és késsel dolgozik. Az alakítás folyamatát nemegyszer a magazinpapír szabályos sorokba tördelt betűi vagy számbrái indítják el. Ezek egységes tónust, ritmust adnak az alapfelületnek, de befolyásolhatják, eldönthetik az alakítás további fázisát is. Az egyensúly csakis ellentétes erők küzdelméből jöhet létre, a monoton ritmus könnyen egyhangúságot eredményezhet. A Metamorfózisok egyik legszebb darabja egész magazinlapot betöltő számformációnak köszönheti létrejöttét: vakító világosságú félköríves horizontnyílásban kékeszöld színvillanások vibrálnak szemünk előtt. A betűk, számok kötött, szabályos ritmusát nyugtalan vonalú színpoltokkal teszi változatosabbá.

A nyomtatott lap már a fiatal Max Ernstnél hasonló szerepet játszik. Nála egy illusztrált katalógus lapjai indítják el az alakítás folyamatát. „Meglepődve vettem észre — írja —, milyen erővel ragadják meg izgatott tekintetemet egy illusztrált katalógus lapjai... Elegendő volt ekkor már annyi is, hogy e katalógus lapjaira festve vagy rajzolva, könnyedén reprodukálva csak azt, amit önmagamban láttam, egy szín, egy ceruzarajz, az ábrázolt tárgyakhoz idegen környezet... felkeltse hallucinációim hiteles és mozdulatlan képét.” Az inspiratív „lökés” Kornissnál is lényegében ugyanilyen. Ő azonban nem alakos víziókat fest, mint svájci kortársa, hanem képet alkot, egyszerre ösztönösen és tudatosan. A két művész útja ezzel szét is válik. Kornisst a magazinlap — Max Ernsttel szemben — csupán ritmus, váz, szerkezet elfogadására készíti. Ennek vizuális továbbképzése, kitértése a betűk, számok jellegének megfelelően ugyancsak az elvonatkoztatás síkján mozog, legalábbis látszólag. A szemlélőt asszociációiban nem lehet megkötni. A művész azonban semmilyen határozott figurációra nem törekszik. Korniss így teremti meg ismét a maga jellegzetes „szürrealizmusát”, amelyben a véletlen s a tudatos alakítás egyaránt szerephez jut. De ezenfelül olyan gazdag asszociációkat tesz lehetővé, amilyenekkel korábban nem találkozhattunk. „A különböző lehetőségek egyszerre jelennek meg — írja erről Mezei Árpád —, mind valami komplex eleven és színes történés, és nézhető úgy is, hogy egyetlen mozdulatlan szimbólum. Ugyanaz a kép rendszerint mindkét módon látható.”

A *Metamorfózisok* azonban nagyrészt mégsem a papírlap nyomtatott betűinek, számainak köszönhetik létrejöttüket. A látható-tapintható világ élményei általánosan mögöttük. A tárgyi utalások nemegyszer az egyértelmű figuráció hiányában is kihámozhatóak. Gyakran visszatérő, viszonylag könnyen azonosítható élményforrás a város-kép, és a Duna-kép. Egyik sem a nappal fényében fogamzik, szilárdul meg a művészen: a Duna víztükrre éjszakai „ragyogásban” tündöklök, hullámai lámpák visszfényét ringatják tova; a város ugyancsak a sötétből merül fel, kupolák aranyló ívei, házak vonalai jelzik jelenlétét. Máskor vöröslő csipkézett foltok — lepkekönyv, puha szirmok? — úsznak el szemünk előtt, s oly fényel izzanak, mint a középkori üvegablakok. Majd ismeretlen vidékre tévedünk, fenn a félnold narancsszínben ragyog, alatta, lenn, hármasan ívelt alakzat zárja el tekintetünket. A tér egy másik pontjáról egymásra halmozott alakzatok mellől a messzi végtelenbe látunk, szemünk a kéklő távolba vész.

E néhány „leírásból” is kiderül, hogy Metamorfózisában Korniss merőben új úton jár: látható-tapintható világ illúzióját teremti meg teljesen kötetlen, „szabálytalan” elemekkel, a forma tagadása révén. Ennek az asszociatív figurációnak a hagyományos értelemben vett figuratív festészethez valóban nem lehet köze, annak legszélsőségesebb irányzataihoz sem. Korniss csakis ennek s ezeknek megtagadásával juthatott el ide, ehhez a kiteljesedéshez. De amit a kalligráfiákból s természetesen az *Illuminációkból* módszerben, megoldásban felhasználta, az a sorozatnak csakis javára válhatott. Mivel azonban a szemlélő asszociációi természetesen a lát-

ható-tapintható világhoz kötődnek, fel kellett használnia a festészet, a vizuális láttatás különböző eszközeit is. Ezeket azonban gyökeresen át kellett értelmeznie. Tápiés is ugyanezt tette említett alkotásaiban, sőt később Max Ernst is. Így jelenik meg nála a tér új értelmezésben, nem a hagyományos, a fókuszhoz kötött, hanem a szabad, a végtelenbe táruló, amelyben magunk is benne állunk, s nem kívülről nézzük, közömbös szemlélőként. Új értelmet ad a színnek is. Tündöklő fény és ragyogás lesz; amit elér, azt feloldja, átvilágítja, magába szívja, de ha kell, mélységet is ad. A világos színek felfokozott fényértéke mellett a fekete különleges szerephez jut. Belőle, mögüle bontakoznak ki — mint a káoszából — a tájak és figurák, házak és városok, tavak és tengerek, a kornissi világnak csodálatos faunája és flórája. Ezáltal lesz ez a világ egyfajta teljesség, a valóság és képzelet, a lehetőség és a beteljesedés szilárd egysége.

Fehérvártott Korniss Dezső európai szintű és kvalitású művészként mutatkozott be. Minden alkotásában műves mester: kalligráfiai, lakkzománciai, illuminációi és metamorfózisai egyaránt a tőkély levegőjét árasztják. Ami Európához köti: az együttlélegzés a kor vezető áramlataival. A többlet jellegzetesen övé: az a világ, amit a végtelenből s önmagából kihástat magának. Ez a kettős világ tökéletesen fedi egymást. Gazdag, színes, eleven világ tárul élénk, de ez a világ — mit tagadjuk — végzetesen drámái is. Mindenütt komor, olykor groteszk víziókra bukkanunk benne. Szelídebb tájain még legfeljebb a komoly áhitat zsoltaírait zendíti meg a művész. Ez a festészet mélyen korunkban gyökerezik, s az emberhez, hozzánk szól. Ahhoz az emberhez, akiben önmagával s az étellel szemben a teljesség igénye él. Korniss Dezső művészete kezdettől fogva ezt a teljességigényt szolgálja.

MEZEI OTTÓ

A ZENEI ÉVAD ESEMÉNYEI SZEGEDEN

NÉHÁNY GONDOLAT AZ ELMÚLT HANGVERSENYÉVADRÓL

A hangversenyévad lezárultával természetesnek tünik, hogy átfogó képet adjunk a Filharmónia rendezte koncertek jelentőségéről, színvonaláról mind a pozitív, mind a negatív jelenségek megvilágításával.

Mivel a nagyobb megmozdulást általában a színházban megtartott zenekari koncertek idézték elő, elsősorban ezekről szólunk. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy itt az előző évekhez mérten, ha kislefokú is, de mindenki számára érezhető színvonalbeli esés történt. Különösen a *Bartók Béla Filharmonikus Zenekar* produkciói alapján mondhatjuk ezt. Szó sincs arról, hogy az egyes zenekari tagok munkáját vagy felkészültségét kifogásolnánk — hiszen a zenekari muzsikusokat illetően sok pozitív irányba mutató változás, fejlődés történt, különösen lúvós vonalon —, hanem arról, hogy az együttes tagjai szinte emberfeletti munkát végeznek, s az általános fáradtság következményeképpen sohasem nyújthatják azt, ami erejüktől és tehetségüktől telne. Csak illusztrálásképpen hadd közöljem: *Szegeden egy zenekar van, a Szegei Nemzeti Színház zenekara*. A színház közismerten komoly operai teljesítményt követel ettől az együttestől. Természetesen ugyanez a zenekar játssza az operetteket is, és ez megy „táj”-ba — operával és operettel egyaránt — olyan távoli városba is, mint pl. Székesfehérvár. Ez még eddig rendben is lenne, de bonyolódik a helyzet, amikor a Bartók Béla Filharmonikus Zenekart is ugyanazok a tagok alkotják, akik éppen elég munkát kapnak a színháztól, arról nem is szólva, hogy jó részük vagy mint rendes kinevezett tanár, vagy mint óradíjas működik valamelyik zeneiskolában vagy a szakiskolában, és nemcsak Szegeden, hanem még vidéken is. (Igaz, kisegítőként néhány szakiskolás, szaktanárképzős hallgató is bekapcsolódik a munkába, de ez minőségváltozást — legalábbis pozitív irányban — egyáltalán nem jelent.)

Félreértések elkerülése végett: a mondottakkal nem a zenekari tagokat támadjuk. A színházban játszani kell, a filharmonikus zenekarra szükség van, a zeneiskolában még mindig fennáll a tanárhány. Következésképpen ezeknek az embereknek a munkájára, így ahogy van, igényt kell tartanunk. *A problémát csak a tervbe vett önálló színházi, illetve hangverseny-zenekar megteremtése oldhatja meg*. Reméljük, hamarosan.

Sajnos az idei vendég karmesterek közül egy sem volt olyan, aki ezt a fáradt együttest fel tudta volna rázni — mint pl. tette azt a múlt évben Carlo Zecchi. A külföldi karmesterek közül egyedül Eliamu Inbal vezénylését dicsérhetjük, a magyar vendégek közül pedig csak Komor Vilmos és Lukács Ervin munkáját emelhetjük ki.

A zenekari koncertek közül magasan kiemelkedett s úgy hisszük, az évad legnagyobb szenzációja a *Ljubljana-i Szimfonikusok Zenekarának* szegedi szereplése volt. A kitűnő képzettségű muzikusokat foglalkoztató s nagyszerűen felszerelt együttes a múlt évben nálunk járt Rádió-Zenekar sikerét juttatta eszünkbe.

Két alkalommal lépett a közönség elé a *Szegedi Zenebarátok Kórusa*. Első alkalommal a tőle megszokott magas színvonalon, második alkalommal ennél valamivel gyengébben szerepelt. A látszólagos visszaesés okát nem a kórus munkájában, lelkesedésében, hanem a körülmények adta kevés zenekari próbában kell keresnünk. Az utóbbi előadás kapcsán jutott eszünkbe, hogy célszerű lenne, a zenebarátok kórusa számára nagy segítséget jelentene, ha a jövőben *először vidéken mutatná be új műsorát az együttes*, s csak a teljesen kiforrott, minden részletében kidolgozott produkciót hozná Szegedre. (Ennek, úgy gondoljuk, nem lehet különösebb akadálya, hiszen csak a sorrendet kell megváltoztatni.)

A kamara-, illetve szóloéstek színvonala általában jobb volt a zenekari koncertekénél. Itt több világhírű művészt léptetett fel a Filharmónia, s a hazai előadók közül is több kvalitásos művész és együttes jutott szóhoz. Gondolok elsősorban a nagyszerű japán csellistára, Tsuyoshi Tsutsumi-ra, Malcolm Frager angol és Dino Ciani olasz zongoraművészre, de nagyszerűen megállta a helyét a Petr Messiereur és Jarmila Kozderkova alkotta szonátapár vagy a szovjet csellista, Natalia Gutman, s nem utolsósorban a *Budapesti Fúvósötös* és a *Bartók Vonósnégyes*. Mindannyian európai színvonalat képviseltek a műsor és az előadás milyensége tekintetében egyaránt.

Örömmel látjuk, hogy a dómbeli orgonakoncertek állandósultak. A megtartott két hangverseny közül *Lehotka* Gábor orgonaestjére emlékezünk szívesen. Úgy érezzük azonban, hogy a Filharmónia még mindig nem gazdálkodik eléggé a Dóm-orgona adta lehetőséggel. Véleményünk szerint több orgonakoncertet kellene rendeznie, s nemcsak magyar, hanem elsősorban neves külföldi művészek (pl. a Budapesten is többször járt nagyszerű orgonista, Köhler) szerepeltetésével.

Külön öröm számunkra, hogy a *Szegedi Tanárképző Főiskola* női karának hangversenyéről csak a legnagyobb elismeréssel írhatunk. *Kardos* Pál — az együttes vezetője — hivatásos kórusokat is felülmúló női kart kovácsolt a zömmel hiányos zenei előképzettségű hallgatókból.

S végül: életképes ötletnek bizonyult az, hogy az ifjúsági koncerteken a Filharmónia felléptette a Szakiskola zenekarát, illetve énekkarát is. Kettős célt valósított meg ezáltal: egyrészt tehermentesítette a filharmonikusokat, másrészt elfogadható lehetőséget adott a szakiskolás növendékek számára, hogy a zenekarban való játékhoz, a koncertfeszültséghez valamennyire is hozzászokjanak.

VÁNTUS ISTVÁN

Mihály Árpád: Ló

TANULMÁNY

NACSÁDY JÓZSEF

FEKETE GYULA

Úgy hozzátéve teljesen másfél évtizede jelennek meg Fekete Gyula szépprózai munkái folyóiratainkban, és majd minden esztendőre jut belőlük egy-egy elbeszélőkötet vagy regény. Önmagában már ez is sokat mondhat egy író pályáról. Számos, vele egy időben induló prózaíróknak rekedt meg az első novelláknál, regényeknél, s ma már vagy megfedkezünk róluk, vagy egyre fogyatkozó reménnyel várjuk a hosszú évek óta késő újabb műveket. Fekete Gyula másfél évtizedes prózaírói pályafutása során az elismerés sem hiányzott: 1953-ban és 1963-ban a József Attila-díj jelölte meg rangját, *A fiatalasszony* című regénye (1960) és *Az orvos halála* (1963) számottevő sikert jelentettek.

A kritika mindvégig elismeréssel adózott az író tehetségének, ha ugyanakkor állandóan megemlítette vissza-visszatérő kifogásait is. Jól tudjuk, hogy kritikai életünkben nem volt ritka olyan dolgok hibaként való fölrovása, amelyek korábban erényeknek számítottak s ennek a fordítottjára is számos példát hozhatnánk. Az a fajta kritikusú óvatosság is közismert, amely kiméricskélte a dicsérendők és megrovandók arányát, s ha valamelyik oldala az „aránypár”-nak nem „stimmel”-t önmagától, hát kákán is csomót keresve igyekezett a szükségesnek vélt „egyensúly”-t megteremteni. — Mégis, úgy véljük, nem az előbb említett jelenségek kategóriájába sorolandók azok az elismerést kísérő fönntartások, amelyek a legkülönbélebb időkben s különböző kritikuskok részéről állandóan megfogalmazódtak, ha Fekete Gyula műveiről esett szó egészen a legutóbbi esztendőig. A legfinomabb megfogalmazások szerint is egy-egy Fekete Gyula-mű „bizonytalanságot hagy az olvasóban”, „figyelmet érdemlő kísérlet”-nek minősül, a szerző kitűnő eredményeket érne el, de „megáll az út felén”, másik műve derekas „próba” egy súlyos adósságunkkal való „szembenézésre”, „dicsérendő törekvés”-t lát más kritikus az író egy újabb kisregényében, másutt „homályban maradnak” bizonyos lényeges összefüggések; „írói szándék és eredmény” csak kivételesen megvalósuló harmóniájáról ír egy átfogó jellegű értékelést is a *Kritika*-ban 1965-ben.

Nem lehet tehát kritikánk sokat hánytorgatott gyengéinek számlájára írni az egyébként szemlátomást az íróval rokonszenvező, biztató, az író valóságos vagy vélt gondjaiban őszintén osztozni kész s mégis elégedetlen írások kifogásait. Vitathatatlan, hogy Fekete Gyula műveiben — s nyugodtan gondolkozhatunk nagyobb összefüggésekben és mélyebb problémákban is —, írói magatartásában, módszereiben föllelhető valami, ami a tehetséget respektáló olvasót és kritikust kielégítetlenül hagyja, hogy ne mondjuk, bosszantja — éppen azért, mert nagyon is pontosan megéri: sokat várhatna az írótól.

Nem ígérjük, hogy ezt a „valami”-t pontosan körvonalazzuk, talán mibenlétét sem sikerül egészen kiderítenünk. Arra sem vállalkozhatunk, hogy Fekete Gyula további írói pályájára vonatkozó hasznos tanácsok megfogalmazásáig igyekszünk eljutni. Mindössze végigpillantunk a műveken, amelyeknek végeredményben önmagukért kell helytállniuk, és megkíséréljük, hogy lehetőleg elfogulatlan képet alkossunk napjaink egyik tehetséges prózaírójáról.

*

Fekete Gyula pályája — mint annyi más, a fölszabadosulás után indult írókné — az „aktuális közéletiség” jegyében állt az 1950-es évek elején. A vélt és tervszerűnek látszó, közvetlen társadalmi hasznosság mohó vágya jellemezte azokat a novellákat, amelyeket 1953-ban *Eszmélet* címen foglalt kötetbe. Akkori közös gondjainkat ezek az írások a didakszis feszességével, szembeötlő tanulságokkal oldották meg (*Jóska, Fogadalom, Eszmélet*), s ez a szigor és hév még ott is rányomta bélyegét egy-egy munkára, ahol már-már valóban irodalmi jellegű szituáció, karakter kezdett a vezércikk-illusztráció helyén előbontakozni. (*A Koltai-család, Vén konok*

Kolzsi Pál.) — És mégsem lehet érzéketlenül olvasni ezt az első kötetet sem. Csak éppen nem azzal hat ma ránk, ami természetes lenne. A maga gyanútlan (vagy olyanná fegyelmezett) naivsága, gyermeteg fölénye döbönt meg elsősorban, amellyel rendet teremthetni vél a világ bonyolult viszonylataiban. Helyet és rangot oszt, ítél és fölment könnyedén. Kulákok és béresfiúk, kispolgári sunnyogók, szociáldemokraták és sokszáz százalékot teljesítő sztahanovisták, züllöttség és versenytáblán olvasható jó helyezések, selejtgtyártás és Rákosi Mátyásnak tett fogadalom itt a szilárd sarkpontok — és ezekhez „méri be” az író az emberi relációkat, közvetlenül, a szerelemtől a halálig.

A megdöbbenés mellett ott bujkál a mai olvasóban a szomorkás öröm is, mert azt igazán tehetséges író irhatta csak le, ahogy például a nem kívánt vendégnek kelletlenül kaput nyitni induló parasztgazda az udvaron áthaladtában apró tennivalókat lel, amikkel önmagát késleltetheti, vagy ahogyan egy kacér gazdalány fejék közben a pirulós béreslegénykével évődik. A *Májusfa* mesterkelten célirányos cselekményének rácsai közt már ott vergődik egy komoly kis leányalak, akiben a hitelen szép női jellem vonásai villannak föl, s akihez — módosítva, variálva — annyiszor visszatér még Fekete Gyula. — A sok apró miniatűr már itt: irodalom. Igazak, poézissal, emberi melegséggel teli jelenetek, gesztusok ezek — még ha hordozóik néhány sorral odább olcsó frázisokat kénytelenek is mondani.

A későbbi művek ismeretében rálelünk már az *Eszmélet* című kötetben néhány jellegzetes „alapképlet”-re (helyszín, szituáció, családi viszonylatok, sokszor csak hangulatok, ízek, tájszavak, nevek, amelyek végigkísérik Fekete Gyula műveit a legutóbb megjelent kisregényéig, az *Ezeregyedik esztendő*-ig. A Bükk alján meghúzódó falu a maga szegénysorával, csendőreivel (legteljesebb képét *A falu szépében* kapjuk meg 1961-ben), a vidékről a fővárosba került, a kispolgári jólétbe evező iparosfamilia és a peremvárosból származó kommunista proletárcsalád (mindkettő legteltjesebb galériáját az 1960-as *A fiatalasszony*-ban látjuk, de fölbukkannak *A hú asszony meg a rossz nő*-ben is, 1963-ban), és a második világháború utolsó éveihónapjai (az *Ezeregyedik esztendő* ideje). Mindez nyilvánvalóan az író élményanyagának „alaprétegéről” vall. Ezek a legmélyebben beivódott élménycsoportok térnek vissza előbb szélsőségesen elszínezve, majd átformálva, gondolatilag nemegyszer ellenkező értelműkre fordítva — évtizedes távlatban. Az író kitartóan birkózik önmagával, az „anyaggal”, maga élményeivel; azok súlyát, helyét-rendjét, törvényeit keresve.

A legmegkapóbb ebben a rendet teremteni, törvényt előanalizálni kész, ma-kacs birkózásban az, ami *A fiatalasszony*-ban tárul elénk. Mert amíg korábban — az *Eszmélet* gyermekbetegségein többé-kevésbé túljutó, a remek „miniatűröket” bátrabban kibontó *Ismerősök* (1955) c. novelláskötetben is — jóformán mindent mechanikusan „társadalmi szinten” igyekezett föloldani, a *fiatalasszony*-ban mindent viszájára fordított az író. Itt minden „probléma” az egyéniség belső meghatározottságaira, alkati adottságaira, egyénisége elvont értelmű pszichikai aktivitására vagy passzivitására, érzékenységére, reflexeire vezetődik vissza. Pedig a regény boldogtalan fiatal házaspárja sorsát legalább ugyanilyen mértékben az 1950-es évek elejének „rossz társadalmi közérzete” szabja meg. És mintha maga Fekete Gyula ezt nem venné észre! Módszerében gyökeres fordulat jelentkezik; az apró képeket és cselekményes elbeszéléseket az analizáló „nagyregény”, a „széles sodrú” epika váltja föl. Épp úgy a perifériára szorítja most a társadalmi tényezőket, mint korábban a belsőket, a tudatiakat. Kiáltó példája ennek a következő: A proletárcsaládból származó ifjú férj bátyját, aki funkcionárius, majd katonatiszt, államellenes összeesküvés hamis vádjával letartóztatják. A mozgalmi érdemekben megőszült apát a kihallgatás során gyalázatosan megsértik. Magát az ifjú férjet, a tehetséges fiatal tudóst, akit a hebehurgya „tudomány-tervezés” embertelen önhajszolásba kényszerített, méltatlan gyanú lengi körül stb. — És az író mindezt hatszáz oldalon szórja szét apránként, említi meg — úgy mellékesen. A szereplők minderről tudomást vesznek, a sztahanovista sógorral meg is vitatják, csóválgatják a fejüket... A család pedig bomlik tovább, az ifjú pár elhidegül egymástól, mert valahol, valamikor helyrehozhatatlanul elvétették az egymáshoz intézett szavak hangsúlyát.

Holott világos, hogy azt a két családot, amelyből a feleség és férj származik, ezek az esztendők siklatták ki, egyes tagjait apró sérülésekkel fokozatosan bénítva-deformálva. Elbizonytalanodik egymáshoz való viszonyuk is. A múlt, az idegekben, szokásokban ható örökség és a tájékozódást a maga merev mechanizmusával akadályozó jelen az a két tényező, amely proletárt és kispolgárt, marxistát és hívőt, fiatal és öreget, háziasszonyt és tudóst, funkcionáriust és diáklányt bizonytalanságba, meghasonlásba visz. E „tényezők” — a regényből érezzük — észrevétlenül hatnak,

a szereplők lelkivilága formálódik — és torzul hatásukra. De csak mint a vak növényi vegetáció, amely benővi nagyon a kerítésrácsokat, s nem veszi észre, hogy ebbe beletorzulnak ágai, indái; görcei, korcs hajtásai támadnak. Ezek az emberek csak közérzetük megromlását képesek konstatálni, de okokat, összefüggéseket nem látnak. Vagy önmagukat, vagy másokat — többnyire azokat, akikhez vonzódnak, akiket szeretnek — vádolnak indokolatlanul, bár homályosan érzik, hogy sem így, sem úgy nincs igazuk. — Mindezt érzi a figyelmesebb olvasó, de azt is tudja, hogy ezt az író ellenére fedezte föl, mert az író egyszerűen nem hajlandó összekapcsolni az egymás felé mutató szálakat, amelyek az „áramkör” zárásához összekapcsolódni kívánkoznak. A „közélet” „jelzések”-ben regisztráltatik, s közben bőven árad — a konyhareceptek leírásától a pszichoanalízisig a „belső” indoklástörgeteg, sokszor ugyanazt ismételve.

Ha Fekete Gyulának netalán az volt a szándéka hogy az olvasó maga végezze el a „kapcsolás”-t, mert ő csupán szereplői tudatszintjéről mutathatja meg, amit „objektíve” látott, nagyot vétett. Mert ki hiszi el ma — és hitte el 1960-ban! —, hogy az a két család, mely az író jóvoltából a maga kiterjedt rokonságával és ismeretségi körével a falusi termelőszövetkezettől a minisztériumokig, a MÉH ócskavas-telepétől az asztrofizikai kutatóintézetig, a receptjeinek élő háziasszonytól az ifjúsági mozgalomban lelkesen dolgozó fiatal üzemi mérnökig fogja át a magyar társadalmat, az akkori idők minden problémájának boncolgatásában csupán az önvád sejtelmes és kibogozhatatlan gordiuszi csomójáig jutott el? És ha így lett volna, vajon hogyan lehetett akkor immunis mindezzel szemben a főszereplő húga és vőlegénye?

Fekete Gyulát bizonyára a számára új és — ismerjük el — engedelmesen kezéhez simuló módszer varázsa ejthette meg, ragadhatta magával. Meglepően biztos emberismeretről tanúskodó, női és férfilelek asszociációs fordulatait pontosan telibe találó belső monológokkal lép meg az olvasót, és olyan pontos, részletes leírásokkal, hogy a környezet is „szinte megszólal”. Mégis, ez a tudós, virtuóz analízis fárasztó és nyomasztó, mert — mint mondtuk — egyoldalú, indokolatlanul befelé forduló. És igazán itt is az olyan jelenetek „élnek”, mint például a falusi udvart meglepő zápor miatt kapkodó emberek, riadt baromfiak és a magukat ilyenkor is jól érző kacsák képe...

Azt mondtuk, gyökeres fordulat az írói módszerben *A fiatalasszony*. Abban talán igen, de nem az írói magatartásban. Ahogyan korábban Fekete Gyula cselekményekben és figurákban „vezette le”, mint egy matematikai műveletet, a „társadalmi probléma” megoldását, úgy most egy társbérletbe zsúfolt család-képletből — még ha ez a képlet hatósági bejelentő lapokkal igazolható valóság volna is — indul ki, és igyekszik a magánemberi viszonylatok törvényeihez eljutni. A magatartás lényegében azonos, a felelősségérzet nagyobb, a biztos megoldás, a megoldhatóság iránti aggályok növekedtek meg, sőt uralkodtak végül is el — az aprólékos, egyoldalú analízissel együtt.

Véleményünk szerint *A falu szépé*-ben talált először igazán magára Fekete Gyula. Ebben a kisregényben az utolsó fejezetig olyan írói biztonsággal, alakjainak olyan mesteri mozgásával-jellemzésével találkozunk, amely eltávolodott, azoktól a célzatos kiterveltségektől, amelyek korábban állandóan kísértették. Nem vitatjuk, hogy a befejezés elszáratott (ahogyan a kritikák szövé tették). Egyik kritika azt is szemére veti, hogy nem szerencsésen él a tájszavakkal az író e kisregényében. Azt is megemlítették, hogy a műben végül is nem dől el, hogy a szép parasztleány történetét akarta-e megírni, vagy a falu utolsó háborús évét; az is kétséges, hogy a főszereplő vétkes-e vagy áldozat. — Számunkra azért fontos *A falu szépe*, mert az író rábízta magát a dolgok és emberek természetére. Emiatt talán valóban elbicsaklott a szerkezet, megtorpanhatott az író tolla a befejezés előtt, eldöntetlen maradt, hogy vétkes-e vagy áldozat a szép Köteles Margit. (Vajon olyan könnyű azt eldönteni?) Nagyon meglehet, hogy *A falu szépé*-ben minden kiegyensúlyozottság, minden markánsabb figura (Karcsi, Szépe csendőr), a háborús falusi mulatságok megelevenített természetrajza, a spontán fölgülemelő indulatok összecsapásának mértéktartó bemutatása — inkább csak „ráérzés” volt még, mint valóságos írói fölismerés eredménye. Ahogyan *A fiatalasszony* mögött az *Egető Eszter* távoli példája sejtik föl, *A falu szépe* a „kisregény” hazai előretörésétől kaphatott ösztönzéseket összefogottságban, írói fegyelmezettségben.

S ha „ráérzés” volt is, ez az út vezetett az immár három kiadást megért *Az orvos halálá-ig* és *A hú asszony meg a rossz nő-höz*. (És itt — reméljük — nem az egymásutániság csalt lépére bennünket. Ha átvesszük az ez évben megjelent novellagyűj-

teményt, a *Lányszöktetés*-t, egy-két novella kivételével még mindig ott látjuk kísérteti a régebbi magatartást.)

A *falu szépe*-től újraindulva az írói tudatosságnak ahhoz az új szintjéhez jutott el Fekete Gyula, ahol már nem „nyersanyag”-ban és „program”-ban gondolkozik, és a kettő összegyúrására feszíti meg minden erejét, fölvonultatva a maga írói arzenálját. Élmény és eszme itt már nem élhet külön. *Az orvos halálá*-t kommentálva maga Fekete Gyula is valami eszményre, szintézisre törekvést említ, amelynek summáját az *emberben* látja. Elvontsága és első pillanatra közhelyre is emlékeztető volta ellenére is ez a nyilatkozat azt bizonyítja számunkra, hogy Fekete Gyula maga is úgy érzi: útjára lelt. Így vall újabb műveivel kapcsolatban is. *A hú asszony meg a rossz nő*-ről írott sorait olvasva lehetetlen nem kihallani belőlük az önbizalom hangját: „Ha válamennyire is sikerült ez a vállalkozás, sok olvasót magamra haragított. És ha úgy sikerült, ahogyan szerettem volna — a haragosok java része előbb-utóbb megbékül.” Az *Ezeregyedik esztendő*-vel kapcsolatban vallja, hogy ezzel a kötettel eddigi legnagyobb írói próbatételének fogott neki, az 1945-ös esztendő, legnagyobb élménye megírásának.

Az orvos halála után az önbizalom jogos. Az azonban korántsem törvényszerű, hogy attól kezdve a pálya egyenesen, zökkenőmentesen ível majd fölfelé. *A hú asszony meg a rossz nő* — és ebben Széles Klára álláspontjával értünk egyet — minden erőnye mellett is hordoz valami határozatlanságot. Amikor a jól kereső, kiegyensúlyozott, rendezetten, kényelemben élő, gyermektelen szakmunkás ösztönösen a zilálthoz, a rendetlenhez, az esendőhöz, a küszködőhöz kezd vonzódni s végül a három rakoncátlan, elhanyagolt gyermekét más-más férfitől szerzett, fűzött vadkért sértődékeny nőhöz költözik csinos, hűséges, dolgos, takarékos, ápoltt felesége mellől — *A fiatalasszony*-nál említett problémát érezzük fölködni. A változás annyi, hogy a regisztratív analízis helyett itt a filmszerűvé stilizált miniatűrök lesznek eszközeivé. És ennyivel szuggesztívebb és költőibb is ez a megkapó kisregény. Csakhogy itt is lappang valami kimondatlan, valami körvonalazatlan. Egy kritika megpendíti az elidegenedés gondolatát is. Az elfásító rendből a fölszabadító rendtelenségbe, a meddő kényelemből a termékeny vergődésbe vágyás ösztöne tör-e itt föl? Vagy egyszerűen megismétlődik a házastársak közötti elhidegülés végső soron „kielemezhetetlen” folyamata? Vagy a kispolgári mentalitástól és életformától való menekülés vágya működik a főszereplőben? Vagy a — valljuk meg — már-már unalmas etikai tantörténetről van szó: akit mindenki „rossz nő”-nek tart — persze megint „kispolgári előítéletből” — az teljesebb életet nyújtó háztartás lehet a közfelfogás által jó feleségként számon tartott nőnél? — Mintha egy akkorddal kevesebbet szólaltatott volna meg Fekete Gyula a szükségesnél. Azzal az eggyel kevesebbet, amelyiket leütött *Az orvos halála*-ban, még ha fájdamas érzéseket és riasztó gondolatokat is keltett vele.

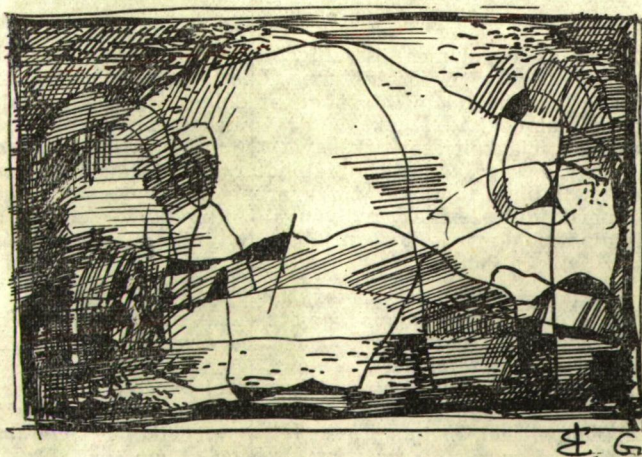
Már-már azt kell gondolnunk, hogy *Az orvos halála* is a „ráérezés” spontán kiteljesedése volt inkább, mint írói tudatosság érlelte intellektuális produkció. Természetesen ennek az egyértelmű leszögezéséhez nincs jogunk. Annál kevésbé, mert hiszen nagyszabású írói tervről, föladatvállalásról tesz tanúságot az *Ezeregyedik esztendő*. Igaz, hogy így, első pillanatra egyenetlennek tűnik. Mégis korai volna végleges véleményét mondanunk róla. Ha jól vettük ki a „fülszöveg”-ből, a kötet csupán első része egy tervezett, az 1945-ös esztendő élményeit magába ötvöző munkának. Úgy sejtjük, az év negyede sem telt el a cselekményben — 1944. szilveszterétől a németek Budát fölszabadítani szándékozó hadműveletének kudarcáig jut el a történet —, és a végleges arányokat megítélni így nem lehet. A szereplők megítélésében is tartózkodónak kell lennünk. A megjelent rész legkidolgozottabb figurája egy tisztiszolga, akinek sorsa a kötet végén be is telik (Kristonnak hívják, mint *A falu szépe* falujának egyik legényét, s megtudjuk, oda is való), sorsát, sorsárta, főhadnagya, Acsay, itt sokkal kidolgozottanabb, s úgy tűnik, róla később bővebben kell hogy szó essék. Ebből a részletből nehéz megítélni egy — hihetőleg — a földosztásig ívelő regényt. Az bizonyos, hogy kitűnő részletek akadnak benne. Ilyen például a német katonaszökevények foglyul ejtéséről szóló, folyóiratban már előbb közölt részlet, vagy Kriston „nőszerző akciója”. Ezeket vázlatos-kalandos epizódok kapcsolják össze. Mindenestre korainak tartjuk Pomogáts Béla örömét, amikor a nemzeti önvizsgálat új magyar műveként említi bírálataiban ezt a regényrészletet — Feketének sikeresebb elődök mellé sorakoztatva. Ebből az „úr—szolga” egymásrataltságból, ami Acsay és Kriston sorsában kifejeződik, még korainak éreznénk egy ilyenfajta „nemzeti felelősségtudat” komplexumra következtetni. Az, hogy a szolgálatban elaljasult tisztilegény fejvesztetten menekülő főhadnagyaért föláldozza magát — minden nemzeti elfogultság nélkül sem tudnánk a végső konklúziót ilyen

távlatosan levonni. Annál kevésbé, mert — igaz, hogy több mint egy évtizeddel ezelőtt — ezekről az időkről írt már Fekete Gyula a győri vagongyár és az ottani munkásmozgalom történetét földolgozó *Vér és korom*-ban (1954). Bármennyire is egyenetlen, gyengén sikerült munkás-krónika lett is az első nagyobb Fekete-kompozíció, az író ez időkről szóló élményei — szerintünk — nem engedik az Acsay-Kriston kettősre koncentrálni csupán a magyarság nemzeti felelősségének problémáját.

Megvalljuk, a magunk részéről aggódva tekintünk Fekete Gyula e nagyszabású terve elé. Bizonyára sem a *Vér és korom* historizálva-dokumentálva fellazuló, részreire hulló megoldását, sem *A fiatalasszony* lefokozott cselekményű elemző regényformáját nem vállalja. Inkább kisregényciklust sejtünk — amiben sok veszély leselkedik. Különösen azért, mert Fekete Gyula mind ez ideig nem adta elég meggyőző bizonyítékát annak, hogy nem csak alkalmanként, hanem tartósan, fölényesen úrrá tud lenni élményanyagán.

*

Hihetetlenül sokat tud Fekete Gyula egy-egy alakjáról, nehezen feledhető figurákat teremtett. Előadása szuggesztívvé tisztult. Másfél évtized a Fekete Gyula korú prózáirók pályáján ezzel is sokat adott, nem megvetendő eredmény, amelynek stabilításában remélni bátorít *Az orvos halála*. Az egyéni írói világkép kialakulásának útján jelentősen előrejutott, s reméljük, továbbjut egy ilyen teljesség felé.

Fischer Ernő rajza

ÖRÖKSÉG

RÓNAY LÁSZLÓ

„MINDENT SZÉPNEK KELL LÁTNI“

JEGYZETEK RADNOTI MIKLÓS ÉS PAUL ELUARD KÖLTÉSZETÉNEK
KÖZÖS VONÁSAIRÓL

„Leírni a fájdalmat — értelmetlenség. Mindent szépnek kell látni... Az embernek nem a balsorsot kell jajveszékelnie könyveiben. Ez annyi, mint makacsul mindig csak a dolgok egyik oldalát látni.” — *Lautreamont* költeményeinek e sorait. Eluard mindig szívesen idézte, még a háború legnehezebb napjaiban is. S költészetében is mindig igyekezett ennek szellemében feltárni a világ jelenségeit, és a jelenségek kölcsönhatását. A szépség és a fény megmutatása és átélése rokonítja költészetét Radnótiéval, aki életének legkeserűbb, legnehezebb korszakában is tudott a tóra lépő apró pásztorleány képében idillikus békességet és derűt érzékeltetni.

Radnóti Miklós műfordításai között két Eluard-verset is találunk. Az egyik címe: *A szerető*, a másiké: *A guernicai győzelem*. Az előző Eluard-nak aránylag korai verse, az utóbbit elsősorban politikai tartalma és mondanivalója tehette érdekessé Radnóti számára. Egyik sem szerepel válogatott műfordításainak gyűjteményében, az *Orpheus nyomában* című kötetben. A guernicai győzelem nem is szerepelhetett, hiszen lázító, vad jelképe egyértelműen beszélt a kor ellen:

*Páriák! a halál, a föld és ellenségeink
ocsmánysága az éjszakánk
színébe öltözött!
De meglátjátok, elbánunk majd velük!*

A két műfordítás mélyebb nyomot semmiképpen nem hagyhatott Radnóti költészetében. Tanulmányunknak azonban nem is az a célja, hogy kettejük költészetében kölcsönös hatásokat mutasson ki, nem is lehet ez a célja, hiszen ilyen jellegű hatásra semmi sem utal. Annál érdekesebb azonban arra figyelni, hogy ez a két olyannyira különböző irányból indult költő, hogyan emelkedik egyre magasabbra a második világháború esztendeiben, hogyan válik költészetük az embertelenség elleni harc jelképévé. Mert itt, ezen a ponton találkozik költészetük. Társadalmi körülményeik, egyéni adottságaik, az őket ért hatások különböznek ugyan, de költői reflexióik egy bizonyos pillanatban hasonlóvá váltak. Ezt a találkozási pontot szeretnénk a továbbiakban részletesebben megvilágítani.

•

A fiatal Eluard az egyetemes összefüggések feltárásának vágyával indul. Ki akarja emelni az embert a tér és idő megszokott, konvencionális korlátai közül, egészen új világba akarja felemelni, ahol a dolgok már átalakultak, elvesztik nehézkedésüket, súlytalanokká válnak, és az ember is megszabadul kötöttségeitől. „Lázadástól ittasan — írja költészetének egyik méltatója, *Michel Carrouges* — látja, vagy látni véli, hogy a föld széttörik, a látóhatár elenyészik, a gravitáció érvényét veszti, a dolgok hallatlan, tündöklő zűrzavarban örvénylenek valami fényorkán közepén.” Ez Eluard költészetének nyilvánvaló klímája. S ennek a kozmikussá szélesedett, súlytalan élménynek központjában feltűnik a szerelmi érzés, melyben megtisztul, újjászületik a költő:

*Éneklem öröömöm teljét, hogy énekeljelek
Az örömet, hogy enyém vagy, s hogy nem vagy enyém,
A reád várás tisztaságát, ismerésed ártatlanságát,
Ó, ki elfojtasz feledést, reményt és balgaságot,
Ki elfojtod a távollétet s világra hozol engem,
Énekellek, hogy énekeljelek, és szeretlek, hogy énekeljem
A nagy titkot, melyben a szerelem megalkot és felszabadul
Tiszta vagy, ó, te még tisztább vagy nálam is.*

(Mindig 6 minden 6. Rónay György fordítása):

A fiatal Radnóti költészetében is megjelenik a végtelen, a súlytalan lebegés, a felmérhetetlen, megmérhetetlen távlatok, a súlytalanság és a megtisztulás élménye. Legszebb példája ennek az 1927–28-ban keletkezett szerelmi ciklus, melynek expresszionista zsúfoltsága mögött a világ kitágításának igényét érezni, s Eluard-éhoz hasonló, tiszta szárnyalás igényét:

*Homlokom a gyenge széltől ráncolt
tenger oly közelnek tetsző végtelenje
és szöke édesvizeknek
hullámos áradata a hajam
mely a halánték körül zuhataggal
omlik homlokom fodros tengerébe
és látomásos, felhős egeknek
zöld tükre két nagy tágratárt szemem,
két összetapadt ajkam pedig
korsója izes titkos szavaknak
és fogam fehér szűrőjén át
szítálva hullik le rátok
a keserű és az édes
a mézszavú áldás és az átok.*

1932-ben, Londonban, egyik előadásán ezeket mondta a költészetéről Eluard: „...abszolút ereje meg fogja tisztítani az embereket. Minden embert. A költészetet — idézte Lautreamont híres mondását — nem egy embernek kell művelnie, hanem mindenkinek. Minden elefántcsonttorony ledől, minden szó szent lesz, s felborítva a valóságot, az embernek épp csak le kell hunynia a szemét, hogy kitaruljanak előtte a Csoda kapui”. A költészet ősi értelmezése, varázslatos ereje támad fel ebben a látomásban. Eluard, akár az antikok, mágikus hatalmat tulajdonít a versnek, s hite szerint ez az egyetlen hatalom, mely szembefordulhat a világ megrontásának fenyegető látomásával. Az irodalomnak — Eluard szerint — dinamikus feladata van ebben a korban: a maga képére kell formálnia a világot, azaz végtelen távlatokat kell teremtenie, s az emberiséget boldoggá kell tennie. Ezt azonban csak úgy teheti meg — s itt rejlik költészetének korán kibontakozó dialektikája —, ha elvonatkoztat a valóságtól. „A képek vannak, élnek, s minden képpé válik. Semmi sem érthetetlen... S a jövőndő végtelen” — mondta ezzel kapcsolatban Eluard ugyanebben az előadásában.

Radnóti a világ kitágításának igényét nem a képek éltetésével érzékeltette. Nála inkább minden szabályozott, hiszen az antikos bőséggel sorjázó képeket éppen a tudatosan vállalt antikos ihletet fegyelmezi. Első kötetének címe (*Pogány köszöntő*) is az antik élmény felé mutat. *Tolnai Gábor* ugyan figyelmeztet ennek a költészetnek politikus motivációjára, de maga az antikos íz, az antik minták felé való fordulás is állásfoglalást jelentett: egyrészt a költészet humanista hatalma, másrészt a költő orfikus ereje mellett. Érdekes, de valami hasonló gondolat Eluardnál is megjelenik, természetesen egészen más, sajátos motivációval:

*Fölkelsz és szétsimul a víz
Lefekszel és a víz kitarul*

*Víz vagy szakadékaitól kitérő
Föld vagy eleven meggyökérző
Melyen minden helyet kap*

*A zaj sivatagában a csend buborékai a te műved
Szivárvány húrján égi himnuszt dalolsz
Jelen vagy mindenütt miattad nincsen út*

*Oltáron áldozol időt
Az örök ifjúságnak a fontos lángokénak
Mely fátyolt lök a létre miközben újraszül*

*Asszony
Mindég ugyanolyan testet hozol a világra
A magadét*

Te vagy maga a hasonlóság.

(Fölkelsz. Illyés Gyula ford.)

Körülbelül 1936-ig számíthatjuk mindkettejük költészetének humanizálódását, azaz a humanizálásra tett kísérleteiket. Radnóti az antik idill irányában, a múlt humanista tradíciói felé tapogatózott, Eluard pedig a költészet eszközeinek kozmikus tételén. 1936 azonban sokkal realisabb kérdést vet fel az egész világnak. A spanyol polgárháború esztendeje ez. „Elérkezett az idő – írja Eluard –, amikor minden költőnek joga és kötelessége hangoztatni, hogy mélyen a mások életében, a közösség életében gyökeredzik. A költő sokkal inkább ihlető, mint ihletett.” S a költészet felelősségének megfogalmazásával Radnótinál is találkozunk: „Ő költő, tisztán élj te most / mint a széljárta havasok” – írja.

*

A számvetés ideje ez. A költőnek szembe kell néznie életútjával, le kell számolnia az illúziókkal és „a mélységből a pendülő, kemény szabadság tágas és szeles tetőire” kell eljutnia, s másokat is ide kell vezérelnie. Innen végtelen távlatok nyílnak ugyan, de a mélység is szédít. Radnóti is, Eluard is megharcol a halál félelmetes látomásával. „A halál teljesen egyedül jött – írja Eluard. – Teljesen egyedül ment el, és aki szerette az életet, egyedül maradt.” Hasonló a szorító, és mégis vállalt keserű magányosság képe Radnótinál is (ő azonban ezt a természettel azonosulva, az élettelen világgal való harmóniában fejezi ki – s a kifejezésnek ez a különbsége egyben a két költészet – a magyar és a francia – kifejező készségének és kifejezési módjának különbségére is utal):

*Mert itt van az ősz. A diót leverik s a szobákban
már csöppen a csönd a falakról,
engedd fel a válladon álmodozó kicsi gerlét,
hull a levél, közelít a fagy és
eldől a merev rét,
hallod a halk zuhanást.*

*Ó, évszakok öre, te drága, szelíd, de szeretlek!
és nem szeretek már soha mást.*

(Szerelmes vers)

A világhoz való közeledés, a költő felelősségtudata költői eszközeikben is változást hoz. Eluard súlytalan távlatokba nyitó képei konkrétabbak lesznek, néha szinte csikorgóan konkrétak. A közeletiség líráját vállalja, s verseinek határozott, tudatos vonalvezetésével ér el mozgósító hatást:

*Rozsdás lett a szavak ekéje
Nem szánt a szerelem a testen már barázdát
Abrakul szájalmas munkával hajigálják
A mindent felfaló nyomort
Le a megindító fegyverrel telt falakkal
Melyek tisztán látták az embert
Vannak kiket emészt a szégyen
Mások szennyükkel dicsekszenek
S csüggednek a legjobb szemek*

Még a kutyák is szerencsétlenek.

(Fejezzük be. Somlyó György ford.)

Természetesen ezek képek – Radnótiéval összehasonlítva – szellősek, nagyobb távlatokat nyitók. Radnótinál sokkal konkrétan, fegyelmezettebben (s ez tudatosan vállalt fegyelem!) ugyanez az élmény fejeződik ki például a *Mint a halál* című versben:

*Lassan játszik a fagy s mint a halál komoly
jégből gyöngé virág pattan az ablakon,
hinnéd, csipke csak, és súlyosan omlik alá,
mint a verejték.*

*Így lépeget eléd most ez a versem is,
halkan toppan a szó, majd röpköd és zuhan,
ép úgy, mint a halál. Es suhogó, teli csönd
hallgat utána.*

1936-ban lépett be Eluard költészetébe Nusch, s vele a század egyik legszebb legtisztább szerelmi élménye. (A *termékeny szemek* című kötet ideje ez.) Olyan szerelem kezdődött itt, amely első pillanatától több és nagyobb volt önmagánál, mert minden ember szerelmének beteljesüléseért és boldogságáért felelősnek érezte magát. Eluard első nagy szerelmes verseiben a férfi úgy állt, és égett el a mindent feloldó nagy érzelemben, „mint ág a tűzben”. 1940-től azonban megkeményedett szerelmes verseinek hangja is. A szövetség, az embertelenség és a halál ellen kötött örök hűség gondolata hevíti ezeket a verseket. A szerelem Eluard költészetében az a tiszta nagy és nemes emberi érzelem, amely az embernek erőt ad az embertelenségben, amely szimbolikusan jelképezi az élet győzelmét a halál felett:

*Egy napsugár ragyog két gyémánszem között
A makacs búzák fölött a hold olvadozik*

*Egy mozdulatlan asszony foglalt helyet a földön
A hőségben megvilágosul lassan
Mélységesen akár egy rügy vagy egy gyümölcs
A hőségben virul az éj érik a nappal.*

(Helyén. Rónay György ford.)

A vers záróképeinek felvillanó kettőssége, az éj és a lassan közelgő nappal szembeállítás jelzi, hogy Eluard számára mit és mennyit jelentett a szerelmi érzés a háború esztendeiben. Felelősségteljes komolysággal akarja minden ember boldogságának jelképét megteremteni verseiben. Ez a boldogság azonban több mint a beteljesült szerelem. Az egész világ megbékélésének hatalmas távlata nyílik meg, a boldog átalakulás és az emberi békeség eszménye.

Radnóti versépítkezésében is megfigyelhetjük ezt a törekvést. Az egyszeri képből ő is egyetemes távlatok felé közelít. 1940-ben írja az *Emlékeimben* című költeményben:

*Emlékeimben lépdelő virágok...
meglebbenő esőben álldogálok;
asszonyhad jó az úton gyermekekkel,
fölköztük égi füst,
felhőfodor. Már oszlik. Könnyű és ezüst.*

Az „égi ezüst” képeinek felvillantása arról árulkodik, hogy Radnóti költészete ekkor ismét antik motívumokkal telítődött. Ennek azonban már egészen más funkciója volt, mint kezdeti tapogatózásainak. A hatalmas költői békeantológia terve, melynek első láncszemeképp megjelent a *Pásztori magyar Vergilius* című kiadvány, majd Vergilius IX. eclogájának műfordítása felszabadította Radnóti költészetének immanens antik motívumkészletét, és költészetét humanista hagyományokkal telítette. Nála azonban izzóan modern ez a bukolika. Modern, hiszen élményei is modernnek, és azért is, mert asszimilálta hozzá az antik költészet hatalmas látomásait. A kép, amelyből verseit indítja, egyedi, gyakran természeti. A versvég azonban hirtelen kitágul, egyetemes távlatokba nyit, akárcsak — az egész más útról idejutó Eluard-é:

*A kert homályán láthatatlan
S lebegő déli záporoknál
Lengőbb leányok közelednek
Álmaim barátnői ők
S megrészegíti titkosan
Szívemet vak odaadásuk*

*Egyesíts lángot és jeget
Egyesítsd ajkad és szemed
Bölcsességet várj az örületből
Mutass asszony- s férfiképet.*

(Látás létet ad. Rónay György ford.)

A tragikumból és embertelenségből — ekkor — mindkettejüknél a század legszebb szerelmi lírája bomlik ki. Eluard egyik legnagyobb, elementáris erejű költeményében vall arról, hogy az ellenségek között is forró és erőt sugárzó hatalom a szerelem:

No és aztán kapunkban patruj állt
 No és aztán kettőnket odazárt
 No és aztán az utcákon barikád
 No és aztán a város vérben állt
 No és aztán éhség marta a lányt
 No és aztán fegyver nem várt reánk
 No és aztán az éjszaka leszállt
 No és aztán egymásra hullt a szánk.

(Takarodó, Somlyó György ford.)

A „no és aztán” minden sorban visszafelelő hetykesége mintha a dalforma egyszerű, kedves lüktetését idézné. Ugyanebből az időből való Radnóti egyik legszebb – és érdekes módon szintén a dalformát idéző költeménye, melynek ringató ritmusa mintha tudatosan polemizálna a valóság félelmetes látomásával:

Két karodban ringatódzom
 csöndesen.
 Két karomban ringatódzol
 csöndesen.
 Két karodban gyermek vagyok
 hallgatag.
 Két karomban gyermek vagy te
 hallgatlak.
 Két karoddal átölelsz te
 ha félek.
 Két karommal átöllelek
 s nem félek.
 Két karodban nem ijeszt meg
 a halál nagy
 csöndje sem.
 Két karodban a halálon
 mint egy álmon
 átesem.

Sokkal egyetemesebb és félelmetesebb élménye mindkettejüknek a halál annál, semhogy új és új képekben ne térne vissza minduntalan. Eluard *Farkas* című költeményében panaszolja, hogy „az élet lépéseivel surran a halál”. Radnóti egyik legszebb és legkifejezőbb versében, az eclogák előhangjául szánt *Száll a tavaszban* egyértelműen utal ugyanerre az élményre:

*Száll a tavasz kibomolt hajjal, de a régi szabadság
 anygala nem száll már vele, alszik a mélyben a sárga
 sárba fagyottan, alélt gyökerek közt fekszik aléltn...*

(A két költemény alapihletése megint hasonlónak mondható. Ám nem árt megint figyelni kettejük költészetének egyik alapvető különbségére, arra, hogy Radnóti még a legemberibb mondanivalójának kifejezésére is a természetből merít képet. hasonlatot, kifejező eszközöket.) A vers mögött – *Tolnai Gábor* figyelmeztet erre – az újra meginduló függetlenségi mozgalom is ott izzik. De maga az a tény, hogy ezt a költeményt szánta Radnóti az eclogák előhangjául, jelzi, hogy a ciklust lezárt egésznek tekintette, melyben sikerült megtalálnia a kor és a költő korra adott válaszának adekvát kifejezési formáját.

Eluard halála után a *Cahiers du Sud* emlékszámában *René Menard* számolt be arról, milyen sokat jelentett neki és fogolytársainak egy-egy becsempészett Eluard-vers. „Életet adott mindnyájunknak” – írja. Eluard maga is megérezte, milyen mozgósító ereje van költeményeinek. Az *Akiről álmodtak* címűben írja:

*Kilencszázezer fogoly
 Ötszáz politikai
 Egy millió dolgozó*

*Álmaik úrasszonya
 Adj nekik férfi-erőt
 Add a föld üdvét nekik
 Add nekik a szörnyű árnyban
 Lány szerelem ajkait
 Feledtetni kínjaik*

*Álmaik úrasszonya
Lányuk nőjön hűguk anyjuk
Csóktól duzzadt kebelű
Add nekik hazánkat is
Úgy ahogy mindig becézték
Hazát hol az élet él még.*

(Somlyó György ford.)

A hazának, az otthonnak valami távoli hasonlóságot mutató látomása jelenik meg Radnóti *Erőltetett menetében*. Ott is felvillan az ember emlékeiben élő haza, az otthon, és az ad erőt a szenvedések elviseléséhez. Itt, a szenvedések tisztító élményében lényegül át mindkettejük költészete, ekkor válik egyéni mondanivalójuk egyetemessé. Eluard is, Radnóti is ekkor írja legszebb szerelmi költeményeit, és mindkettejüknél kivételül az egyszeri élmény, egyetemessé válik, s a szerelmi érzés háttérében már az emberi boldogság hatalmas kollektív látomása jelenik meg. (Eluard-nál tovább él majd az egész emberiség boldogságáért felelősséget érző költő hangja *A szerelem hatalma* című ciklusban a világháború után is.) „Nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár” írja Radnóti egyik legszebb ilyen jellegű költeményében, a *Hetedik eclogában*:

*Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
újra elalszik és fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
félíg szítt cigarettát érzek a számban, a csókokod
íze helyett és nem jön az álom, az enyhetadó, mert
nem tudok én meghalni se élni se nélküled immár.*

Eluard és Radnóti nagy verseiben is felvillan *Garcia Lorca* képe. Nem a költőé, hanem az embertelenséggel és barbársággal szemben álló és áldozatul eső ember szimbólumaképpen. Eluard *A költészet kritikája* című versében idézi *Garcia Lorca* alakját, jelképesen utalva arra, hogy a leirt, kimondott szó olykor nem elégséges. A költőnek szembe kell szegülnie a féktelen áradattal, haragos erővel kell megfékeznie a gonoszszágot. Radnóti utolsó eclogájában is felvillan ez a felismerés — a próféta ezekkel a szavakkal buzdítja az elkeseredett költőt:

*... Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg.
Próféták s költők dühe oly rokon étek a népek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány...*

A boldog jövődő képét idézi ezekben az utolsó, messianisztikus jóslatokat idéző sorban Radnóti. Ő azonban már nem érte meg ezt a kort. Költőtársa, Eluard volt az, aki az új korszakban is példát mutatott a költő kollektív felelősségtudatára és a vers mozgósító, humanisztikus erejére. Költői útjuk összegzésének látomása azonban mintha megjelennék már Radnóti *Nyolcadik eclogájának* záró képében is, amely a költő felelősségtudatának — kettejük e legközösebb vonásának egyik legszebb kifejeződése:

*... Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, hozd feleséged, s mess botokat már.
Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
az legyen ott az enyém, mert jobban szeretem, ha göcsörtös.*

Göcsörtös botra támaszkodva együtt járták a költő és próféta nehéz útját egy olyan korban, amelynek leckét adtak emberségből is...

AZ AGRÁRMOZGALMAK ÖSZTÖNÖSSÉGE — A KUBIKOSMOZGALMAK TUDATOSSÁGA

KÍSÉRLET A SZÁJHAGYOMÁNYOZOTT EMLÉKANYAG TÖRTÉNETI FELHASZNÁLÁSÁRA

Az újkori agrár- és ipari munkásmozgalmak történeti irodalma az utóbbi két évtizedben örvedetesen felszaporodott, elsősorban a politikai, másodsorban pedig a gazdasági vonatkozásokat tartva szem előtt. Támpontul sajtóbeli, szóbeli közlések, levéltári és egyéb adatok egyaránt szolgálhattak. A különböző szemléletű és színvonalú feldolgozásokban szemmel láthatólag idegen testként vannak jelen a folklór jellegű adalékok, kivéve talán a mozgalmi dalokat, vagyis történéseink legtöbb esetben nem tudnak mit kezdeni ezekkel a „nem hiteles”, olykor költőileg meg is formált emlékekkel. (E problémával Oltvai Ferenc is találkozott, ld. Vásárhelyi Tanulmányok, I. k.) Pedig *Plehanov, Lenin, Gorkij*, sőt a magyar *Veres Péter* is világosan utalt az efféle adatok értékére: „Az emlékezet... nem egészen megbízható vezető. Összezavarja a vágyakat a valósággal. De ez nem olyan nagy baj, mint a kicsinyes betűmoly hiszi. Mert ha valami mint tény nem igaz, akkor mint vágy-álom igaz. A népi emlékezet akkor is valóság, ha nemcsak tényeket, hanem vágy-álmokat is őriz.” (Falusi krónika 5.) A folklórisztika a történelemtudománynál valamivel bátrabban nyúlt ehhez az emlékanyaghoz, tanulságos megállapításokat téve a történelmi és a népi hősök azonosságáról, olykor különbözőséről, a hősök tipikus, korszakokon áthúzódó és egyedi, konkrét vonásairól; a történelmi események bizonyos idő- és térbeli távlat utáni mondává formálódásáról stb. Adott korszakok néphangulatának felméréséhez azonban ezt a szájhagyományozott emlékanyagot — akár történeti forrásokból, akár eleven emlékezetből merítve — történészek sem nélkülözhetik, különösen nem a századforduló körüli időkhöz, amikor a népköltészeti alkotásfolyamatban is döntő fordulat következett be. Esztétikailag megformált alkotásokról szólva állapítja meg *Faragó József*: „A népköltészet nem valamilyen idealista »eseménytörténet« okmánytára, hanem a kizsákmányolt milliók történeti sorsának őszinte tükré.” (Felszállott a páva... 7.) Mutandis mutandis vonatkozik mindez a költőietlen, esetleges hagyományanyagra is, amely az adott életkörülmények szorító hatására szakad el a valóságtól, kerül át a vágyak szférájába, anélkül, hogy teljesen hátat fordítana a tényeknek: „Bármennyire is érezzük az egyszerű emberek reményiségének formáló hatását a csaknem meseszerű motívum mögött, mindig megtaláljuk a reális magot”, írják a *Rákóczi-hagyománnyal* kapcsolatban. (*Esze Tamás—Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-hagyomány* 124.)

A századforduló körüli agrármozgalmakat kísérő kötetlen formájú folklór-adalékok voltaképpen utolsó fellobbanásai egy több évszázados, mindenkor hatósági üldözésnek kitétt epikus hagyományagnak; egy részük korszerű megfogalmazást kap (köztársasági, választójogi és egyéb törekvések), más részük úgyszólván változatlan formában elevenedik fel (a jó királyba vetett hit, a népezérek szerepe, tulajdonságaik, földosztás és vagyonközösség, az idegen segítség várása és hasonlók). Ebben az időszakban minél parasztibb egy-egy mozgalom, ill. megmozdulás, annál több folklórelem kíséri, és viszont: minél inkább munkás jellegű, annál tudatosabb ideológiáját tekintve is. E tekintetben *Szántó Kovács* mozgalma közbülső helyet foglal el, a kubikosok harcai pedig átvezetnek már a tudatilag tisztultabb munkásmozgalmakhoz.

A szóbeli visszaemlékezésekben *Szántó Kovács János* nagy erejű, szép, daliás külsejű hősként él máiglan, akit az emlékezetes városközi túrájának idején alig tudtak a rárohanó rendőrök leteperni, és aki fogságból való szabadulása után is elment kubikolni, részt vett a virtuskodásokban, de börtönben legyöngült szervezete a régi megterhelést már nem bírta el, ott lelte halálát. A népi emlékezet alig retusált valamit a valóságban, mégis öntudatlanul évezredek költői sablonok szerint haladt: rabszolgák, parasztok, katonák s általában fizikai munkát végző egyszerű emberek egyik hőstípusa a nagy erejű férfi, mint amilyen volt *Héraklész, Botond, Toldi*, sőt maga *Dózsa* is; az utóbbiról helyi hagyományként jegyezték fel, hogy vállával egymagát elmozdított olyan istállót, melyet hat szekely legény sem tudott feszítővasakkal felemelni; 1514 előtt pedig jeles törökverő volt, egyszer is a hírneves török Alival mérkőzött, a páncélos jobb karját tőből egy csapásra levágta.

A *Szántó* utáni munkásvezérek paraszttömegeik tudatában nemegyszer a történelmi hősökre jellemző vonásokkal voltak felruházva (a királlyal való rokonság stb.), ill. velük együtt jelentek meg igazságot tenni (pl. *Petőfivel, Kossuthal* vagy éppen *Rudolf királyfival*), különösen a népszerű *Várkonyi*, aki többször is tiltako-

zott e különféle feltételezések ellen, de hasztalan! A munkások kevésbé eszményítették ugyan hőseiket, de még a *hódmezővásárhelyi* téglagyár igazgatója is azon kapta munkásait, hogy titkos gyűlésükön négy szál gyertyát égettek vezérük előtt tiszteletből, mivel „ü a szögénység pártfogója”. A vallásos szertartások külsőségei a korai agrármozgalmakat meglehetősen átszínezték: a *Bach*-korszakbeli *Asztalos*-féle mozgalom hívei pl. kalaplevéve imádkoztak *Kossuth* hazatéréséért; az *orosháziak* 1891-ben zászlószentelő ünnepséget tartottak; az 1898-as *szatmárszabolcsi* és főként *beregi* mozgalmakban a parasztok ún. *láncon*, tehát félkörben térdelve, ill. állva esküdtek fel ünnepiesen egymás mindhalálgig való támogatására, és hogy többé úr és szolga ne legyen. (Hasonló volt a *Péró*- és a *Pető*-féle mozgalom eskütétele is a XVIII. században.) Az esküt mindig nagyon komolyan vették, az 1898-as szabolcsi agrármozgalmak erőszakos leverése után sokan csak a hatóságok vagy templomban a pap előtt voltak hajlandók fogadalmuktól elállni, ahogy ők mondták: *visszaesküdni*. Távoliabb, de önmagában is tanulságos párhuzam a *Dózsa*-féle mozgalom hadainak *Pest* alatti eskütétele: a tömegek tétovázásának láttára a vezér két zászlót tüzetett ki, egyik alá a hazatávozókat, másik alá pedig a harcra szállók gyülekeztek; a többség haza akart térni; amikor azonban *Krisztus* képe a zászlórúdról harmadszor is a földre esett, intő jelet látva benne, az ingadozók is a harc mellett döntöttek; ekkor következett az ünnepélyes eskütétel. (Egyébként a *Péró*-féle mozgalom is zászlóra esküdött *Rákóczi* nevével, aki éppen néhány nappal előbb halt meg *Rodostóban*.)

A *Szántó Kovács*-féle mozgalom folklórájából hiányzott tehát az ünnepélyes fel-
esküvés mozzanata, ezenkívül több más, az agrármozgalmakra jellemző motívum is, mint amilyen az égi jelek, természeti csapások mítikus magyarázata, a vallásos ideológia iköntöse, a bukás utáni szektásodás, a jó királyba vetett feltétlen hit és hasonlók. Mindezekből alkalmoszerűen és mozgalmi célok szolgálatába állítva maradt meg egy és más, így pl. a reformátusoknál szokásos bibliaolvasás, amelynek ürügyén zárt ajtókat és ablakok mögött röpiratokat, propagandafüzeteket olvastak, rajtaütés esetén szedték csak elő a szentkönyvet. (Egyébként még arra is volt gondjuk, hogy az ablaktáblák közé vízzel telt kannákat tegyenek hangfogónak.) A szervezkedés és az eszme terjesztése során minden további nélkül felhasználták a hagyományos társas összejöveteli alkalmakat. Már a XVIII. századi összeesküvésről szóló adatok is említik a kocsmát, az istállót, a vásárt; a későbbi, főként a századforduló körüli adatok pedig a keresztelőt, lakodalmat, sőt a halotti tort is illegális alkalmakként. Mindezeket a munkások is kihasználják, de mennyire más célokra! Ugyancsak nagyot változott az *írás* szerepe és jelentősége is. Már a korábbi századok különféle mozgalmait is vigigkíséri a szinte mágikus hatalmúnak vélt *írás* mozgósító ereje: egyszer a király (fejedelem) által kibocsátott, de az urak által a nép előtt eltitkolt kiváltásáért, máskor a bujdosóktól érkezett írásbeli üzenet, ismét máskor esküsöveg vagy éppen a golyótól védő mágikus szöveg formájában. *Szántó Kovács* mozgalomában az *írás* az eszme terjesztésének legfőbb eszköze, az olvasás a felvilágosodás, önképzés hathatós segítője, éppen ezért az egyesület irattainak elkobzása ez esetben is forradalmasító erővel hatott.

Míg a parasztság történelmi hősei szeretett népük érdekében többször öltöttek áruhát (*Mátyás*, *Kossuth*, *Rudolf*), ill. a bujdosók és halhatatlan hősök (*Rákóczi*, *Petőfi*) tértek vissza inkognitóban, a munkások már az illegális egyik formájaként ismerték meg és alkalmazták az áruhás megoldást, ill. vezetőik rejtegetését, bújtatását. Körükben is megmaradt a zászlók, képek, viseleti darabok stb. kultusza, de már mást ábrázoltak, más jelentéssel is bírtak. A szegedi tanyákon *Tömörkény* még *Kossuth* és *Rudolf* gyászkeretes képeit látta egymás mellett, amikor *Vásárhelyen* a munkások lakásában sok helyt a mozgalom nemzetközi vezéreinek, a szabadság istennőjének stb. képe függött a falakon. Az 1891-ben készült *orosházi* zászló felirata már szabadság—egyenlőség—testvériség volt, később általánossá lett minden egyesületben a dalokban is oly sokszor emlegetett vörös zászló, sőt *Szántó Kovács* mozgalomának leverése után a *Dél-Alföldön* a közös bibliaolvasásokra, vagy más, már említett hagyományos összejövetelekre a férfiak vörös ingben, a nők pedig vörös szoknyában, piros hajszalaggal jelentek meg, a legtöbb férfinak még arra is volt gondja, hogy együttérzését más híján legalább egy vörös színű pipával fejezze ki. (Jóval későbbi, főként az ifjúmunkásokra volt jellemző a vörös nyakkendő viselete, valamint a piros szegfűs temetés.) Kezdetől fogva megvolt a különböző jelvények divatja is.

Az 1894-es vásárhelyi megmozdulást a néphangulatra nagyon jellemző hírek előzték meg. Többek között az a hír is elterjedt, hogy *Makó* környékén mintegy 1000 szocialista munkás áll készen, hogy a *Vásárhelyről* és máshonnan csatlakozó tömegekkel feltöltődve a főváros felé tartson, ott átvegye a hatalmat, és kikiáltsa

a köztársaságot. Az elképzelés első részének nem nehéz megadni a történelmi előképeit: *Dózsa Pest* alatt gyülekező seregei, esetleg már *Mátyás* királyá választásának emlékei is hathattak; *Lónyay Menyhért* 1848-ról szóló emlékirataiban is szerepel a *Rákos* mezején gyülekező 100 000 kaszás paraszt híre, akik lengyel forradalmár tisztek vezetésével vonultak volna a késlekedő *pozsonyi* országgyűlés ellen. Vásárhelyi viszonylatban új és korszerű mozzanat viszont a köztársaság kikiáltásának korabeli *vágyképzete*, ámbár már korábban is szerepel a különböző mozgalmak híresztelése között az időponthoz kötött hatalomátvitel, ennek következményeképpen az urak, papok, idegenek elűzése, kikergetése.

Annak ellenére, hogy a mozgalom hivatalos programjában nem szerepelt a földosztás, és maga *Szántó Kovács János* is többször cáfolta, a híresztelések között mégis helyet kapott a parasztságnak ez az évszázados álma és vágya, amely egyébként a *Várkonyi-* és a *Mezőfi-*féle mozgalomnak volt elsődrendű célkitűzése. *Szántóé*k-ról csak annyit tudtak, hogy a földet fel akarják osztani, és ezzel kapcsolatban a telekkönyveket megsemmisíteni. (Ez az utóbbi híresztelés újra és újra felbukkant egészen az első világháborúig.) A *szentesiek* állítóg korszerű formát választottak: határukat egyenlő parcellákra felosztották, és erről térképet is készítettek. (1898 januárjában *Nyírkarász*on a cselédek vonultak ki az úri földekre: hóból formálták az új határjeleket; hazafelé tartva azonban egyenest a csendörök karjaiba futottak.) A *gyálai* kubikosok nem földet, hanem termést szerettek volna osztani; a *csongrádi* hagyományok pedig azt tartják, hogy az egyik illegális esti gyűlésre többen zsákokkal jelentek meg: azonnal részelni akartak az uradalom sertésállományából.

Szántó Kovács mozgalma kirobbanását megelőzve terjedt el annak is a híre, hogy a munkások május 1-re felszedik a síneket, kivágják a táviróoszlopokat és kikiáltják az igazi egyenlőséget. Ezek mindenestre már modernbb folklórelemek, ill. mozgalmi programpontok. Hasonlóképpen korszerű, szinte utópisztikus szocialista köntösbe öltözött a régi vagyonközösség eszméje is: *Szántó Kovács*ról egyesek azt híresztelték, hogy minden házat le akar romboltatni, egységes lakóház típussal felcserélni, és ennek megfelelően közkönyhákat állított volna fel megszabott heti étrenddel. Ma már nem tudni biztosan, milyen szálakból szövődött össze ez a nem egészen jóindulatú híresztelés, de utólagos keletkezéséhez talán az 1902-es *balmazújvárosi* példa is hozzájárult: egyesek kunyhóikat eladva közös házat építettek, kis földjüket is egyesítették és közösen gazdálkodtak.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a századforduló körüli agrármozgalomban — a korábbi tömegmozgalmakhoz hasonlóan — sok volt a költői, esetleg éppen csodás elem, míg a munkások, főként a kubikosok részvétele kezdettől fogva csökkentette szerepüket, majd ki is szorította, ill. átformálta ezeket. A munkások mozgalmaiban a költészet (mozgalmi dalok, szavaltatok, szindarabok stb.) is szerepet kapott: tudatos szerzői alkotások, eszmeileg is tudatos harci fegyverek segítettek a harcoló tömegeket, tehát nem általában a költészet szerepének csökkenéséről, hanem az ösztönös népköltészet tudatos irodalommal való fokozatos felcseréléséről van szó. Ettől függetlenül a szó művészetének mindkét formája megkülönböztetett figyelmet érdemel, ha a korabeli néphangulatot fel akarjuk mérni. Jelen előadás csak a régi, hagyományos folklórelemek feltárását és korábbi történelmi párhuzamainak megkeresését tűzte ki célul, mivel az irodalmi eredetű, tudatos munkásmozgalmi költészet kutatása valamivel előbbre jutott.

Talán sikerült rávilágítanom arra, hogy egy-egy adott tömegmozgalmat — a benne szereplő tömegek társadalmi összetételének, ill. célkitűzéseiknek megfelelően — milyen sokszínű, gazdag és nem is egykönnyen értelmezhető tudati, költői elem kíséri, amelyeket sem figyelmen kívül hagyni, sem pedig lekicsinyelni nem lehet, mert ideig-óráig tömegek hittek bennük, megvalósulásukat szerették volna kiharcolni. Minden vereség és sikertelenség ellenére is egyes tudati, költői elemek évszázadokon át újra és újra felbukkantak, időszórúvé váltak, mivel hiányzott meg a megvalósítás. Némelykor egyenesen megdöbbentő egyes folklór-elképzelések félezer esztendőös élettartama, mintegy érzékeltetve a társadalmi kérdések tartós megoldatlanságát, a feudális viszonyok konzerváltságát; máskor viszont a régi motívumok új, korszerű ruhát öltenek, habár belül megmarad a tartalom, a lényeg. Csak a munkásmozgalom kibontakozásával kezdődik meg az a lassan induló, majd felgyorsuló átalakulás, amely a további tömegmozgalmakat meteorrajként kísérő folklórelemek fokozatos elmaradását, leváltását eredményezi.

Valami új kezdődött el, és ennek az újnak a vizsgálata már más tudományzakok bevonásával történhetik.

KATONA IMRE

SZENTPÉTERI ISTVÁN

DEMOKRÁCIA ÉS HAGYOMÁNY*

1. Demokrácia és hagyomány, e problematika két oldalával kívánunk foglalkozni. Az első: *mi az, ami a múlt haladó hagyományaként a szocializmus építésének jelen szakaszában valamilyen módon felhasználható, kamatoztatható?* Hogy vannak haladó történelmi hagyományaink, azt aligha van, aki tagadja, mégis szak tanulmányokban és publicisztikai cikkekben egyaránt gyakran találkozunk azzal a megállapítással, hogy *szocialista társadalmi demokratizmusunk fejlesztésénél azért vagyunk nehezebb helyzetben, mert a magyar népnek nincsenek demokratikus hagyományai.* Többször megállapítják, hogy a pártvezetés, állami jogi szabályozás és intézkedés számos formában serkenteni kívánja a dolgozók helyi öntevékenységét, aktivitását, demokratikus jogainak érvényesítését – s mindezek ellenére a gyakorlatban vontatottan halad e mindenki által helyesnek tartott célkitűzések keresztülvitele, megvalósítása. E fejlődés egyik gátja az, hogy *a magyar nép a polgári állami fejlődés szakaszán nem esett át* azon a minimális demokratikus nevelésen, amire a mai sokkal fejlettebb szocialista demokratizmust szervesen rá lehetne építeni. Azaz nincsenek olyan *előzetes tapasztalataink*, amelyek – mintegy analogikus módon – megkönnyítenék a mai demokratikus eljárások és módszerek kialakítását és általánosan alkalmazását.

E problematika a demokrácia fejlesztésének egyáltalán nem jogi oldala, de ettől függetlenül, jelentős politikusi, és igazgatási szakemberi szempontból is. A társadalomlélektan és szociológia – a történettudományok által szolgáltatott nagy anyag segítségével – közösen is kutathatja azt, hogy egy népnek (illetve annak egyes rétegeinek s más kollektíváinak) demokratikus élményei – vagy azok hiányai – hogyan tükröződnek mai cselekvésében. Az elnyomatottság, a hatalomnak kiszolgáltatottság állapotából kiemelkedő osztályok vagy rétegek hosszabb ideig szenvedhetnek a nehéz sors emlékeitől, sőt egyes tagjaiknak, csoportjaiknak osztályösztöne ilyen motívumok alapján meg is zavarodhat. A felszabadulás után sem volt ritkaság, hogy a cselédsorból felszabadított paraszt vonakodott elfogadni a volt földesúr földjét, a régi hatalom regenerálódásától való félelem olyan mélyen élt benne. A múlt árnyemlékei a szocializmus építésének folyamatában elhalványultak. Ha a tudati átalakulás nem is volt zavarmentes folyamat, alapján ma már mégis az alkotó cselekvést nem béklyőzzák a forradalmi átalakulás kezdeti korszakában megfigyelhető repressziós tudati tényezők.

A másik oldalon viszont ismeretes az, hogy *a demokrácia a tömegek alkotó erejének és annak eredményes alkalmazásának kollektív érzete és élménye is.* A demokrácia közösségi jelenség a tömegek mozgásának, aktivitásának valamiféle megnyilvánulása. Az individuális erő társadalmi szempontból rendkívül fontos és a fejlődést nagymértékben szolgálja, de emellett szükség van az *együttműködésben rejlő produktivitás élményére.* A demokrácia csak valamilyen csoportos, egymással szolidáris emberi tevékenység révén válik olyan kollektív élménnyé, amely a közösség tagja számára biztosítottágot, önérvényesítési lehetőséget és magát a cselekvés örömet jelenti.

A demokrácia, mint élmény másodsorban szükségszerűen mint *alkotó, rendező, teremtő* folyamat jelent a kollektíva számára pozitívumot. A közösségi tevékenység kézzelfogható eredményessége nélkül, a közösségbe vetett hit és bizalom sohasem maradhat fenn tartósan. A politikai közösségek alkotó, teremtő tevékenységének rendkívül sok megnyilvánulása lehet, de az eredményesség érzetét a szervezet tagjai körébe a maga teljességében leginkább az keltheti, ha ténylegesen saját maguk *dönthetik* el a szervezet alapvető kérdéseit. Bizonyos részvételiséget, közreműködést kelthet pusztán az a tény is, ha a kollektíva tagjait meghallgatják, véleményét kikérik, de alapján véve a döntési jog a kollektíva tagja szemében az eredményesség egyik koronája.

* Az ideológiai irányelvekhez kapcsolódó tanulmányhoz szívesen látunk hozzászólásokat. (A szerk.)

A demokratikus közösségi tevékenység a kollektív tagóságban — egyéni adottságaitól függően — hol szélesebb körben, hol felületi szinten, racionális és irracionális hatáson keresztül *tudatformálódással* jár. A jól funkcionáló demokratikus közösségben közismert a tagok érzelmi kielégítődöttsége a szervezeti tevékenység vonatkozásában.

Ha most már feltesszük azt a kérdést, hogy *vannak-e nekünk olyan demokratikus hagyományaink, amelyek néptömegeink valamikori ilyen élményeiről tanúskodnának*, s amelyekre ma jól építhetnénk demokratikus társadalom fejlesztésünkben, akkor nem lehet egyöntetűen tagadni ilyen demokratikus hagyományok létét.

Népünk történelme kétségtelenül számos esetben a népelnyomásnak az akkori európai helyzethez viszonyított *rendkívüli* terrorjáról, féktelen antihumánus akcióiról vált hírhedtté. A dolgozó tömegek elnyomása sokszor sajnálatosan hosszú, megszakítatlan történelmi periódusból fájdalmas élményanyagot idéz fel a múltból. Ezek mellett a negatív tények mellett a társadalom demokratikus alkotó tevékenységének is különleges csúcspontjai emelkedtek ki történelmünkéből.

Demokratikus hagyományaink számát, erejét, intenzitását mindenekelőtt népünk *forradalmi élményei* határozzák meg. Ha napjainktól visszafelé haladunk, ki merné tagadni, hogy mennyire elevenen ható — társadalmunk középgenerációitól felfelé — az az élményanyag, amelyet kibontakozó forradalmunkban a felszabadulást követő években szereztek. Emberek ezrei számára a forradalmi demokrácia intézményei: nemzeti bizottságok, üzemi, termelési, földosztó stb. bizottságok a kollektív alkotómunka soha el nem felejthető intézményei voltak. Vagy kell-e magyarázni, hogy mi a demokrácia a Tanácsköztársaság veteránjainak, akik — a bizonyos fokig változott körülmények között is, de vitathatatlanul a legjobb szándékkal, és mai fiatalokat korholó türelmetlenséggel — úgy akarták a szocializmust építeni, ahogy számukra már egykor élmény volt. Ezek a *forradalmi hagyományok a demokratikus társadalomépítés olyan bázisai, amelyek élménye társadalmunk jelentős, ma élő részének kézzelfogható valósága volt*. Az 1848—49-es forradalom már csak áttétellel, a történelemlönyvek, szépirodalmi művek hagyományt élesztő, illetőleg fenntartó funkciójával motíválja a mai ember tudatát. De ezeknek a közvetett, áttételes forradalmi élményeknek a mai hatását sem szabad lebecsülni. 1848—49, Rákóczi függetlenségi harca, vagy a Dózsa-féle parasztfelkelés egyaránt a közösség demokratikus, alkotó megmozdulásának emlékeit idézi fel és váltja közvetlen hatóerőre a mai emberben.

Nálunk azonban a demokratikus hagyomány jelentős része — talán ez bizonyos fokig még a legközelebbi forradalmi tapasztalatnak egy részére is vonatkozik — elsősorban *érzelmi alapon* motíválja az emberek mai magatartását. A forradalmi cselekvések racionális tartalmáról még az azonos osztály tagjainak sem volt egyöntetű meggyőződésük. Vagyis nem tudatosult egészen az, hogy mi volt az akkori cselekvésben az objektíve hasznos és értékes, a fejlődés nemzetközi szintjéhez képest igazán előremutató. Ebben nyilván az is közrejátszott, hogy felszabadulásunkat megelőző forradalmi harcaink olyan gyors lefolyásúak voltak, hogy abban az értekek *tudatosulása*, kollektívák *demokratikus eljárási szabályai* még nem tudtak *kijegyezésedni*. Amennyire erős volt a forradalmi múlt irracionális hatása, annyira nem volt egyöntetű tömegettudati meggyőződés arról, hogy milyen demokratikus eljárások felszínre hozásával váltak értékessé az egykori megmozdulások, intézkedések. Az 1950-es években viszont az rombolta a kollektív politikai tapasztalatot, hogy a bekövetkező politikai hibák következtében a racionálisan és meggyőződésszerűleg tartott cselekvés is a felelősségrevonás alapja lehetett.

Nem különös az, hogy a kizsákmányoló államiságban kialakult állami politikai demokratizmus tartalma és lényege meglehetősen zavaros. A demokrácia az államalapítással egy nép alapvető közösségi ügyeinek szintjéről leszorult egy alacsonyabb szektorra. A középkorban a demokráciát a föld közös művelésének szervezetei és a céhek őrizték. Ennek pusztuló maradványa, elemei nálunk is itt-ott kimutathatók egyes paraszti rétegekben még a XX. században is.

A szabadparaszti demokrácia hagyományai talán sokkal mélyebbek voltak a cselédsorba süllyedő parasztsók, a kubikosok, cséplőmunkások, vándorló részmunkás csapatok között, mint ma hinnénk. Munkaszervezeteikben — a legsúlyosabb kiszolgáltatottságba süllyedők kivételével — a hagyományos primitív demokrácia nagyon sok elemét beépítve intézték az úgynevezett közösségi ügyeket. Ipartestületekben, kereskedőegyletekben, kulturális célú társulásokban (pl. tanyai olvasóköriekben, városi énekkarokban stb.), ha sokszor az uralkodó osztályi befolyás következtében torzultan is, de alapjában véve mégis a demokratizmus emberek ezrei számára *élményanyagot*, közvetlen tapasztalást jelentett. Végezetül nem szabad lebecsülni a demokratizmus hagyományainak teremtésében a munkásmozgalmi ta-

tapasztalatokat. A munkásmozgalmi szervezetekben a forradalomra hajló társadalmi rétegek demokráciát gyakoroltak, még akkor is, ha egyes szervezetekben nem oldódott meg a demokratizmusnak az igazi forradalmisággal való összeegyeztetése. A Tanácsköztársaság szerveiben és népi demokratikus forradalmi intézményekben tevékenykedő embereknek pedig — már mint mondtuk — egészen közeli még az a tapasztalata, hogy miként kell a demokráciát újból politikai szintre emelni.

A demokratikus eljárás mint példa, tehát inkább ezekből a szervezeti formációkban szerzett tapasztalatokra vezethető vissza. Itt a hagyományok nem csupán az érzelmi oldalon, hanem a cselekvési tartalom *racionális irányának megszabásában* is szerepet játszanak napjainkban. Az ilyen demokratikus tapasztalatoknak tehát konkrét, gyakorlati alkalmazási lehetőségük van. Van egy sor kiváló szövetkezettünk, amelynek tartós, szép sikereiben kisebb vagy nagyobb mértékben közrejátszott a paraszti demokratikus hagyományok termelőszövetkezeti életbe való beépülése. A nádudvari Vörös Csillagban a régi hajdú hadseregvet primitív demokratizmusa bizonyos fokig motíválja a brigádszerkezetet, és az egész tsz-demokráciát. A makói tsz-tagok aktivitása a közügyekben nyilvánvalóan összefüggésben van azzal, hogy ott erősek a szabad paraszti hagyományok, s ezek a kisparasztiok hagyományegyletükben a kapitalista korszakban nagyon jól megtanulták, hogy miként lehet belső demokráciával megsokszorozni az erőket.

Mit mondhatunk tehát végül a hivatkozott tétel érvényére vonatkozóan? Akik megfogalmazták, bizonyára nem forradalmi hagyományainkat akarták tagadni, de a problémafelállítás mégsem egészen pontos. Demokratikus *hagyományaink vannak*. Ezek népünk magatartását érzelmi alapon sokszor jelentősen befolyásolták. És ez természetes is. A régebbi forradalmi hagyományok hatása azonban sokszor később valami nagy nemzeti *nosztalgiában* jut kifejezésre. A forradalmi hagyomány racionális magja gyakran tisztázatlan maradt. A primitív demokratikus hagyományok viszont, amelyek az embereknek megmutatták, hogy miként kell közvetlen életviszonyaikat saját maguknak irányítani — túlságosan gyorsan feloldódtak. Pontosabban *nem tudtuk a demokratikus tapasztalatokat általánosan a gyors ütemű életfejlődésben alkalmazni napjaink problémáira*.

2. A demokrácia és hagyomány problematikájának másik oldala az, hogy *mi-ként lehet a mai értékalkotó munkákból a jövő nemzedékek számára hasznót hajtó hagyományt teremteni*. A szocialista forradalmi átalakulás nemzedéke már eddig olyan értékeket teremtett, amelyek méltán illeszkednek népünk legnagyobb haladó hagyományainak élvonalába. Mégis ki tagadná, hogy pillanatnyilag is van, különösen mai ifjúságunk egy részének meggyőződésében valamilyen fokú bizonytalanság a tekintetben, hogy mit tartson a forradalmi nemzedék munkájában igazán tiszteletre és követésre méltónak. Sőt olyan hangok is elhangzanak — oldalukról —, amelyek ezt a forradalmi nemzedéket nem egészen következetes és elvhő magatartással hibáztatják. Ennek nyilvánvaló oka az a szélsőségség és egyoldalúság, amely a szocializmus építése során elkövetett hibákat az egész nemzedék rovására akarja írni, elfelejtve azt, hogy a hibák kiküszöbölésének folyamatát is az a forradalmi nemzedék indította el, amelyekre ők a teljes felelősséget egyformán hárítják.

Mai nemzedékünknek fontos feladata az, hogy kialakítsa szervezeteinkben azt a szemléletet, amely nem csupán valamilyen problematika megoldására koncentrálna, hanem *módszeres abban, hogy az eredményeket stabilizálja, az új, tökéletesebb eljárásokat véglegesítve* — legalábbis egy időre —, s a későbbi nemzedékeknek átadja. Ha negatív fogalmazzuk meg a problémát, azt mondhatjuk: Az utóbbi évek kétségtelen fejlődése ellenére szervezeteink jelentős részében még mindig ismeretlen vagy nem gyakorolt az a mechanizmus, amellyel egy *kivívott eredményt a kollektíva megőrzőképessege alá lehet helyezni, s azután hagyományként az utódokra át lehet származtatni*. Ötletekben, alkotó kezdeményezésekben, sőt újszerű megoldásokban szervezeteinkben gyakran nincs hiány. Az eredményesnek bizonyult eljárások *állandósítása*, a jó szervezési tapasztalatok *folyamatos használata azonban sokszor nem érényünk*. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy gyakori és nagy erőfeszítésekre készek vagyunk, de amikor most a forradalmi szituáció a stabilizálást diktálja, akkor már fellengzősen lebecsüljük ennek a funkciónak a szerepét. Másként megfogalmazva: *alacsonyabb szintű a hagyományteremtő készségünk*.

Miben áll ez a hagyományteremtő készség? A tartalmi oldala egy népnek (közösségnek) a politikai iskolázottságától, általános kulturális szintjétől függ. Csakis e feltételek mellett tudja a mindennapi életben kikísérletezett számtalan tapasztalásból azokat kiválogatni, amelyek igazán értékállóak és tartósan hasznosak számára, s érdekeit jól szolgálják. Formai oldalról viszont a hagyományteremtés egy kollektívának bizonyos *társadalmi technikai ismereteit és hajlamait* tételezi fel.

A hagyományalakulásnak formális feltételei is vannak tehát. Ilyenek pl. az, hogy valamilyen szervezet tagjai képesek-e egy felfedezett, adott pillanatban legjobb *eljárást begyakorolni*, a szervezet működésének elfogadott *normájává tenni*. Az új módszer sorozatos ismételt alkalmazásával és hasznosságának tapasztalásával alakul ki annak a *kollektív* védelmi rendszere. Amennyiben valamilyen alkotó-tapasztalat egy közösségben egyes személyek ellenállása mellett is, változó körülmények között is a szervezeti működés alapja marad, akkor már a *szokás* rangjára emelkedett. S végül, ha egy kollektíva működési tapasztalata – hosszabb vagy rövidebb objektíve meghatározott felüggesztődés után – is hatni tud későbbi cselekvési rendjére, azaz egész más szervezeti és személyi feltételek mellett is a magatartás normája lesz, akkor már a *hagyomány* erejével rendelkezik.

Milyen szerepe és jelentősége van a szokásnak, a hagyománynak, mechanizmusuk fejlesztésében? A haladó hagyomány, a jó szokások átvétele segít minden kor emberének abban, hogy ne kísérletezzen újból mindent, vagyis tanuljon abból, amit előző nemzedékek föbbé vagy kevésbé jól oldottak meg. Előző nemzedékek munkáját nem tisztelő társadalom minden értéket önmaga akar újból megteremteni. Ez olyan abszurdum, amelynek képtelenségét mindenki látja, de amelynek konzekvenciáit mégsem vontuk le teljes következetességgel. Lenin gúnyosan beszélt arról az álforradalmiságról, amelyik a postát vagy a technika más vívmányait el akarta vetni, csupán azért, mert az a kapitalizmus viszonyai között fejlődött ki. Ha ilyen szélsőséges nézet ma már nincs is, gyakran hiányolhatjuk annak a társadalmi technikának a megszilárdulását, amelynek segítségével elért eredményeink minden területen stabilizálódhatnak, s jó vezetési eljárások, mint kipróbált módszerek utódokra átszarmaztathatók.

A hagyomány őrzésében és felhasználásában gyakorlattal rendelkező társadalomnak (kollektívának) – hogy úgymondjuk – *jó feltételes reflexei* alakulnak ki a begyakorlottság és szokások révén. Ennek pedig az a hatalmas előnye, hogy *tehermentesíti a társadalmi tudatot a koncentráció, erőlkifejtés energiákat jobban elhasználó következményei alól*.

Azok a népek, amelyekben mély gyökere van a hagyománytiszteletnek – azaz az elődök által alkotott értékek megbecsülésének – azok kollektív és egyéni értékekkel egyaránt nagyon *beosztóan, takarékosan bálnak*. Haladó hagyományait, előző nemzedékek munkáját megbecsülő, gyakorlatban is annak tanulságait önmaga előtt tudatosító társadalomalkotó erejével jól tud gazdálkodni. Ahol egyszer eredményt elértek, ahol egy jó vezetési stílust kialakítottak, azt mindaddig nem engedni pusztulni, feledés homályába borulni, amíg annál jobbat produkálni nem tud.

A hagyománynak ezt az oldalát polgári szerzők gyakran hangsúlyozzák. „A hagyomány – írja Chesterton – nem egyéb, mint a választójog kiterjesztése... a legelfeledettebb osztályra, a mi elődeinkre. Annyi, mint a halottak demokráciája... Minden demokrata visszautasítja a gondolatot, hogy az emberek születésük alapján diszkvalifikáltassanak, a hagyomány pedig kifogást emel az ellen, hogy elhalálozások címén jogtalanítottassanak.” (Igazságot 54. l.) A hagyománynak ugyanezt a motívumát emeli ki F. Werfel, amikor azt mondja, hogy „a hagyomány a nemzedékek kollektív összefogása túl az időn, dicséretes munka céljára. Mert egyedül a hagyomány tudja megszüntetni az időhöz kötött és individuális egyén hibaforrásait”. (Barbara 96. l.)

Akár mennyire tetszősek is ezek a mondatok, nem feledkezünk meg arról, hogy végeredményben ezek a polgári ideológia *forradalom ellenességének* a kifejezésre juttatásai is. A hagyománytiszteletet – a forradalmi új elsődlegességének hangsúlyozása nélkül – mi nem táplálhatjuk. Az angol, svájci „hagyományörzés” a *konzervativizmus* olyan jelenségeit produkálja, amely a szocialista forradalmisággal összeegyeztethetetlen. A hagyományörzés ott elválaszthatatlan nem csupán a forradalmin újítól való rettegéstől, hanem még a viszonylagos előrelépés körüli végtelen huzavonától is.

A hagyományteremtési technika tökéletesítése *nem fog-e olyan hajlamokat kialakítani* szocialista viszonyok között is, mint amelynek az előbb említett népek *konzervativizmusának* kísérő jelenségei? Ilyen veszély, véleményünk szerint, egyelőre nincs, s mindaddig nem is lesz, amíg a szokást a szocialista forradalmi tudat által hajtott *kezdemenyezésre törekvés* ellensúlyozza, kiegészíti a társadalmi cselekvések dialektikájában. Amikor most a hagyományteremtés jelentőségére hívjuk fel a figyelmet, egy pillanatra sem tagadjuk, hogy az elsődleges a forradalmin új utak keresése. Nem tisztelhetünk és őrizhetünk valamit pusztán azért, mert régi. Viszont jobban tudatosíthatjuk magunkban, hogy a *múltból mi az érték*, és azt mindaddig *fenntartjuk, és megbecsüljük, amíg annál jobbat mi produkálni nem tudunk*.

KRITIKA

GREZSA FÉRENC

HÁROM KÖTET KRITIKA

Sötér István: *Tisztuló tükrök*. Gondolat K. 1966. — Nagy Péter: *Rosta*. Szépirodalmi K. 1965. — Bori Imre: *Eszmék és látomások*. Fórum K. (Újvidék) 1965.

A tanulmánykötetek mai divatjában, többnyire egyenetlen színvonalú s a kompozíció pilléreit hol ötletekkel, hol múlt aktualitással helyettesítő dömpingjében az olvasó üde oázisba téved, midőn kezébe veszi a kitűnő esszéíró, Sötér István, a Móricz- és Szabó Dezső-tanulmányaiból jól ismert Nagy Péter és a Jugoszláviában élő fiatal kritikus, Bori Imre könyveit. Mindhárman literatúránk mai állapotát térképezik; „lélekcsereelő” időt, melyben a tájékozódást történeti és irodalmi korszakváltás teszi nehezzé. Mégis egységes a kép, amit festenek. Sem a szerzők eszmei „fejlődése”, sem a politika szakaszossága nem tördeli mozaikossá művüket: kritikáikban az egyéni ízlés a valódi értékek felé közeledik. A körkép, melyet főlvázolnak, a múlt felétárgul, az írók—művek mögé hagyomány épül, az új kezdemények, merész stílusmegoldások irodalomtörténeti folytonosságba ágyazódnak. Ez a hagyomány Sötér számára a Nyugat-mozgalom gondolati lírája, nemzedékének okos-esszéíró könnyedsége; Nagy Péternek a húszas-harmincas évek szociális lelkiismeretet nyugtalanító, az epikus hagyományt modern problémaérzékebe oltó, illyési—Németh László-i új magyar próza; Bori Imre számára a szocialista avantgarde korszerűbb életérzése.

A különböző irodalomtörténeti-ízlésbeli irányulás egyúttal a mai magyar kritika: — mint műfaj — három lehetőségét is jelenti. A legtartalmasabb, legsúlyosabb mondanókat a Sötéré hordozza. Mivel megállapításait a korviszonyok, a magyar és világ-irodalmi párhuzamok és hatások bonyolult szövevényéhez kapcsolja, írásait tán leginkább „irodalomtörténeti” kritikának lehet definiálni. Nagy Péter viszont szépíróink természetét a művelt olvasó szemével nézi, a műértő felől elemzi: ő a „publicisztikai” kritikát műveli, az általános benyomást rögzíti. Bori Imre pedig a „teoretikus” recenzió: portréi, eszme-futtatásai nemcsak az írói-költői életmű belső világát akarják föl-tárni, hanem a hagyományos esztétika dogmáit is rombolni, a modern ízlés győzelméért csatázni.

Sötér írásai — amint a bevezető tanulmányban vallja — a goethei klasszika és a stendhali tárgyilagosság gondolatkörében fogannak. A ráció tornyait mindig a konkrétumokból építi, és e tornyokból messzire látni: egy kor, egy nemzeti irodalom végételenjére pillanthatni. Rokon- vagy ellenszenvét tudósi szenvtelenség, megismerő objektivitás mögé rejt, s e visszafojtott líra tompa, áttetsző derengéssel bújik fogalmi és ítéletei mögé. Nem bízza magát az intuíció kalandos sejtéseire, még ötleteit is rendszerezi. Minden variációt végiggondol és figyelembe vesz, józanul mérlegel; összefüggéseket keres, fejlődésvonalat rajzol, értékrendet alkot; a távlat hiányát — mely a kritikus munkáját az irodalomtörténésznél nehezebbé teszi — mérlegelő okossággal, józan óvatossággal pótolja. Egy-egy tanulmánya valóságos anatómiai ábra: rajta van a magyar és világirodalom kapcsolatainak bonyolult érrendszere; a tartalom és a forma sok-sok mozzanatának szövevényes kölcsönhatással alakuló vázlata; írói egyéniség, eszme- és stílusirány, történelmi szükségesség legtöbb összefüggése. Semmi sem áll távolabb tőle, mint Nietzsche kötéltáncosának szimbóluma. Inkább regisztrál, mint ösztönöz. Többre becslői a megtalált igazságot, mint a fölszabadult szenvedély veszélyes romantikáját. A huszadik századi irodalom bonyolult dzsungeljében az értelem útjait törli, az újrakezdés és a hagyományörzés mértéktartó egyensúlyát keresi. Módszeréről nem a jellemző-leíró, hanem az elemző szándék állapítható meg. Egy példa csak erre az Illés Béla *Honfoglalás*-áról készült recenzió. Benne nemcsak az az érdekes, hogy Sötér a formai elemzés útjain jut el az eszmeiség, a mondanó tisztázásáig, hanem még inkább az, ahogyan „a regényszerkezet nagyvonalúságának”, a tolsztoji lassúság hagyományával szakító vázlatosságnak vizsgálatából kibontja a modern próza alapproblémáját: a gondolatközlő intenzitásnak és a totális extenzitás-

nak a dilemmáját, a kifejezés és az ábrázolás alkotó módszerének részleges különvételét.

A *Tisztuló tükrök* írásainak irodalomtörténeti jellegét a szerző módszere és a két világháború közt lezárult életművek iránti érdeklődése mellett könyvének megszerkesztése is jelzi. A folyamatot konstatáló szándék a komponáláskor önmagába fordul vissza: harminc esztendő esszé- és tanulmánytermésének válogatása azt is példázza, hogyan vált át Sötér világképe a harmincas-egyes évek baloldali polgári meggyőződéséből, Halász Gábor és Szerb Antal nemzedékének újracionalizmusából és antifasiszta humanizmusából, annak értékeit megőrizve és továbbfejlesztve, a marxista gondolat vállalásába; hogyan jut el irodalmi tájékozódása a *Két iskola* és a *Négy nemzedék* programadó, de a játék-valóság koncepcióban kissé Huizingára utaló megírásától olyan remek és marxista dialektikájú dolgozatok megalkotásáig, mint amilyen a Kosztolányiról vagy a Szabó Lőrincről, a Radnótiról vagy Gelléri Andor Endréről készült összefoglalás. Ugyanezt a problémát műfaji szempontból is vizsgálva: hogyan fejelem ki az esszé — az ő megfogalmazásában: az önmagára ismerő irodalom — impresszionista sziporkázását logikai rendbe, illetve hogyan frissíti föl az esszé gondolatgazdag könnyedségével merev és unalmas doktrinér tanulmányírásunkat, egybeoldva amannak mozgékony ötletességét ennek mélyre ható irodalomtörténeti alaposságával. (Ezt az új műfajt nevezi Kardos László marxista esszének.)

Koncepciójának tán csak egy sarkalatosabb tételével kell vitatkoznunk. Szerinte századunk magyar irodalmában egységes, átfogó korstílusról nem beszélhetünk, mert a sokféle hagyomány és a bonyolultan gazdag világirodalom variáló ereje oly polifóniát teremt. De vajon ez nemcsak a közlelő látás megtévesztő optikája-e? Nem a mindenkifől különböző individualizmust és a stílusromantikát hirdette-e magáról a századvég is, pedig ma már — fél évszázad távolából — milyen szép tablója festhető az egységes secessziós ízlésnek? Ugyanígy a harmincas években is megfigyelhető egy bizonyos modern klasszicizmus kialakulása, mely az izmusok formai vívmányait és az antifasiszta humanizmus eszmeiségét gondolati konstrukcióba ötvözi, s a kor jellemző stílusirányaként terjed. Sötér ennek híján inkább csak portrékban, műelemzésekben, legfőképpen ezeknél tágabb pályáképekben ragadja meg a modern líra és próza főbb problémáit, pedig írásainak sok-sok adatában, rengeteg és invenciózus megállapításában egy megírásra váró 20. századi magyar irodalomtörténet csomópontjai rejtőznek. (Vagy legalábbis a magyar esszé historiájáé.)

Nagy Péter kritikusai vallomása nem kapcsolódik ily szorosan az irodalomtörténethez; ő a rendszerező, professzoros kritikával szemben a spontán, merevség és doktrinér nélkül, a „tetszik—nem tetszik” alapélményt közlő, hatásos stílusú írók híve. Példája ebben Illés Endre *Krétarajzok* című kötete, melyről a lelkesedés forróságával állapítja meg: „Mint a léglökéses repülőgép a sebesség hangfalát, úgy törte át először közlünk a szélesebb közönség közönyének falát is... alkalmas arra, hogy az irodalomszerető laikus élvezetét váljék.” Bár az ő recenzióiban is ott kísért az Ecole Normale Supérieure szelleme, mégsem tanulmányosítja az esszét, mint Sötér, hanem — jobb szó híján — demokratizálja. Közönsége nem az irodalom szakembere, hanem művelt olvasója. Bevallott célja az irodalmi köztudat formálása.

Nagy Péter könyvének nagy értéke az a gyorsaság, mellyel irodalmi életünk új eseményeire reagál. Nem a hirtelen megjelenésre vagy a tájékoztatás újságírósfőlszínes sietségére gondolok itt, hanem arra az alkotó módszerre, mellyel megőrzi az olvasói élmény friss közvetlenségét, mellyel eléri, hogy a hosszú érlelés és tudóskodó meditálás nem szikkasztja művelzetét esztétikai dogmává. Épp ezért kritikáinak tartalma mindig az összbenyomás: portréiban az alkotóról, elemzéseiben az olvasott műről. Igazi szándéka inkább az összefoglalás, a sommázás és az útbaigazítás; nem hatol a részletekbe, megmarad a makroelemzés — a műfaji általános, a madártávlati kép — keretei között. Egy későbbi tudományos dolgozat bizonyára mélyíti és árnyalja majd megállapításait; értékítéleteit aligha. Tanulmánykötetek egész sora halad a könnyebb ellenállás vonalán: irodalmunk másod- és harmadvonalbeli alkotóinak, a középhadnak a bemutatásán. A *Rosta* legtöbb írása azonban az élő klasszikusokat értelmezi: Németh Lászlót, Illyés Gyulát, továbbá: Juhász Ferencet, Tamási Áront, Weöres Sándort és másokat. És életművük jelentőségéhez méltóan.

Minden mondatán érződik, hogy kapcsolata az olvasóval élő és nem virtuális. Írását nem terheli túl adattal, eszmével, világosan fogalmaz, sőt még a tartalmat is elbeszéli, hogy az is megérthesse — és esetleg kedvet is kapjon az elolvasására —, aki nem ismeri a megbírált művet. A gondolatmenet tempója lassú, ráérősen és epikusan kényelmes, iránya egyenes, kitérők és útvesztők nélküli. Anélkül, hogy a köz- helyek mondásának szakadékába hullna, képes színvonalasan és egyszerűen szólni irodalombarátaink nagy tömegeihez. Ambrus Zoltán — vagy még inkább Schöpflin

értekező prózáját juttatja eszünkbe; nem esztéta keresettségüket, hanem logikus irányú, világos menetű, leíró módszerüket.

Ott a legjobb, ahol a művek mondanóit, nagy gondolatait, belső szerkezetét a lényegét szimbolizáló részletből — lírában: egy-két költői képből, prózában: monológból vagy eseményből — fejti ki. Így a kötet legjobb tanulmányai közé tartoznak a *Babits Mihály*-ról és a *Móra Ferenc*-ről szólók. Ahol viszont írásai egy egész korszakot pásztáznak föl, s hiányzik belőlük a műélvezetből kinövő szubjektivitás, ott teljesítménye gyengébb. (*Magyar századforduló.*) Belső izgalom ugyan nem feszíti stílusát, mégsem mondható, hogy érdeklődési területe csak a próza; verselemzése is kitűnők.

Módszerének hátránya, hogy az élmény tartósságára nem figyelhet. Így nem mindig különül el kritikáiban a rutin és az invenció; néha az ügyes technika — pillanatnyi hatásossága folytán — nála a mély művészet köntösében jelenik meg. (Ilyen túlzott elismerést, és alacsony mércét érzünk a *Három új regény* című cikkben.) *A kedves pesti sétáló*, Kellér Dezső könyvének talán elhamarkodott „historiai jelentőséget” tulajdonítani. Amilyen világosan látja Nagy Péter a magyar prózairodalom fő tendenciáit (meg is írhatná ennek XX. századi történetét), oly kevéssé érthető, hogy nem konstatalja a magyar humorban a hagyomány és a modernség kettéválását, az ősi népi humor és a pesti kabaré közötti folytonosság hiányát.

Eszttétikai szemléletét, melyről közvetlenül nem, csak kritikai tevékenységéből szerezhetünk tudomást, ízlése kissé a hagyományos megoldások felé vonja. Nem zárkózik ugyan el a modernség formai vívmányaitól, de ezt csak mint a realizmus korszerűsítést tudja elképzelni. Értékrendjében rangosabb a realitás, mint a mítosz, a derűs optimizmus, mint az egzisztencialista létbizonytalanság. De ha nem is foglalkozik olyan új problémával, mint a kisregény, vagy például Déry, Fejes és Sánta izgalmas kezdeményezéseivel, mégis nagyon korszerű az az új értelmezés, mellyel néhány klasszikusunk lassan iskolai kötelező olvasmányba dermedő művét élővé teszi.

Mai kritikánk harmadik változata a Bori Imréé. Őt főntebb a teoretikus kritikuskok közé soroltam. Nem arra törekszik, hogy írói egyéniséget jellemezzen, az alkotás hangulatát visszaidézzé, hogy kritikájában a mű mását teremtsé meg, hanem az illogikus részletek logikáját kutatja. Fő célja az interpretálás, az értelmezés: az alapgondolat megkeresése, a művet vázázó eszmemenet kiemelése, bár érzékletes, de fogalmi nyelven. (E tulajdonsága spontán módon vonzza az intellektuális irodalom felé. Az olyan műveket szereti, melyekben a művészi lényeg nem emúcióban, nem világot érzékletesen fotografáló történéshben-jellemben, hanem az önkifejezés gondolati jellegében valósul meg.) De nem a dogmatizmus rossz melléklözngéjével teoretikus. Megszoktuk, hogy a magyar kritika — épp azért, mert irodalomtörténetünk hagyományörző szerepében fogat — mindig konzervatívabb legyen irodalmunk élő folyamánál, s teóriája is inkább védelmező, mint előremutató. Gyulai annak idején nem értette meg a Tolnaival kibontakozó naturalizmust, a Nyugat recenzensei József Attilát, s tetszés szerint szaporíthatnánk tovább is a példákat. Bori Imre esztétikája viszont a modernség eleven meglepetésével hat; izgalmasan érdekese azok a párhuzamái, melyekben — magáévá téve Garaudy elméletét a parttalan realizmusról — líránk és prózánk újabb kezdeményezéseit a modern világirodalom analógiáiba ágyazza, az avantgarde művészet törekvéseivel kapcsolja össze. (Így például Déry kopár tájképeit Salvatore Dali szurrealista spanyol álmképeivel, a *G. A. úr X-ben* szerkezetét a kubizmus mértani formáival, Csoóri és Csák szociográfiáit du Garde *Vén Európa*-jával, Németh László *Apai örökség*-ének elbeszélő terjedelmességét Brecht epikus színházával stb.). Példát mutat abból a szempontból, hogy e párhuzamokat ne csak az azonos világnézet közegében keressük, s bátrabban keressük, mint ahogy a századelő irodalmában már meg merik tenni tanulmányaink.

Az *Eszmé* és *látomások* leghosszabb írása Weöres Sándorról, a *Tűzkút* poétájáról vall; „a magyar regényirodalom legnagyobb intellektuális teljesítményének” Déry Tibor imént említett művét, a *G. A. úr X-ben* címűt tartja. Lírai eszménye az öntörtévényű, „elidegenült világ”, a szurrealizmus irreális mitológiája, a szubjektumot világgá fágító költői teremtő. A próza jövendő fejlődését, modern irányát pedig ilyennek ítéli: „Az intellektuális kisregény szépirodalmi traktátus az emberről, szépirodalmi értekezés, regényesszé, amelyben a külső történet, a regény-mese már nem játszik döntő szerepet, tehát az epikának a magyar irodalomban a mesével s még inkább az anekdotával kiegészített fogalma hiányzik belőle, az író a lélek mezején barangolhat, a folytonos jelenben, nem kényszerül arra, hogy a »mese« kulisszáival is bajlódjék, hogy a külsőségeknél időzzön... a gondolatiság kifejezése alakítja a történetet, amely különben is másdrangú szerepet kapott, valóban az egzisztenciális kérdések felvetésének a lehetőségé lett.” Nem kétséges, hogy Bori Imre e megállapításai, főleg formai vonatkozásban, igen jelentősek és pozitív irányba mutatók, ha a múlt századi

külterjes és naiv realizmus — lassan már nálunk is kiveszöféiben levő — fantomjai ellen vonultatjuk őket hadba, ha őket azzal a korszakkal szembesítjük, melyben „az író — a szerző szellemes megfogalmazásában — egy sajátos ideatan főpapjává, az írás egy bűvészmester mágikus szertartásává vált, hogy a nincsen-ek van-okká, az ideák valósággá váljanak”, azaz az ötvenes évek személyi kultuszos irodalompolitikájával. De nem érthetünk egyet azzal a sommás szemlélettel, mely a modernség fogalmát a hagyománytól elszakítva vizsgálja, s egyenlőségelet tesz Husserl *Fenomenológiá*-ja, Camus *Közöny*-e és József Attila végső kétségbeesése, az oly ellenkező ideológiai előjelű egzisztencialista és szocialista irodalom között. Vitatkoznunk kell azzal a nézettel, mely szerint a modernség és a korszerűség koordinátái egybeesnek; pontosabban fogalmazva: az irodalomesztétának nemcsak a formai egyezések, hanem az eszmei különbözőések térképét is meg kell rajzolnia.

Bori köete kevés tanulmányt tartalmaz; egy-egy vizont — mint például a kitűnő *Látomások költészete* vagy a Németh László-sorozat — kismonográfia vázlatává nő; remek intellektuális rejtvényfejtés és igényes szintézisépítés egyszerre. Ha egyik-másik tétele vitatható is (így a József Attila-interpretáció, mely a harmincas évek egyensúlyt teremtő racionális nagyversei helyett a lázadás szándékának és az abszurd világ kafeai élményének pilléreire épül, lényegében két kulcshelyre: a *Tiszta szívvel* és a *Reménytelenül* címűekre), mégis mindig gondolatébresztő. Kiemelkedő jelentőségű a mai magyar prózáról adott áttekintése; ebben a küldő történelemnek az expozíciótól a megoldásig való hagyományos hömpölyögtetése helyett a szociográfiától — a régebben társadalomtudományi, ma szépirodalmi ihletésű helyzetföltárásoktól — várja a korszerűség forradalmát. De ítélete néha bizonytalan; Moldova vagány-romantikával teli kisregénye, a *Sötét angyal*, nem párhuzama Sánta *Húsz órá*-jának, és semmiképpen sem a legmodernebb magyar elbeszélés. Az sem hiba, ha — az *Apai dicsőség*-ben — a környezet ránó a Bolyaiakra (ez a tragédiájuk), legföljebb egy egzisztencialista dramaturgia szempontjából. Shakespeare *Julius Caesar*-ja is két-pólusú, két hősré: Caesarra és Brutusra épülő, Madách *Tragédiá*-ja is „tizenöt színmű-embrió” epikusán egybefűző darab, e megoldás mégsem korlátozza az esztétikum érvényesülését.

*

A három kritikai teljesítményt: Sötér, Nagy Péter és Bori könyveit főleg műfaji vonatkozásban vizsgáltuk; midőn módszerük és stílusuk jellegzetességeit foglaltuk össze, Albert Thibaudet ironikus fölöstésába irónia nélkül sarkítva, nem az ítékezés vezetett bennünket. Néhány általános megállapítást, normát szeretnénk levonni belőlük: amit a rendszerező-irodalomtörténeti, ítélező-publicisztikai és a fejtegető-esztétikai módszer sugall.

Az első: Túlteng nálunk a fölfedező kritika, és hajlamos a túlzásokra, sokszor az elsőkönyvesek fölmagasztalására is. (Elkapatják őket, mint futballistáinkat a sportközvélemény.) Nézzük csak meg, akik a *Tűztánc* és az *Ébredés* idején nagy recenziót kaptak, tisztelet a kivételnek, hol állnak? (A nevek most nem érdekesekek.) Nem volna-e hasznos felfedező kritikáinkat — mert ez azért kell! — több irodalomtörténeti józansággal, bemérő tárgyilagossággal megtölteni?

A második: Merjük átvenni a spontán kritika őszinteségét! Egy műről mondjuk meg, ha közepes; írjuk le, hogy jó vagy rossz! Mert a pozitívumok és a negatívumok mérítség helyett e két sommás ítélet valamelyikébe tartozik a mű. Olyasféle sommás kritikák hiányoznak, mint az ötvenes években voltak, persze nem aktuálpolitikai, hanem esztétikai alapon állók!

A harmadik: A kritika ne az irodalom eseményei után kullogjon. Figyelmeztessen modern kísérletekre, ha ezek a kortárs világirodalomban játszódnak is! Ősztönözzön a megújulásra, ne a regisztrálás passzív, hanem az esztétikai irányítás aktív eszköze legyen!

Ezekben látom a magyar kritika továbbfejlődésének lehetőségét, és (ha a fogalmazás kissé szólamszerű, jelszavas is) ebben mutatott példát a három könyv, amely — úgy, ahogy van, hibáival és erőnyeivel együtt — irodalmi köztudatunk irányt szabó eseménye.

KIEMELKEDŐ FORRÁSKIADVÁNY AZ ANTIFASISZTA ELLENÁLLÁS TÖRTÉNETÉRŐL

MAGYAR SZABADSÁGHARCOSOK A FASIZMUS ELLEN

Több mint kilencszáz oldalas, gazdag anyagú dokumentumkiadvánnyal gazdagodott a magyar történettudomány. Harsányi János őrnagy, a Hadtörténelmi Intézet Levéltári Osztályának vezetője szerkesztette Gazi József tudományos munkatárs közreműködésével. A kötet megjelentetésével — mint az eddig napvilágot látott ismertetések is kiemelik — régi adósságából törlesztett a kutatás.

A *Tiszatáj* hasábjain már írtunk arról, hogy a legújabbkori magyar történelem korszerű, tudományos, marxista feldolgozásának legfontosabb előfeltételei közé tartozik a minél nagyobb arányú, sokoldalú anyaggyűjtés, s ami ezzel egyet jelent: a legjelentősebb dokumentumok közzététele. Sem a második világháború magyar vonatkozásairól, sem pedig a felszabadulás időszakának történetéről mindaddig nem születhet meg a végleges szintézis, amíg mélysegükben és mellékes vonatkozásaikban egyaránt fel nem tárjuk az összefüggéseket hordozó forrásokat. Csak az egykorú és mai forrásanyagok (hivatalos iratok, magánfeljegyzések és levelezések, sajtó, film, visszaemlékezések stb.) minél erőteljesebb, minden fontosabb tényre kiterjedő — s nemegyszer csak hatalmas munka árán elérhető — szembesítésével, összevetésével lehet eljutni a megalapozott következtetésekkéig, az eddig ismert fő erővonalak megragadásán túl a nagyon fontos részletekig, a jelentősen módosító helyi mozzanatokig.

A Harsányi János szerkesztette forráskiadvány ennek a magasabb követelménynek tesz eleget. A kötettel kapcsolatos hosszú, gondos feltáró munkáról már korábban több résztanulmány, anyagközlés tanúskodott.

Az összesen 246 dokumentumot tartalmazó s az 1941—1945 közötti időszakot felölelő, rendkívül széles körű gyűjtemény a második világháború magyar történelmének eddig csak a csúcspontjaiban (s ebből következőleg eléggé hézagosan) ismert területével, az antifasiszta ellenállás legfejlettebb formájával, a magyar partizánmozgalommal foglalkozik. Eddig — elsősorban a résztvevők nagy forrásértékű emlékiratait és közléseit alapján — e témából főként a szovjet hadifogságba került magyarokból szervezett partizánosztagok tevékenysége és a főváros körüli ellenállás részletei, valamint Bajcsy-Zsilinszky Endre és a

köréje csoportosultak működése volt ismert. Az illegális Kommunista Pártnak a magyar antifasiszta mozgalom szervezése során kifejtett hősiességéről is főként hasonló források alapján tudtuk a legfontosabbakat.

A most megjelent kötet legfőbb — s a történeti köztudat szempontjából eléggé nem hangsúlyozható — eredménye az, hogy a tények felsorakoztatásával be tudja bizonyítani: *Ha Magyarországon nem is bontakozott ki olyan méretű, olyan jelentőségű partizánmozgalom mint a Szovjetunióban, Jugoszláviában vagy Franciaországban és Olaszországban, annai mégis erőteljesebb, számottevőbb volt, mint az eddig ismert adatok alapján hittük.* A gyűjteményből az is kiderül, hogy a németek által leigázott Európa szinte minden országában voltak olyan szabadságszerető hazánkfiai, akik fegyverrel a kezükben, saját elhatározásukból, más népek oldalán szembeszálltak a fasizmussal. Ennek dokumentálásához a hazai forráslehetőségeken kívül a legkülönbözőbb külföldi gyűjtemények (első helyen a Szovjetunióban, továbbá Lengyelországban és Jugoszláviában található iratok, emlékek voltak fontosak) anyagát is fel kellett tárni. Meglepően gazdagnak vélhetjük a volt partizánok személyes okmányait, iratait, a rájuk vonatkozó s a legkülönbözőbb — ma már elérhetetlen — sajtótermékekben (dániai, franciaországi magyar könyvmatosokban, pl. amelyek kis példányszámban, illegálisan jelentek meg!) megjelent cikkeket stb. magában foglaló, s a Hadtörténelmi Intézetben létrehozott *Partizángyűjteményt* is, a közzétett anyagból ítélve. A kötet fő erősségei közé tartozik s a munkát a nemzetközi érdeklődés kielégítésére is kitűnően alkalmassá teszi ez a legszélesebben értelmezett s földrajzi értelemben vett területi kitágítás.

A szerkesztőt dicséri az a helyes feladatfelismerés is, hogy hűségesen igyekezett visszaadni, dokumentumokkal tükröztetni az *ellenállás különböző tudatossági fokozatait.*

Egyetérthetünk azzal, hogy a maga módján és a maga körülményei között ellenálló volt az a gyomai parasztember is, aki a beszolgáltatás megtagadására és a függetlenségi mozgalom támogatására buzdította ismerőseit. S az ellenállók sorában a helye annak a magyar katonatisztnak, aki az elvakult szovjetellenes

propagandával szemben már 1942 elején bátran hangoztatni merete, hogy az igazság a Szovjetunió és szövetségesei oldalán van, s a hitleri Németország el fogja bukni a háborút. Ilyen esetek ezrével előfordultak, s a szembenállás egyszerűbb módjainak tömegességét mutatják.

Nehéz volna még vázlatosan is a kötet legértékesebb, legnevezetesebb dokumentumairól szólni. Mégis úgy érezzük, fel kell hívunk a figyelmet olyan iratokra, amelyek népünk történetének kiemelkedő hőseiről beszélnek. Schönherz Zoltán és társai, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János altábornagy és bajtársai periratai a gyűjtemény legfontosabb lapjait jelentik. Megdöbbentő valamennyi vádiratban és hadbírósgai ítéletben az a merev és rideg szűkszavúság, a paragrafusok mögé bújó, gyökeréig emberellenes szadizmus, amellyel a szabadságszerető vezető embereket és az egyszerű közhonvédeket golyó általi halálra ítélték. S a hivatalos, precíz jogáskodás mögül is kivállani a bíróság elé került kommunisták, partizánok és hazafiak elszántasága, hite a szabad, emberhez méltó világ eljövételében.

A gyűjtemény *tudományos színvonaláról* is csak az elismerés hangján szólhatunk. Harsányi János magvas és a lényegre, az elvi kérdésekre szorítókozó bevezetőjén kívül sokoldalú apparátus

(szöveg közbeni magyarázó és kiegészítő jegyzetek, forráskritikai észrevételek, név-, helynév- és tárgymutató, időrendi táblázat és 568 címet felölelő, nemzetközi kitekintésű, válogatott bibliográfia!) segíti a kötetben való gyors tájékozódást és a további kutatásokat. Nagyon hasznos és értékes a mellékletként csatolt képanyag, bár részben már mert felvételeket tartalmaz. (Kár, hogy csak egyívnyi az egész, három-négy ívnyi közlésre méltó fénykép bizonyára akadt.) Feltételezzük, hogy a kötetből kimaradt visszaemlékezések megjelentetésére külön gyűjtemény formájában kerül majd sor. Bár nagyon tanulságos kísérlet lett volna az iratokkal párhuzamosan az emlékezések beiktatása is, szembesítve és forráskritikai szempontból összevetve őket egymással.

A Dél-Alföldön élők kevés olyan dokumentumot találhatnak a kötetben, amely tájunkkal volna kapcsolatos. Az a néhány azonban, ami szerepel, jól mutatja, hogy az e vidékről származott katonák, hadifoglyok sem maradtak ki a partizánmozgalomból. A kötet helyesen tükrözi azt, hogy Budapest környéke és az ország északi része volt az antifasiszta fegyveres ellenállás első számú színtere, az 1944 októberében felszabadult Dél-Magyarországon erre nem került sor, hála a Vörös Hadsereg gyors hadműveleteinek. (Zrínyi Katonai Kiadó 1966.)

SZABÓ FERENC

AZ ÚJ TERMÉS-SOROZAT KIEMELKEDŐ VERSESKÖNYVEI

RATKÓ JÓZSEF: FÉLELEM NÉLKÜL

Verseskötet, de mégsem a versekről szólnék előbb, hanem a kötethez csatolt prózai írásról, melynek műfaját nehéz lenne meghatározni. Költemények prózában. Önéletrajzi töredékek, melyek nélkül sok vonatkozásban homályban maradnának Ratkó József versei. Emlékképek ezek az ifjúságról, a szerző is kegyetlen írásnak nevezi, félelmesen pontos és éles emlékképek. A személyes sorson túl a kor emberének sorsa is ez, ezzel emelődnek a csak vele történt dolgok egy általánosabb érvényű gondolat kifejezésének lehetőségére.

Ratkó József nagyon mélyről, a társadalmilag alig kvalifikálható rétegek világából érkezett az irodalomba. Verseinek és említett önéletrajzi jegyzeteinek olvastán ez az első, megdöbbentő gondolatunk: ilyen mélyről is lehet jönni, ilyen rettenetes szorítók közül mégis

csak kitörhetett és szépre vágyó verseket írhat valaki? E mélyről jötségek teszi érthetővé magatartását is. A kötet címe: *Félelem nélkül*, a kötetben van egy ciklus *Félelem* címmel. Az egész könyvet szívszorítóan áthatja a megélt szenvedések miatti szorongás érzése. E versek annak a mozdulatnak lírai áttételű jelentkezései, melyet az *Alföld* bemutató cikke találoán nevezett Ratkó József legjellemzőbb emberi és költői vonásának: „Egy magas, sovány gyerek ül egy sámlin a félhomályban, felsőtestével kissé hátrahúzóva, jobb karját kifelé fordított tenyérrel magasan a feje fölé emelve”. (Ratkó önéletrajzából idézi az *Alföld* 1965. 12. száma.) Ez a „védekezés és félelem”, a gyermekkorban beidegződött és ma is elevenen élő magatartásformája szinte kényszeríti a szerzőt az önvédelem és az önkifejezés legprivátabb

formájának megvalósítására: az írásra. Írásaiban éppen ezeknek a tapasztalatoknak van meg a tükrük, a sértésekre, megalázásokra való válaszadás lehetősége. Olyan sorsot élt ember tapasztalatai sajtoltják ki e verseket, mely alatt más ember talán összeroppant volna. Nemcsak az önéletrajz, a versek is kegyetlen írások. Ez érthető, hiszen a védekezést a legprimitívebb fokon tudja csak megvalósítani, a lét peremén, ami köznapi nyelven szólva annyit jelent, hogy az éhezést, a legkínzóbb emberi érzések egyikét, a legártatlanabb és legöntudatlanabb gyermeki korban éli át, ösztönösen válaszolva mindarra, ami ide kényyszeríti. Gyűlölettel beszél a lumpenproletár apáról, villonos dühvel minden fontosabb került emberről, hitetlenül fordítja groteszkre azt is, ami némely pillanatban megnyugvást és szépséget jelenthetett volna ebben a nyomorúságos gyermekkorban. Így aztán a legtermészetesebb mozdulattal fordul Villonhoz, József Attilához (nem véletlen, hogy József Attilát idéző versében a fiatal költő motívumai tűnnek föl!), Radnótihoz, de nem a késői Radnótihoz. Ha az írás az önkifejezésre való tényeres lehetősége nála, akkor ez az odafordulás a társkeresés kísérlete e téren. A konokság (egy másik jellemző magatartásbeli formája) éppen e társkereső versekben tud az emberidegenségből emberiesülni. (Anyjáról, feleségéről, gyerekeiről szóló versek.) Ha e védekezés és félelem kovácsolta magatartást csak arra vezetnénk vissza, hogy Ratkó Józsefnek példátlanul nehéz gyermekkorra volt, mely olyan koloncokkal aggatta tele, hogy súlyuktól ma sem tud szabadulni, akkor nem lennének teljesen igazságosak. Sokáig meghatározó volt ez a sors, de aligha lehet már az a felnőtt ember számára, és mégis sok versében e régibb sors lehetőségei kísértének. Ez pedig nagyon komoly jelzés olyan társadalmi mozgásról, mely túlzásokban és véletlen esetekben nyilatkozik csak meg kézzelfoghatóan. Ez a *helyét nem találó* ember érzése, mely bizonyos vonatkozásokban nemzedéki probléma, de nem nemzedéki találmány, hanem olyan társadalmi helyzetnek és kornak eredménye, melyben az ellentmondások sokkal erősebbek annál, mint ami a felszínes ítéletekből kiderül.

HORGAS BÉLA: NEVETNI, SÍRNI

Valami homály borítja Horgas első verseit, valami egybemosódás, lepel, szürkesség; nem „balladai homály” ez, nem művészi eszköz — épp ellenkezőleg:

„Kételtű jelen, hol ellenem van, hol velem” — írja egy helyütt Ratkó József. Az idézet személyragjait ki is lehetne cserélnünk, a kettősséget éppúgy viseli a költő, mint korra. Ebből az érzésből és felismerésből nagyon könnyen át lehetne lépni egy anarhisztikus magatartás igénylésébe. Ratkó itt megáll, értőn veszi észre a veszélyt, és a tovább lépő magatartásformát így jelöli meg: „*Itt másképp élni nem lehet már, csak vasból való fegyelemmel; másképp szeretni nem szabad már: forró, kegyetlen szerelemmel!*”

Ahogy a magatartásformában Villon, József Attila, Radnóti tűnik elő nála, úgy a művészi formában is van velük rokonsága. A *Nyári napló* című vers és a *Tűzött szuronnal szél kísér* verssor Radnótira vall, a *Húszéves apám éneke* meg a *Szerda, csütörtök, péntek* József Attilára; a „*Lelkem, e rontott, bús mesterhegedű*” pedig Juhász Gyulától vagy Tóth Árpádtól kerül ide. De egy versen belül is Ady és József Attila szavát érezzük visszhangzani: „*Isten titkos jóakarói, mellőzött, apró messiások . . . semmiről sem tud már az Isten, hitetlenül, csöndesen élő, egyetlen hatalma az átok . . .*”. Eddig Ady kísérti, a vers befejezése pedig a fiatal József Attilát idézi emlékezetünkbe, mégpedig az ő isten verseit: „*lennék szerszám a tenyerében, jó iz osztandó kenyérében . . .*”. Versötletei (néhány párosos versforgács, melyek nem igazán versek, csak ötletek) is figyelmet érdemelnek. Bepillantást engednek az alkotás mozzanataiba. Az *Éjszaka* meg a *Csönd* című írása a gondolati elmélyülést példázza, a védekezés és gyűlölet szülte reflexív versekkel szemben egy magasabb fokú szemlélet eredményei. (Bár mindkettő egy kicsit szószaporítóbb a kelleténél.) Talán azért sem sikerült szépen az ilyesfajta sor, mert nagyon is szépen van megírva, hogy jó is legyen: „*márvány szonettek ütemére lendíteni a kalapácsod*”. Ratkó nagyon ragaszkodik a kötött formákhoz, a vállalt fegyelmet tükrö ez.

Kortársainál későbbre jutott első kötetének kiadásával, már túllépte a harminc évet, de van előnye pályatársaival szemben: első kötete nem hemzseg a zsenyéktől. Tehetsége minden bizonnyal megvédi attól, hogy az írás vállalta kötelességet valaha is föladja.

ILIA MIHÁLY

szavai, mondatai egyértelműek, tiszták — csak a versek mögött álló költő alakatlan, kitapinthatatlan. A kötet: első kötete. Tematikáját tekintve — ez ter-

mészetes — a gyermekkor emlékeivel indul, annak sötét emlékeivel és e sötét emlékekkel való leszámolással. Csakhogy ez a sötétséget rendszerint csupán szavak jelzik, nem hangulatok, színek; vívódását, vergődését vagy elke-seredését a költő csak elmondja, nem tudja mindig képekben elém vágni. Rendszerint — mert néha megállít egy-egy sora:

*Nekem a világ sohasem volt,
mint egy pohár víz olyan egyszerű,
sötét testükkel fölem magasodtak,
hogy befödjenek: a kő, a fa, a fű . . .*

Itt van ereje. Valami letiporhatatlan növekvés, valami túlerő, ős természeti hatalom nyomasztja, nyomja földre a vágyódó, sóvárgó embert. Akinek még a vékony üveg pohárban ülő víz áttetszősége sem adatott meg, hogy tudna hát itt ellenállni. De azután így folytatja:

*. . . s az arcom, akiket szerettem,
tovább úsztak az átlátszó vizekben.*

Sőt:

*A folyóparti, süppedős talajban
zöld kardokkal hadakozott fölöttem
[a sás.
csak darabokban ért el hozzám
a rácsok élén fönnakadt világ . . .*

Mindez már tovább magyarázása annak, amit az előző négy sorból amúgy is tudunk. Persze az nem volt elég. A költő mélyebbre akar vinni, a lélek szövevényei közé. De a képek nem nőnek a versben a költői szándékkal együtt; a kép, mely elsőre megcsapott, itt szétfolyik. Zavarnak következetlenül felbukkanó motívumai s a folyóparti természet előrántott rekvizitumai; a rám csapó négy sor után erősebb, még erősebb — szervesen kapcsolódó, de új, egészen új — képet vártam. Másképp azt sem hiszem el, amit ott kaptam. Így hiteles sorai is beleúsznak, belemosódnak ebbe az alaktalanságba. Ez az a homály.

„Az első és az utolsó vers megírása között eltelt idő években mérve sokkal kisebb, mint a versek valóságában” — vallja maga a költő a kötet fülszövegében. Érthetjük ezt — és nyilván jogosan — mind a tartalmi, mind a formai kiteljesedésre. A gyermekkor sötét árnyai-val leszámoló költő „a vonzás-taszítás nyíló karmaiban” megsejti, hogy élete csak a közösségben válhat teljessé, csak az emberi találkozásokban. Az *Ablakok nyílnak*-ciklus vezet át ebbe az új hangú világba; művészi eszközeiben azonban még botladozik. A kitarulkozás ébredése csak fojtottan, töredeztve kap hangot. De a sorok, szókapcsolatok már egyéniséget sejtetnek, saját hangján szóló költőt ígérnek. Azonban — s ez minden bizonnyal szerves egységben áll — a formálódó művészi hangvétel a

gondolati tartalom elmélyülését is meg-hozzák. S kiderül, hogy ez a közösségben, találkozásban meglelt értelem ezernyi zsákutcát rejt magában, ezer problémát. Kérdést: túlságosan is általános volt az első rádöbbenés, semhogy megoldást je-lenthetne.

S itt kezd Horgas Béla lírája izgalmas lenni. Ahogy megcsuklik a hangja, még hitelesebbé válik elkötelezettsége. S a kötet talán legjobb ciklusa, a *Dadogás*, nemcsak azt jelzi, hogy a költő egyre hi-telesebben tudja kifejezni élményeit, ha-nem azt is, hogy élményei is egyre hi-telesebbek. Megérzi, hogy a találkozásnak, az ember emberrel való kapcsolatának *mélysége* is van, s legsikerültebb ver-seiben ennek vad, látszólag talán eszte-len, de mindig hittel teli hajszájáról vall.

Az első kísértés időszaka elmúlt, Hor-gas véglegesen elkötelezte magát — em-bertársai mellett. A második kísértés: hogy ez megmaradjon pusztán szóbeli és gondolatbeli vállalásnak. Az *Ablakok nyílnak* verseiben még ez kísért. De a *Dadogás*-ban már valami többre vágyik:

Nem, nem ezt! nem akartam!

*Elegem van: csak versek, versek,
[versek*

*és szavak, hogy arcom, kezem, a
[testem,*

*mikor a testem nem a testem, arcom
[nem az arcom . . .*

Egyszerre elveszti biztonságát. Egy-szerre rádöbben a szavak felszínességére, s a kötet talán legmagasabbra törő ver-sében — a ciklus címét adó *Dadogás*-ban — a legmélyebbre száll. Az autók reflektorfényében nyomasztó kísértetté nőnek a tűzfalak, vicsorgó reklámokkal a ház tetején, sötét érdöként zúg a park, s már visszatartathatlanul zuhog az ol-vasó elé egy élet minden lidérce-láto-mása; önmaga előtt is hiába bizonygatja a költő, hogy „ez is elmúlt, visszatért, de elmúlt”, itt dörömböl minden keserű-sége.

A versek csak versek, a szavak csak szavak, sőt még azok sem; csak füst, csak sár, csak víz: sőt még azok sem. Marad a semmi. A zuhogó, tipró, értel-metlen semmi. S ez a dadogás valódi po-koljárás, alászállás, merész alászállás. Mert a költő, aki választott, aki döntött már, szembe mer nézni a legsötétebb kí-sértettel is. A *Dadogás* kattogó-rohanó mondataiban és mondattöredékeiben ön-magát töri kerébe, önmagát dobja a legkegyetlenebb kínzások közé. És val-lania kell. Vallania kell a hitéről. Igen, ez itt születik: a mélyről jövő, mélyről támadó valódi hit. Mert eddig hittem is, amit mondtott, meg nem is. De aki ezt az éjszakát megjárta, annak már hitele van. Látszólag nem sok ez:

...nem kéz a kezed, nem arc az
[arcod,

de van még valami,
ahol lehet mégis kezdeni...

Csak ennyi. De az „öklendezve és hadakozva” hazavergődő költőnek elhiszem: „mert nem igaz, hogy nem igaz”. Több, komolyabb érvelést nem is várok.

Ebben az éjszakában találtuk meg egymást: a költő meg én. Itt csapott meg először emberközelsége. A magányosság tépő kísértetei közt le tudott szállani „egész az emberig”. S ami ezeket a kísérteteket messze megkülönbözteti a kötet eleji komor képektől: az csakis a hi-

BELLA ISTVÁN: SZAGGATOTT VILÁG

Kezdetben volt a háború: és egy két-éves gyermek apa nélkül maradt. Már kilencéves korában ő volt a falu kántora. Ez, „hogy öreg, ötven-hatvan éves embereket tanítottam énekelni, meg az, hogy ettől kezdve félig-meddig magam ruháztam, ettettem magamat felnőtté, koraéretté tett” — vallja Bella István, de nemcsak kötete fülszövegében, hanem első verseiben is. Ahonnan jött, ahová tartozik, oda maga a lét köti: belőlük él, belőlük táplálkozik. (Arcok)

De a képlet nem ilyen egyszerű. Ő, aki a társadalom peremére szorult, élete növe tudatosságával egyre jobban átérzi magányosságát, egyre sajgóbb benne a kérdés: a közösség keresése. Egyik legszebb vallomása erről az *Ártatlan dal*. S bár itt még a vers keserű melegségét, múlt idejű igéjével mintegy a jövőre kérdezve vissza, kemény magába csukódással zárja: „No de, kinek volt köze hozzám?!” — mégis érzi, hogy nem állhat meg ennél a keserűségnél. Mélyebbre kell szállnia, pokolra kell mennie, mintha idézett mestere, József Attila szavait követné. Mert aki egyszer megkóstolta ezt a kozmikus szomjúságot, akibe ez a tűz belemart: valami többre vágyik, mint ami megfogható, kitapintható; valamire, ami túl is van a világ dolgain, s mégis azoknak lényege. Azt írja: „Aki ivott az ég vizéből . . . / lassan az időből kiszédül, magával ragadja az út / inni a mindenség vizéből, / s betelni múlhatatlanul.”

Mindez persze egészen homályos — lassan tisztuló — s főként egészen érzelmi indítású. Itt nem valamiféle filozófiai program felvázolásáról van szó; ami ennek a gondolati háttere, az mindenképp a „forradalom, zúduló évszak” világa. Bella István úgy forradalmi költő, ahogy lélegzik, ahogy él. De annál mélyebb lehet a vajúdás, ahová alá kell merülnie.

te. A hit, mely többé ki nem alhat. S ha buzdítanom, ha kritizálnom kell, nem tudnék mást mondani: még mélyebbre, még alább, még több pokoljárást. Így nő a hit, s így nő a kötelesség: minél nagyobb a hited, annál mélyebbre szállj; mert a találkozás nem randevú, a találkozás küzdelem.

De legjobb verseiben jól érzi ezt Horgas Béla is. S a kötet utolsó ciklusának egyre egyszerűsödő, tisztuló formái egy-két versében már mintha valóban azt jeleznék, hogy a nagy szavak után nagy gondolatok, érzelmek, küzdelmek költészete lesz a Horgas Béláé.

S annál őrülőbb és tépőbb a magány, mellyel meg kell küzdenie. De verseinek ez a vonala, mely egyre mélyebbről hozza fel ugyanazt a kérdést, egyben azt is jelzi, hogy Bella nem adta fel és nem is adja fel a harcot. Küzdeni akar. S költői erejét bizonyítja, hogy van bátorsága. Van bátorsága, hogy olyan útra lépjen, melynek még talán nem is látja a végét. De mert igaznak érzi, kegyetlen tépelődései közt is rá kell lépnie. Kérdései — akár a kötet legmagasabbra ívelő darabjában, a *Válasz nélkül*-ben — még megmaradnak kérdéseknek. Egy azonban biztos: „Egyszer csak el kell hagynom mindent, / hogy teljesen magam lehessenek . . .” (*Tékozló meztelesség*). Szerelmi költészetének legjobb darabjaiban is erről vall: „Másokról előbb ruha hullik, / én belül vetkezem . . .” (*Ceruzasorok*).

Egyfajta teljes belső lebontódás vezet a teljességhez. A teljességhez, melyet csak érez, de amely már a maga misztikus távlataiban is egyértelműen pozitív értelmet kap Bella István költészetében. Ebben a misztikumban kell majd mind tovább tisztulnia.

Csak nehogy a felszínen maradjon. Soraiban, mondataiban, képeiben — hisz első kötetről van szó — ott érezzük mestereit, elsősorban József Attilát. Jobbára igaz ihletet merít belőle. De ahogy Petőfit a petőfieskedők követték, József Attilának is akadnak epigonjai. Néha az az érzése az embernek, hogy joggal félti ettől Bella Istvánt is. Ezt például nem lett volna szabad így leírnia: „ . . . óriás szerelemmel / szül miniket . . . / szebbnek, merészebbnek a század: / hogy elfogadhasson fiának.” S idézhetnénk még. Örvendetes, hogy inkább a korábbi versekből. (*Magvető Könyvkiadó 1966.*)

PÁLYI ANDRÁS

A MEGCSALT ÉS A CSODATEVŐ

TABÁK ANDRÁS: SARGASSO TENGER

Korunkban gyorsan változnak a „nemzedékek”. Nagyapáink idején 10–15 évvel idősebb vagy fiatalabb emberek gyerekkorát csak néhány technikai eredmény szenzációja különböztette meg. Az utolsó harminc évben szinte évfolyamonként változott kinek-kinek a privat történelme. Még fiatalok, akiknek gyerekkora a háború előtti Magyarországon telt el, és majdnem felnőttek, akiknek az ötvenes évek már nem is emlék.

E papírvékony generációrétegek között külön csoport azoké — ma 25–28 évesek —, akik a háborús Magyarországra nyitották a szemüket, öntudatra ébredésük a háború tudomásulvétele volt. Ha vannak is korábbi emlékeik, a viszonylagos béke egy-két évéből, ezeket elnyomta a szirénázások, bombatámadások, menekülések máig ható, gyomoridégességgel, vegetatív labilitással megfizetett masszív emléktömege. Tabák András ehhez a nemzedékhez tartozik. Regénye, a *Sargasso tenger* a sötét ébredés története. A téma — hiszen nemzedéki élményből táplálkozik — felbukkant már pl. a néhány évvel idősebb Sükösd Mihály *Fától fáig* című regényében. Az alapvető konfliktus — a gyerek a fasizmus, a sötét erők szorongatásában — nem nemzedéki lelemény, a világirodalomban sokszor ellentétes tanulságokkal újra meg újra előkerül. Magyar megvalósulása Keszi Imre *Elysium* című regénye. Ezekben a művekben, az idősebb nemzedék írásaiiban a gyerek ártatlan, majdnem öntudatlan, intuícóiira hagyatkozó lény, a reális társadalomrajz a felnőttek világában bontakozik ki. A gyerek élményei félelmetes és fura szürrealista félfalomvilág ködében lebegnek.

Tabák szakított a hagyománnyal. Fájdalmas előnye, hogy az idősebbek számára reprodukálhatatlan élményanyag birtokában van. Stíluseszménye, úgy látszik, egyébként is Nagy Lajos pontos, kíméletlen realizmusa. Az öt-hat éves Novák Gábor végig a regény központi figurája. A történet minden mozzanata az ő élménye. Ez az ábrázolás lélektanilag és történelmileg hiteles. Nem fél-öntudatlan lény egy hátveszélyes gyerek, amikor ilyen élmények érik, amikor érzékenységre, sőt értelmére ennyire szükség van.

A regény gyengeségei mégis kapcsolatban vannak ezzel a koncepcióval, bár nem ebből származnak. Tabák sokat fejlődött novellás kötete óta. Ezúttal kitűnő elbeszélőnek bizonyul, cselekménye

mindvégig izgalmas, feszült. A *Kakas Aszklepiosznak* olvasója is megfigyelhette, mennyire vonzódik a parabolához. Hőseit sokszor egyetlen tulajdonságuk teszi jellegzetessé, funkciójuk csupán egy példás sors megelevenítése. A *Sargasso tenger*-t olvasva, időnként úgy érezzük: az író előbb határozta meg alakjai funkcióját, csak azután született maga a figura. A gyakorlott olvasó számára világos: ez itt a kormánypárti, de alapjában becsületes és németellenes katonatiszt, ez az antiszemita kispolgár, ez a baloldali humanista művész. Az alakok leszűkítetttségét csak zavaróbbá teszi a fikció, hogy mindezt a gyerek szemével nézzük. Az öt éves Novák Gábor megfigyelései mögül kikandikál a felnőtt író.

Novák Gábor öntudatra ébredése akkor kezdődik, amikor apja 1943-ban munkaszolgálatba indul. A nagy tragédián belül külön tragédiája az, hogy „félvér”. Az „árja” feleség mindent elkövet, hogy eltitkolja előle és a világ elől az apa bűnös származását. A hazugság persze kiderül, most már a család azt hitetné el a gyerekekkel, hogy az apa nem is az apja. A gyerek tiltakozására az anya és katonatiszt testvére egyre igazságtalanabb kegyetlenséggel válaszol.

Ez a regény legjobb része. Jól érzékeltet egy kettős motívumot. A rettenetes korban iszonyatosabb torzul a jószándék. Az anya és a nagybácsi a gyereket akarja óvni a hazugsággal. Erkölcsei érzékünk azonban a gyerekek helyes, az okosan alkalmazkodó jószándék egyre ellenszenvesebb, egyre kétértelműbb. Nem tudjuk eldönteni, meddig cselekszik az anya kényszerből, a gyerek védelmében. Hisztérikus dühe az apja nevéhez ragaszkodó gyerekekkel szemben azt sejteti, hogy örülne, ha a hazug mese igaz lenne. Az anya a regény legsikerültebb figurája.

A regény utolsó részében a gyerek és a család harca feloldódik. Hazaérkeznek az apa, megszökött a munkaszolgálatból, és a végveszélyben észre tér az asszony. Minden erejével féljét próbálja megmenteni. A sodró cselekménybe belefeledkező olvasó fellélegzik, örül ennek a megoldásnak. De a kritikus tudja: engedmény volt. Az asszony mint társadalmi típus a szörnyűség atmoszférájában az ellenkezőjére is képes lehetett volna. Tabák is így érzi, és regénye végére oda illeszti a kemény tanulságot, amelyre a cím és a címet magyarázó mottó is utal.

Amikor Kolumbusz hajószai megpillantották a Sargassum bacciferum nevű fűfajtát, azt hitték, a szárazföld közelében vannak, holott csak a tenger felét szeltek át. Az egyedi történet happy endje

nem jelenti, hogy a sebek nyomtalanul elmúlnak; a társadalmi méretű gyógyulásig, Mezei András kifejezésével a „teljes felszabadulásig” még hosszú az út. (Magvető Könyvkiadó 1965.)

KÓSZEG FERENC

MEZEI ANDRÁS: A CSODATEVŐ

„Ne meséld el a te szenvedésedet, mert senki sem szereti hallani azokat... „Ennyi! kap útravalóul Joske, egy Klauzál téri gyümölcsárús fia abba a valószínűtlenül megkavarodott világba, melynek kövein nyilasok csizmái csattognak, házai megremegnek az ágyúlövésre. Mezei András regénye hősenek, Lebovits Sámuelnek, a megalázott, összezúzott, gettóba kényszerített kisembernek a szávaival vitatkozva állít szembe egy kisfiút a fasizmus sötét erőivel, ahogy Tabák András vele szinte időben teszi *Sargasso tenger* című regényében. Az antifasiszta irodalom ismer már „csodatevőt” Strittmatter hősenek személyében, Mezei azonban nem a hipnotizálás különlegességében is konkrét, valós tényére épít: a csoda valóság és álom különös keveredésének eredménye nála.

„Joske álomvilága és az álomszerű fantasztikus valóság buktatói között nem könnyű dolog utat találni, nehéz eligazodni az olvasónak is...” — magyarázza maga az író a könyv egyik bekezdésében. A mű egyik erőnye éppen az, hogy Mezei meghagyja az olvasót abban a félálomszerű bódulatban, amelyben főhőse is mozog, és azt érezzük disszonanciának, ha túl közel ér az álom homályában még szörnyszerűbbnek látszó valósághoz. A következetes szerkesztés érzékelhető a cselekményből kiinduló és arra visszaható csodák minőségi változásában. Az első két fejezetben a kisfiú álmodozásban, a valóságtól való menekülés közben közelíti meg a csodát, a harmadik fejezetben már megmerevíti a főjegyző heil-re emelt kezét — tehát a csoda átmegegy a valóságba, sőt a negyedikben naturalista valósággá válik, és már nem is szakad el a világtól, csupán keveredik vele, míg végül a folyamat eredményeként maga

a kisfiú lesz szimbólummá: a legnagyobb csodának, a közelgő szabadulásnak hirdetőjévé.

A csodatevő lélektani regény abban az értelemben, hogy a főhős lelkiállapota vetítődik ki a világba, átalakítja és meghatározza azt. Innen vannak Chagall képeire emlékeztető szürrealista képzetei, s innen, hogy a mellékszereplők arcvonásai is villanásszerűek (Holdvilágképű, vadászkalapos), durván, néhány álomhulléte vonallal kidolgozott alakok, amelyek félelmetes árnyékként mozognak a világ falain. E homályos és kavargó valóságban Joske asszociációira kénytelen hagyatkozni, hogy megértse a világ szét hullásának, nagyanyja elhurcolásának vagy apja halálának igazi okait. A mű legmélyebb megérzése a körhintajelenet, a „hétköznapi fasizmus” lényegének művészi megéreztetése: „Nem láthatta ki volt, csak csizmát látott, az előre rúgó csizmaszáron pedig egy röhögő fejet, amikor hanyattvágódott.

A gyermektéma finom pszichológiai megoldásokat kívánó követelménye, álom és valóság szürrealisztikus képekben megnyilvánuló összeolvadása predestinálta az írot arra, hogy lírai hangvételű kisregényt írjon. Mezei András első regénye azért sikerült mű, mert az író-költő könnyedén és láthatóan szívesen mozog ebben a közegben. Értő kézzel merít a folklorisztikus hagyományokból, de nem követi sem a Papp Károly-i, sem az iszackabeli utat. Van ereje megfelelni a legendáknak, és beszélni a szenvedésekről. Arckép és önarckép esik egybe, amikor realitás és álom határain, romok és emberi roncsok között botladozó kisfiújában a költőre ismerünk, aki a föld szívének egyre erősödő dobzásait hallgatja. (Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.)

VERESS MIKLÓS

LIPTAI ERVIN: A MAGYAR
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A kisebb-nagyobb részlettanulmányok után először vehetünk Tanácsköztársaságunk történetét összefoglaló könyvet a kezünkbe. A szerző figyelmét nem kerültek el az eddigi eredmények, tekintetét azonban főleg az eredeti forrásokra fordítja, s magyarországi és szlovákiai archívumok, résztvevők, egykorú okmányok, hírlapok tanúvallomásaira épít. Kettős anyagát szerencsésen ötvözi össze, mert újonnan feltárt tényeit is sikerül az eszméileg jól felfogott egészbe beleilleszteni. Még nem volt elegendő időnk a Tanácsköztársasággal kapcsolatos valamennyi kérdéskör egyértékű felgöngyölítésére, s ez az egyébként ügyesen tagolt, fontos csomópontok köré koncentrált munka egyes részleteinek aránytalanságában tűnik elő. Az előzmények rövid összefoglalása után Liptai érdeklődése elsősorban a politikai és katonai helyzet felé fordul (előtanulmányaiban is ezzel foglalkozott). Nem kerül ki a gazdasági, szociális, művelődéspolitikai kérdéseket, a Kommunista Párt mellett működő bal- és félbal- vagy ábaloldali szervezetek és vezetők tevékenységére is vet pillantást, de körülöttük nem teremthet minden esetben tiszta helyzetet.

Irodalmi stílusa, a jól válogatott és nagyobb részben ritkán látott fényképekből álló illusztrációs anyag, meg a kötet csinos kiállítása élvezetes olvasmánnyá is teszi Liptai könyvét, s így valóban hasznos szolgálatot tehet a Tanácsköztársaság történetének népszerűsítése dolgában; helyesebben tehetne, ha 6000-es példányszáma — pl. a 10 kötetes, 1600 forintos és korántsem népszerűsítő szándékú *Világtörténelem* 30 000-es számmal szemben — ezt lehetővé tenné. Így — sajnos — iskolai és közművelődési könyvtáraink harmadrésze sem fog hozzájutni a *Népszerű Történelem* sorozat e darabjához. (Kossuth Kiadó 1965.)

KULCSÁR PÉTER

VARGA DOMOKOS: KUTYAFÜLŰEK

Varga Domokos elbeszéléskötetében kedves, lírai gyermektörténeteket kapunk, vele a szülők metamorfózisát, a gyengédség és szeretet, a szigorú kötelességteljesítés és büntetés bonyolult szülői fogásainak összességét. Végtelenül finom, érzékletes elemzése a kötet nem egy darabja a gyermeki lélek minden

rezdülésének, a születés és halál, a bontakozó értelem és csínytevések, gyermeki fájdalom és felszabadultság képzeteinek.

A kedves történetek napjaink számos családi problémáját világítják meg. Hat gyermek nevelése — az abortuszok világában, a pelikánként szülői húst tépő apróságokkal való küszködés felett érzett fájdalom tragikus vonulata gyakran tetten érhető. A konklúzió azonban nem reked meg itt. A törődés, a mélyeséges humanum, az örömök és gondok a szerző számára kedvesnek, a harmonikus életet igazolóknak mutatják a nagy család hétköznapijait, ünnepeit. Gyermekpszichológiai, pedagógiai megfigyelések sokasága, azok alkalmazásának sokrétűsége megkönnyíti a harcot a gyermekekkel — a gyermekekért. Különösen érett, jól kimunkált gondolatok íródtak a kötet utolsó, a megírás sorrendjében is legfiatalabb, elbeszéléseiben, főleg a gyermeki értelem fejlesztésének tudatos, okos célszerűségének bemutatását célzó *E világ csodái* című elbeszélésben.

A bájos gyermekarcok egyik sorról a másikra változnak ördögfiókai ravasz-ságra, szüleiket rajongásig szeretőkből gyűlölködő kinzó kis gonosztevőkre. Gyulai Liviusz illusztrációiban éppen ezt, a gyermeki lélek kettős arculatát ragadja meg kiválóan, egyszerre ábrázol — gyermeki-primitív kivitelezéssel — angyalt és ördögöt.

Varga Domokos, akinek számos más, hasonló „műfajú” elbeszélése jelent már meg irodalmi folyóiratainkban, sőt hangzott el a Magyar Rádió *Családi kör* című műsorában is, egységesnek ható kötetében újszerű módon, meglepő gondolatokat közöl a családról: egy szerető, egymásért élő kis emberi közösségről. (*Magvető Könyvkiadó 1966.*)

FÖLDVÁRI LÁSZLÓ

KÁLDI JÁNOS: RÁBAPARTI ELÉGIA

Káldi János ma negyvennégy éves. Első verseit Mórincz Zsigmond közölte a *Kelet Népe*-ben. Első és egyetlen, a mostanít megelőző kötete húsz évvel ezelőtt, 1947-ben jelent meg. Húszévi folyóiratos publikáció után a *Rábaparti elégia* — bemutatkozás. Amíg mi nem figyeltünk oda, az erdőben új fa nőtt; gyökereit a földbe, ágait az ég felé meresztvén, Káldi János költészete figyelemre méltóvá tevélyesedett.

Magabiztosság és erő a fegyelem szigorú korlátai között; korszerűség, amely a hagyományok szerves folytatása — a

verssorok rácsa mögül egyéni hangú, kiforrott költő arca tekint ránk. „Bárhova nézel: gyümölcs nevet rád” — írja Bőség című versében, és ez a megállapítás érvényes Káldi egész költészetére is. A „kolompaszóval-díszített-partú” Rába vidékén duzzadt éretté ez a bőség, a dunántúli égbolt alatt parázsló szenvedések érinték teljessé azt a világító harmóniát, amely „a belső földrészeket helyükre teszi” (*Rábaparti elégia*). Az ifjúság utcáján, a holdfényben szinte észrevétlenül, „zúgva égtek” az akácfa (Kép a gyermekkori utcáról). Súlyos emlékek terhe, a kopott-zsúpfődeles falluvég görnyedő parasztjainak didergő nyomora nehezül vállára (*Visszapillantás*). Leszámol a múlttal (*Egy szobor talapzatára, Egy fészter búcsúztatása*), és szenvedélyesen kutatja jelenünkben a jövő felvilágító fényeit (*Tanyai tévé-nézők, Vers, sok pipaccsal, Útinapló*). Nem fitogtatja meggyőződését, de konokon reménykedik: nagyon szereti azokat, „akik utánunk jönnek”. E jóértelemben vett közéleti versek jól sikerült darabjai mellé a költő, sajnos, a mondanivaló vélt súlyától indokoltan néhány gyenge megformálású verset is felvett kötetébe, ezek: *Olvasó kanász, Vak kefekötők, Apám szekere*. A *Fúj a szél* című versben „száll a sárga hegyoldal” és a költemény is repül: a komor őszi szomorúságból pompás képek (az 5., 6., 8., 10. — de különösen a 13. és 14. sorban) segítségével emelkedik valami derűsen lebegő tisztaságba. Kár, hogy Káldi nem tudja állandó magasságban tartani a verset, néhol kissé pontatlan (4., 7., 12. sor). Bár az *Önéletrajzom hátlapjára* című klubban a költő „hét-tör-járta-szívú” édesanyját fájdalom-mély versek búcsúztatják (*Anyám kórházi ágyára, Anyasírató*), és a szerelemről is nemesen halk szavú és feszes versek vallanak (*Ajándék, Leány-szép március, Szőke tűzvész*); mégis ott van igazán elemében, ahol a szülőföldet, a lélegző, „tétova-rajzú” dombhátat — „nagy, sárga láng itt minden ember” — az emberarcú tájat festi; ez a költő igazi műfaja, ezek a kötet legjobb darabjai (*Kemenesalja, Fametszet, Rábaparti elégia*). Ezek a versek Észak-Dunántúl tájait rajzolják elénk: a fecsegő Rábát, az aranyló Ságót, a hallgatag Kemenesalját. A Kemenesalja költője Káldi: vidéki költő, de nem provinciális poéta. (*Jelenkor—Magvető Könyvkiadó 1966.*)

SIK MIHÁLY

KENDE SÁNDOR: ELÁRULT ÉLET

Kende Sándor ígéretes kezdés, három regény megírása után több, mint egy

évtizedig nem jelentkezett újabb kötetel. 1960-tól azonban ismét megelénkült alkotómunkája, elbeszélésein kívül — melyeket elsősorban a *Jelenkor* közölt — *Közel a mennyből* és *Testvérek* címen írt regényt. Ebbe a „második pályakezdésbe” tartozik az *Elárult élet* is.

A morális és konkrét társadalmi kérdések szintézisének érdekes módon valósítja meg az író. „Az ember a saját életét is csak egyszer árulhatja el” — vallja dr. Hámori Balázs, a főhős. Életének végső tanulsága, állandóan kísértő belső figyelemzetése ez a felismerés, amely hol homályosabb, hol erősebben körvonalazott történelmi-társadalmi szituációban nyer újabb értelmet.

Kétféle magatartás, életforma és világszemlélet vitája a regény, noha a vita az érezhető állásfoglalás révén nem igazi vita, az események menete is csak kísérletek sorozata a vita újbóli megindítására. Hámori Balázsé, aki „beköltözött egy házba, s a falnak fordult. Bekötötte a szemét, hogy ne lásson, csakhogy békében hagyják”. S gyerekkori barátjái, a későbbi kollégái, dr. Junik Józsefé, aki a pécsi bányászstrájk leverésére küldött csendőrsztag áldozatait megsegítve, szinte pályája kezdetén elkötelezte magát, politikus értelmet adva „apolitikus” hivatásának. E kétféle álláspont áll szembe egymással az ellenforradalmi rendszer éveitől napjainkig. A humanizmus általános és konkrét tartalma ellentétében alakul ki a regény cselekménye. Érdekes módon a jellemek alakulása nem követi az események diktálta irányt, az általános filozófiai problémák helyett a regény főalakjai, különösen Hámori doktor egyénisége, önálló életre kelnek.

A jó meseszövésszerű olvasmányos regény egyik legszembetűnőbb erénye a mértéktartás. Sem a színes cselekmény, sem a lélektani folyamatok elemzése nem csábította Kende Sándort túlzásokra. Stílusában is ez a gondos figyelem, finom mértéktartás dominál. (*Magvető—Jelenkor*)

K. A.

VÉGH ANTAL: NYUGTALAN HOMOK

Végh Antal harmadik könyvében is a szabolcsi világot rajzolja elénk, és igyekszik azt a maga teljességében megragadni. Megjelennek a paraszti élet apró mozzanatai (*A másik negyszáz, Egy napi boldogság, A Murvay-féle tízes*), a paraszt-ság osztálykötöttségei (*Parasztok a parkban, Nyugtalan homok, Két egyforma fejű ló*), a tudatlanság tragikus-drámai képe: a jehovisták tanainak terjedése (*Kettejük szomorú éneke*), a felemelkedést,

a szocialista átalakulást gátló visszaélések, torzítások (*Emlékezés egy estére, Sok százalú fú, Felemás vetés, Szabad búza*), és mintegy a paraszti képek kiegészítésére a városok világa (*A muzeológus dél-előtíje, A legelső kór*).

Nem csak az író témaköre tágult, de megváltozott az előző kötetek óta stílusa is. Az első könyv anekdotizmusa, a már-már Mikszáthot idéző hangulatteremtés itt már nem érhető tetten, és regényének valóságtól elszakadó világtól is messze vagyunk. Most leginkább a lírísággal jellemezhetjük. Ezzel azonban olykor elsimítja a téma által felvetett konfliktusokat. Hiába rejt magában egy-egy novellája komoly ellentmondást, ha úgy vezeti a cselekményt, hogy azok lírába futnak s ott feloldódik a konfliktus. S mert nem mindig tud felemelkedni arra az érzelmi magasságra, mely az olvasót is magával ragadja, ez okozza a könyv elolvasása után keletkező hiányérzetünket. A kötet nem fölráz, megdöb-

bent, hanem inkább, miként azt Katona Éva is felvetette az Élet és Irodalom ez évi 7. számában, rezignált tudomásulvétel sugalmaz. Ha összevetjük irodalmunk néhány hasonló témájú alkotásával, akkor épp ezen a téren marad el az író. Nem tudja az érzelmeknek azt a vibráló túlfűtöttségét adni, amit megtalálunk Váci Mihály egy-egy versében vagy Galambos Lajos ilyen témájú elbeszéléseiben.

De ennek a lírai ábrázolásnak, s főleg a mögötte meghúzódó látásmódnak köszönhető a kötet egyik legnagyobb pozitívuma is: a leírásokban megjelenő szinte tökéletes atmoszférateremtés. Végh Antalnál a táj nem pusztán helyszín, a leírás nem csak a jellemzés kiegészítője, hanem az egész novella hangulatának hordozója. Amikor ez sikerül neki, a kötet legjobb darabjait írja. Ilyen a *Két egyforma fejű ló és a Kettejük szomorú éneke* és nem sokban marad el ezektől a *Nyugtalan homok* sem. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1965.*)

KOMLÓSSY AKOS

PARÓCZAI GERGELY

1936—1966

Az 1959-ben megjelent „Szegedi Fialok” című antológiában közölt verseit elismeréssel említették a kötetet méltató bírálatok. Még mint a Szegedi Pedagógiai Főiskola hallgatója, írta ezeket a verseket s a tudományegyetem bölcsészkarán 1958 őszén megalakult alkotókör tagjaként publikálta az antológiában.

S azóta is: a Dél-Magyarországban, a Tiszatájban, majd utóbb a Borsodi Szemlében és a Nógrádban közzölte verseit, írásait. Reményeket és várakozást ébresztő, tehetséges írásokat. A főiskola elvégzése után két évig a Szegedi Orvostudományi Egyetem művelődési otthonának volt az igazgatója, majd 1961 nyarán — miután feleségét, a fiatal orvosnőt oda helyezték — Salgótarjánba költözött. Salgótarjánban mint a megyei tanács népművelési előadója, közmegebecsülést vívott ki lelkiismeretes, tevékeny és sokoldalú munkásságával.

Szerette az életet. Tele volt tervekkel. Beiratkozott az Eötvös Loránd Tudományegyetem levelező tagozatára, és versesköteté összeállítását tervezgette.

Aztán beteg lett. Tavaly ősszel. Majd felgyógyult s dolgozott tovább. Áprilisban ismét megbetegedett. Akkor még senki sem sejtette, hogy többé nem épül fel. Hogy gyógyíthatatlan, halálos kór tört rá váratlanul, életének harmincadik évében. Maga is hitt a gyógyulásban és meg akart minél előbb gyógyulni. A rohamosan gyengülő szervezet azonban feladta a harcot. Június 14-én délelőtt utolsót dobtant a szíve.

Paróczai Gergelyt június 18-án helyezték örök nyugalomra a salgótarjáni belvárosi temetőben. Barátunkat, munkatársunkat, a tehetséges költőt és tiszta lelkű embert gyászoljuk megrendült szívvel. Emlékét megőrizzük.

TAMÁSI ÁRON

(1897—1965)

halála alkalmával kellene életéről s írói nagyságáról írnom, de napok óta úgy érzem: igen-igen nehéz. Az ő koporsója mellett vigyázni kell a kimondott, leírt szóra: a szépség és az igazság mértéke egyaránt. Elmondhatom-e vajon e kurta helyen, ki volt ő, s milyen nagy volt embernek is, írónak is, székelynek is, forradalmárnak is? Mert rájövünk egyszer, hogy ez utóbbinak is nagy volt ő maga író és emberi, humanista módján. De milyen illetlenül kopognának koporsója deszkáin az utána dobált szapora szögöröngyök! Ő, aki úgy tudott tündérkedni a mi édes nyelvünkön (hittemmel mondom: ha lennének angyalok s tudnának magyarul, úgy beszélnének, mint ő), megborzongana tán holtában is mindenféle közhelyek hallatán. S nem is csak az ettől való félelem fogja vissza szavaimat, hanem más. Valami érthető emberi helyzet. Egyszerű és érthető ez az állapot, mert ősi. Ezt az állapotot csak egy olyan egyszerű emberi történettel merném ábrázolni, amely inkább Tamási Áron tudna tehetsége szerinti csodás mozdulattal a tündérkedő realizmus fénylő egeibe felemelni, aholis elnyerheti a történet az igazság örökké ragyogó, megérdemelt jegyeit. S tán meg is írta volna, ha járt volna a történet színhelyén, azon a hajdúsági tájon, ahonnan sokan hoztak magunkkal az írói hit útravaló hímporait, mint ahogy ő is felszippantotta a hitnek és küldetésnek porait a Hargita alján, a Nyikó patak partján, Farkaslakán, ahonnan Ábel is elindult a rengetegbe, majd meg a nagyvilágba.

A történet szegényes és indulása mindennapi: a már említett hajdúsági tájon meghalt egy idős parasztember. S minthogy egész életében mind a maga családjáért, mind pedig vele egysorsú paraszttársaiért sokat dolgozott, küzdött, reménykedett és fáradozott, a kicsiny közösség, amelyhez tartozott, temetését illően akarta megrendezni. S ahogy mi, írók, Tamási Áront, úgy az említett parasztlak a maguk halottjaként akarták elbúcsúztatni dolgos, rendes, megbecsült társukat. A haláleset már a mi világunkban történt, bár még az elején, s akkor még bizony eléggé szegény volt az említett kicsiny közösség. Még ünnepi zászlójuk sem volt, pedig az idő tájt már zászló nélkül, s nevezetesen piros zászló nélkül nem mehettek végbe ünnepélyes dolgok. Vettek tehát erre az alkalomra egy szerény zászlót is — majd még sokszor vették hasznát — nyolc forint hetven fillérbe került a zászló, nyelestül.

A búcsúztatásra kijelölt szónok — éppoly egyszerű, de a maga embersége szerint éppúgy megbecsült parasztember, mint a búcsúztatandó — a zászló nyelét megragadva, a koporsó fejéhez állt, s megkezdte beszédét ekképpen: „Tisztelt gyászoló gyülekezet!” Ekkor a koporsóra pillantott — megállt a beszédben. Hangja láthatóan elfulladt. Ami szépet, dicsőt mondani akart, azt mind elfeledte, de a tetem fölött annyi minden más egyszerű és lényeges dolog eszébe jutott, hogy szinte szépet és dicsőt nem tudott többé kimondani. Csak lényegeset. Az imént említett, egyszerű emberi állapot kerítette hatalmába. Mondta ő, mondta, csak azt nem, amit jól előre eltervezett. A koporsóra szögezve tekintetét, megbicsakló hangon, s tétova szüneteket tartva, mindegyre ezt hajtogatta: „Meghalt ez a mi szeretett társunk... Meghalt ez a jó dolgos ember... Jó kis dolgos, szekeres ember vót... Jó két lova, szekere vót... Meghalt ez a jó dolgos, szekeres ember... Jó dolgos, szekeres ember volt... Két jó lova... meg a szekere...” S aztán, menekvésképpen, magasra emelte a zászlót, rátekintett. A zászló piros színét a könnyeitől nem látta jól, de magasra tartotta, s a zászlót látva, újabb kimondható realitás jutott az eszébe: „Itt van ez a zászló... Szép piros zászló... Nyolc hetven volt nyelestül... Nyugodjék a halott a maga békéjében...”

Igy vagyok én is. Mit tudjak mondani róla, szépet és dicsőt? Itt hever előttem az íróasztalon a családi gyászjelentés, a felesége írta alá meg négy testvére. Innen olvasom, hogy ne a magam, netán összezavarodó, együgyű szavaimmal közöljem azt, ami mégis csak a lényeg: „... Tamási Áron testben megtörve, de eszméiben és igéiben megerősödvé, utolsó napjáig dolgozva, élete 69-ik évében. 1966. május 26-án meghalt.” S innen mondom tovább azt is, hogy végakarata szerint szülőfalujában, Farkaslakán helyezik örök nyugalomra. S továbbá innen olvasom az első Ábel-könyv utolsó soraiból vett idézetet is: „Megfogadtam, hogy a szegények és elnyomottak zászlaját fogom örökkén hordozni, bármerre vezéreljen is az utam.”

A zászlót, ha gondolatban is, meghajtom előtte, s utánamondom: nyugodjék a halott szülőföldjében, a maga békéjében.

MOCSÁR GÁBOR

KRÓNIKA

SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTÉKOK 1966.

Az idén is gazdag és színvonalas programmal, kiemelkedő előadógárda és szolisták szerepeltetésével készül Szeged az immár hagyományosá vált nyári szabadtéri játékokra.

Az idei program július 23-án kezdődik, Kodály *Háry János* című 4 felvonásos daljátékának bemutatásával. A daljáték főbb szerepeiben Melis György, Komlóssy Erzsébet, Tompa Sándor, Szilvássy Margit, Szőnyi Olga és Szalma Ferenc lép színpadra. A rendező Szinetár Miklós, vezényel Lukács Miklós. A daljátékot július 26-án, 30-án és augusztus 6-án is előadják.

Madách *Az ember tragédiája* című drámai költeményének előadására július 24-én, 27-én, 31-én és augusztus 3-án kerül sor. E produkció szereplőgárdája a tavalyi; rendezője ez évben is Vámos László.

Kiváló, nemzetközileg is elismert énekművészek közreműködésével kerül színre Gounod *Faust* című 4 felvonásos operája augusztus 7-én, 9-én, 11-én és 13-án. Az opera főbb szerepeiben Virginia Gordonit, Juan Oncinát és Carlo Cavát hallhatjuk.

A. Macsavariani *Otello* című 4 részes balettjét augusztus 14-én és 20-án a Grúz SZSZK Lenin-renddel kitüntetett Állami Opera- és Balettszínháza mutatja be Csabukiáni, T. Szanadze, V. Cignádze és Kikalejsvili főszereplésével.

D. Toradze *Gorda* című 4 részes balettjét ugyancsak a grúz balettművészek adják elő augusztus 16-án és 19-én. A *Gorda* főbb szerepeiben Artjunovot, Ivaskint és V. Cignádzt láthatja a Szegedre látogató község.

ÜNNEPI KÖNYVHÉT CSONGRÁD MEGYÉBEN

Jó harminchat év telt el azóta, hogy Szegeden és a megyében először rendeztek könyvhétet. Azt is talán azért — amint Móra Ferenc írja ekkor a Szegedi Naplóban —, hogy „keljen és keljen a könyv... Három helyett kelljen négy”.

Aztán a gyerekcipőt kintőtűt. Új ízű tartalma lett az ünnepi könyvhétnek. Valóban ünneppé változott. A betű, a könyv, az olvasás örömevé, költők, írók ünneplésévé, legfőképpen az élők ünneplésévé. Az élők, akik eljönnek közénk, s azzal, hogy látjuk őket, szólhatunk hozzájuk, szorongatjuk aláírott könyveiket — nagyon közel kerülnek hozzánk. Ismerősünkké válnak — jobban olvassuk őket. Megyénkbe is eljöttek. Ünneppé persze nem mindig sikeredett ez a találkozás. Talán, mert esett az eső, mert hiányos volt a szervezés, esetleg nem érdekelt az embereket? Három ember nehezen is tud ünnepi hangulatot teremteni, mint például Dorozsmán. A gyenge szervezés — Mórahalmon —, ahol Dér Endre és Simai Mihály; Főideákon, ahol Bárdos Pál és Kovács Miklós volt író vendég — is éreztette hatását. De ez szerencsére ritkán fordult elő.

Ahogy Pitvaroson és Kövegyen je szívvel és könyvekkel fogadták Szilvási Lajost, Lódi Ferencet és Póner Zoltánt, ahogy a fődekről hazamentek, s ünneplőbe öltöztek a mihálytelekiek Oravecz Paula és Simai Mihály tiszteletére, ahogy Balástyán és Röszkén boldog gyerekek örültek Bakó Ágnes mesésnek, s hogy Szegeden az ifjúsági házban egy könyvtárra való könyvet cipelték a gyerekek Thury Zsuzsával aláírtnál — ez jelent valamit. Sikeres volt a csongrádi író-olvasó találkozó is, ahol Urbán Ernő volt vendég, s a műsort a rádió is közvetítette. Mindszerten és Szentesen is dicsérhetik az emberek a jól sikerült rendezvényt, ahová Kovács Miklós, Oravecz Paula és Vasvári István látogatót, Oravecz Paula, Vasvári István és Mocsár Gábor még az eperjesszéi iskolába is ellátogatót, ahol nagyszerű író-olvasó találkozó részesai voltak.

Külön kell szólnunk a központi rendezvényekről. A megyei Makón rendezték. Nagyon jó szervezéssel, nagy közönséggel, igénytelen megnyitással és igényes, színvonalas műsorral — Komlós János, Mezei András, Váci Mihály részvételével — és előadóművészek: Bánffy György, Mentés József, Berdál Valéria, Littay Gyula közreműködésével. Egészen szép, kiemelkedő volt a vásárhelyi ünnepi műsor, a Magvető Kiadó rendezésében, ahol Simon István, Kolozsvári Grandpierre Emil voltak a vendégek, valamint Bodor Tibor színművész.

Szegeden viszont nemcsak a rossz idő volt oka az elmaradt sikernek. A Klauzál téri megnyitóra gyűlt néhány embert is szétvitte az eső, pedig jó művész, Kovács János — izesítette a műsort. És a vasárnap délelőtti igényes irodalmi matinén is nagyon kevés ember élvezhette Bárdos Pál satirikus írását, Váci Mihály gyönyörű verseit és Komlós János mélyhumorú, szellemes csevegését.

Talán, ha kevesebb is, de jobban összefogott rendezvény kellett volna, hiszen most is volt rá példa, hogy a gondosabb szervezés, nagyobb propaganda milyen sikert eredményez. Igaz, hogy objektív okok is közrejátszottak a tényleg rossz időn kívül. Bizonytalan volt például egyes írók szereplése, s így a rendező szervek nem tudtak teljesértékűen felkészülni a műsorra. Utköztek a könyvheti programok a gyermeknap és a pedagógusnap rendezvényeivel. Korábban, vagy később kellene a könyvhetet szervezni. Lehetne a költészet napjával egy időben, illetve ez nyithatná a könyvhetet. Tavasszal, vagy ősszel. A nyári munkák a falvakban, a főlételek lefoglalják az embereket, s télen mindenki jobban kötődne a könyvekhez. Mert az ünnepi könyvhetét óriási ösztönzést nyújt az olvasásra. Es haszna mindenképp — hadd idézzem újra Móra Ferenc könyvheti cikkét — „csak a magyar közönségnek, a magyar kultúrának lehet, hiszen az egész akciónak ez a célja.”

JAKAB AGNES

A KORUNK ÉS AZ ÚJ SYMPOSION AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Romániai és jugoszláviai magyar nyelvű folyóiratokban mind gyakrabban bukkan föl olyan tanulmány, amely az ottani magyar nyelvű irodalom fél évszázados történetét szintézisének elkészítését sürgeti. Ezek a tanulmányok már nem pusztán a jószándék kifejezői, tervszerű munkára alapozódnak.

A Korunk 1966. 4. számában ezekről a gondokról írt Kántor Lajos: „Nem lehet már nem meghallani a mindenhonnan érkező sürgetést: meg kell írni a romániai magyar irodalom sajátos fejlődésének négy-öt évtizedet átfogó XX. századi történetét. A nemzeti önismeret igénye és szélesebb, a szomszéd népek viszonylatát szem előtt tartó összehasonlító vizsgálódás egyaránt az irodalmi múlt felé irányítja az érdeklődést, át- és újraértékelésnek, a nemzeti irodalmak marxista szintéziskísérleteinek vagyunk tanúi. Ebben az összefüggésrendszerben kell beleilleszkednie a romániai magyar irodalom egységes felmérésének is.” A szintézisreemtésnek jó támogatói a közelmúltban megjelent tanulmánykötetek: Balogh Edgáré, Kacsó Sándoré, Szemlér Ferencé, akik 30–40 éves írói munkásságuknak legjobb tanulmányait válogatták e kötetekbe. Kántor kritikusan szemléli a néma aktualitásokat vesztett régebbi tanulmányokat, de nyomatékosan figyelemzett értékekre egy összefoglaló irodalomtörténet megírásánál. Ebben a munkában pedig (mi úgy hisszük!) nagy föladat vár Kántor Lajosra. Ez a fiatal romániai irodalomtörténész már sok tanulmánnyal hívta föl magára a figyelmet (nemrég a Kortársban olvastuk szép Gelléri-esszéjét). Mostani cikke is az összefüggésekben gondolkozó irodalomtörténészt mutatja, aki a romániai magyar nyelvű irodalmat úgy tudja vizsgálni, hogy szemlélete mentes marad attól a sok érzelmi indítattól, de tudományosan téves nézettől, amely éppen ehhez az irodalomhoz csatolódott fél évszázadon keresztül.

A másik hasznos híradást a jugoszláviai Új Symposionban olvastuk. Gerold László írt a hatékony magyar irodalomtörténet jugoszláviai magyar irodalommal foglalkozó fejezetéről, melynek szerzői: Bori Imre, Szelei István és Tomán László. Nem dicsérette meg. Méltánytalannak tartja, hogy a romániai, csehszlovákiai magyar irodalomhoz képest a jugoszláviai háttérbe szorul, különösen annak legújabb termése. Igaza van abban, hogy jelenleg a *Híd* sem kapta meg a kellő értékelést.

Egy kritikai megjegyzést mégis tennünk kell Gerold cikkéhez: a jugoszláviai magyar irodalom értékelése érthető módon más szempontokat is fölvet, ha egy összefoglaló magyar irodalomtörténetben szólnak róla, és nyilván különbözni fog ettől az az irodalomtörténet, melyet ez az irodalom önitéleteként elkészít. Arányok eltolódhatnak, és a viszonyítási pontok sem lesznek azonosak.

(I.)

NÉGY NYELVEN — SIKERREL

A szegedi Radnóti Miklós gimnázium idegen nyelvi estjére szóló meghívóját, — bevallom — kissé fejszóváva olvastam el. A lelkes tanári gárda és néhány bátor diák ugyanis nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy Brechtet, Shelley-t, Gógóit, Szimonovot, La Fontaine-t, Aragont, Verlainet szálaltatják meg — anyanyelvükön. Még akkor is merész próbálkozásnak tűnt a négy nyelvű műsor, ha ezt a francia szakosok háromévenként ismétlődő francia bemutatója előzte meg.

Május 28-án este Horatius-verssel, latinul kezdődött a meglepetések előadása. Mert ki várt volna középiskolásoktól biztos orosz, spanyol, német, angol, francia szövegmondást? Értő, érző hangsúlyozást, sőt valódi, gyakran oroszosan, franciásan csattanó szövegi rímeket? Például Bánkúti Máriaól így hallottuk Puskin Anyeginjéből Tatjana levelét, de ugyanígy dicséretet érdemel Keméni Krisztina Brecht-tolmácsolása, vagy Simon Zsuzsa La Fontaine-icézete.

A változatos, igényes program előkészítése a nyelvtanárok hozzáértését, szakmaszeretetét bizonyítja. Dr. Alpár Gyula és Kovács Béla a francia, dr. Arató Ádám a német, Bálint István az orosz és dr. Móravány János az angol nyelvű műveket tanította be.

A gimnáziumban UNESCO-klub működik, amely a népek békéjét és barátságát kívánja szolgálni. Ezt a törekvést igazolta a szegedi Kamaraszínházban megtartott, több nyelvű műsor. A feladatokkal sikeres birkózott meg a sajtós egység. Az egész műsor alatt egyetlenegyszer sem éreztük az alkalmasszerű iskolai „díszelőadásokra” jellemző dilettantizmust. Dicséret érte a tanároknak és a diákoknak.

MATKÓ ISTVÁN

Új kiadvány jelent meg Békéscsabán a TIT és az MTESZ megyei szervezeteinek támogatásával, ismert megyei helytörténészek és szaktudósok szerkesztői közreműködésével. Az új kiadványt népszerű tudományos és kulturális antológiának nevezik a szerkesztők, valójában egy jó közéleti folyóirat lehetősége rejlik benne. Helyes elhatározás volt, hogy a régibb hasonló kiadványokat terhelő szépirodalmi próbálkozásokat egyelőre nem szerepeltetik a folyóiratban. Nem volt könnyű dolga a szerkesztésnek, amikor ezt a sok szaktudományra kiterjedő kiadványt összeállította, és igyekezett a beköszöntő vezérlő gondolatával (kultúrforradalom) harmonizáitani. Látható a szerkesztés küszködése, de még inkább az, hogy az első szám anyaga nagyon esetlegesen került együvé, mindenből adni akartak valamit, így gyakran ez a kicsi is elszakadt. Megtalálható itt a Kner Imre könyvművészetéről szóló írás mellett a Békés megyei legelőgazdálkodásról, a baleset-védelemről, meg jogi vonatkozásairól írott munka, van muzeológia és népművelés is. Nem szerencsés antológiába tenni olyan napi publicisztikai érdekességű és szintű írást, mint Bakó József, Sass Erviné. Leginkább szerkesztői kézre vall a Szemle rovat, ahol joggal büszkélkednek a Békés megyei helytörténeti kutatás legújabb eredményeivel. (Két kis megjegyzést ehhez a rovathoz: békési helytörténészek írnak békési szerzők könyveiről, bizony néha túlértékelik pályatársaik műveit; az egyetemi doktori címeket nem szokás föltüntetni a publikációkban, ez nem tudományos fokozat.)

A Békési Élet antológiájának kezdeményezés, mely könnyen rangos helytörténeti és közéleti folyóirattá teheti ezt a kiadványt, melyhez hasonló Szegeden a belátható időn belül nem indul. Ez utóbbi pedig nagyon elgondolkoztató egy egyetemi városban, ahol az egyetemek mellett jó múzeum, TIT és MTESZ is működik. Sajnos, helytörténeti kutatásunkban szervezetlenség van, az anyagok többféle szétarabolták a kutatás párhuzamos és nem összehangolt, a publikáció esetleges és jobbára adatközlő; az a bizonyos Szeged inonográfia így soha sem fog elkészülni.

I. M.

RÖVIDEN

A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportja és a Tiszatáj Szerkesztősége vitát rendezett Bárdos Pál Estétől reggelig c. kötetéről. A bevezető előadást dr. Vörös László egyetemi tanársegéd tartotta, korreferensként szólalt fel Kerékgyártó István, a Corvina Könyvkiadó szerkesztője. A vita tanulságait dr. Kovács Sándor Iván egyetemi tanársegéd, a kritikai szakosztály titkára, a szerkesztő bizottság rovatvezetője foglalta össze.

A Békés megyei könyvheti ünnepekre Cseres Tibor, Kónya Lajos, Mesterházi Lajos, Zelk Zoltán, Hubay Miklós, Fehér Klára és Komlós János látogatott el. A TIT békéscsabai Ertelmiségi Klubjában rendezett megnyitó ünnepséget követően Szeghalmon, Körösnagyharsányban, Gyulán és Szarvason volt nagyobb szabású író-olvasó találkozó. A megyében élő írók közül többek között Csoór István, Filadelfi Mihály, Kovács György, Sass Ervin és Vajnai László találkoztak olvasóikkal.

A II. Dél-alföldi Tárlat anyagát május 29-től Szegeden is bemutatták. A Szeged Városi Tanács, a Magyar Képzőművészek Szövetsége Területi Szervezete és a Móra Ferenc múzeum által rendezett kiállításat Szabó G. László, az MSZMP Szeged Városi Bizottságának munkatársa nyitotta meg a Móra Ferenc múzeum Horváth Mihály utcai képtárában.

A Hazafias Népfront Városi Bizottsága emlékkiállítást rendezett Szentesen Koncz Antal szentesi szobrászművész, a figurális fekete kerámia alkotója szobraiból. A kiállítást Kerekes István szobrászművész rendezte.

E számtól kezdődően

*az eddiginél nagyobb terjedelemben,
gazdagabb szépirodalmi anyaggal,
olvasmányos cikkekkel, igényes közéleti írásokkal
jelenik meg a*

T I S Z A T Á J

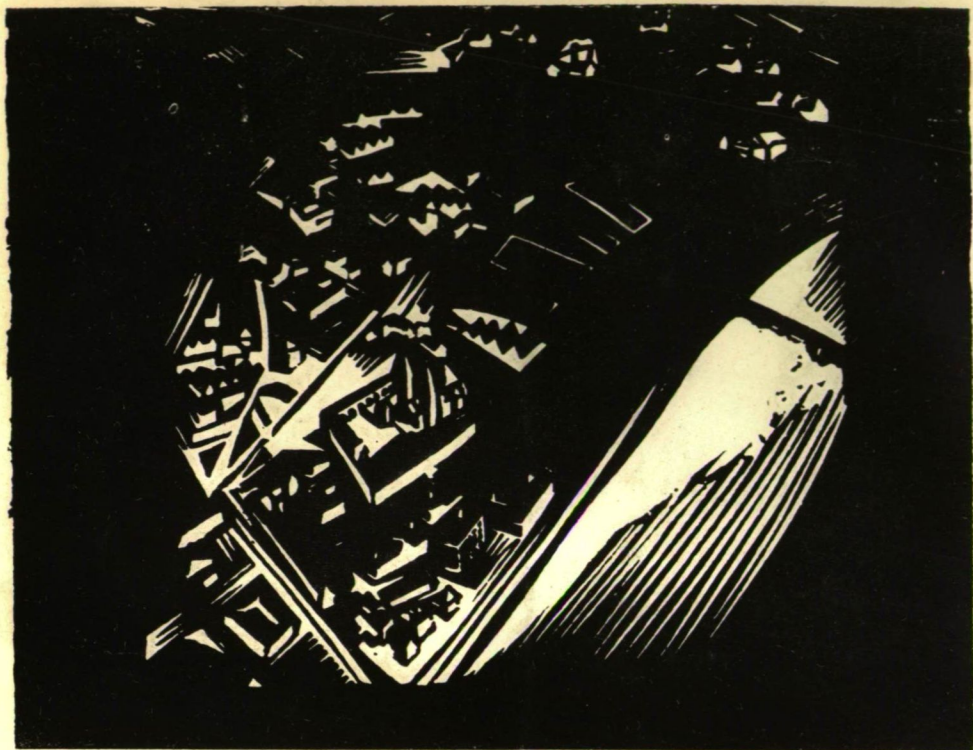
KIS SZEGEDI IRODALOMTÖRTÉNET

XIV.

A Szegedi Fiatlok Művészeti Kollégiumának az 1930-as évek első felében kibontakozó tevékenysége kiemelkedően értékes fejezet Szeged kultúrtörténetében. E mozgalom tudatos törekvéssel kapcsolódik a helyi kulturális fejlődés több évszázados áramához, értékelve vállalja annak minden előremutató törekvését, de mi sem idegenebb tőle, mint a szűkkeblű provincializmus, hisz pl. a szabadteri játékok programját elgondolva (és részben megvalósítva) a várost nem is az ország, de Európa művészeti vérkeringésébe kívánta bekapcsolni.

A hetvenes évek óta — amikor a népiesség zászlaja alatt, majdnem félszázadnyi időre, egységessé szerveződött a szegedi irodalom — most, a húszas-harmincas évek fordulóján — a világháborút és a proletárforradalmat követően — először fogalmazódik korszerűen újjá Szeged irodalmi programja. A Szegedi Fiatlok mélyen átéltek a szegedi hagyományt, s mindaddig meg nem haladott szinten, kollektív erőfeszítéssel és egységes nézőpontból vállalkoznak az értékek korszerű interpretálására: a ferences atyák tudós alapvetéséből és a naiv vallásos folklórból éppúgy feltöltekeznek, mint Kálmány Lajos népközlésre intő példájából vagy Tömörkény és Juhász speciális érzékenységből. A magába süppedő, elkomorodott Juhász Gyulát — akinek irodalomtörténeti jelentőségét éppen egyikük körvonalazza elsőnek — egyenestől ők rázzák fel egy utolsó, nekik üzenő kötet erejéig („Fiatlok, még itt vagyok!” — 1935). Az első nagy egyetemi nemzedéket reprezentáló József Attila 1925 utáni szegedi kapcsolatai ugyancsak a Fiatlok mozgalmához kötődnek. 1930 nyarán — a Bartha Miklós Társaság vásárhelyi csoportjának megalakulását követően — József Attila azért utazik Szegedre, hogy együttműködési tervekről beszéljen velük. A mozgalmat messzemenően támogató Sík Sándor professzort doktorálási szándékkal is felkeresi, aki — úgy látszik — készséggel tette volna jóvá „Horger Antal úr” vétkeit, ha valóban sor kerül a szigorlatra. (A Kollégium majd József Attila hagyományának ápolásában is komoly részt vállal: Radnóti — jeleztük legutóbb — a hátrahagyott versek sajtó alá rendezője, Hont Ferenc munkáskórusokkal szavaltatja verseit Szegeden, s 1941—42-ben nagyszabású antifasiszta József Attila-előadássorozatot rendez a fővárosban.) A húszas évek szegedi avantgardista hagyományai pedig egyenesen testközelben vannak: Berczeli Anzeim Károly, Hont Ferenc és Széll István már a József Attila körül kavargó próbálkozások során hallattak magukról, nyugtalan kezdeményezéseik a Kollégium tevékenységének sodrában higgadnak maradandó művekké. A folytonosságot e vonatkozásban különösen nem árt hangsúlyozni, hisz a Kollégium pl. köztudomásúan fokozott érdeklődéssel fordul a szabadvers, illetve a hagyományos lírai formák válsága, valamint a legmodernebb színházi törekvések elméleti és gyakorlati kérdései felé.

Es mélyen átéltek a Szegedi Fiatlok a szegedin keresztül a magyar valóságot: a paraszti nyomorúság mellett elsősorban a munkásosztály megtörhetetlen erejének és világnézetének valóságát. Programjuk legfontosabb újdonsága — a teljes hagyomány és a modern avantgardista törekvések vállalása mellett — épp a munkássággal és a marxizmussal való egymásra találásukból fakad. A részvétellel teli tradicionális szegedi parasztrajz tollukon könnyörtelen tényfeltáró-lázító szociográfiára vált, a munkásság iránti szimpátia illegális pártmunkává lényegül. A Kollégium tevékenységének messzefutó szálai így nemcsak a népi írók s a Válasz baloldali gárdája felé ágaznak, de összekötik Szegedet az egyetemes magyar munkásmozgalommal

Buday György Szegedet ábrázoló fametszete, Baróti Dezső Juhász Gyula-tanulmányának alapján

is; a felvidéki Sarlósokkal éppúgy, mint a párt illegális folyóiratával, a Gondolattal.

A teljes szegedi tradíció kritikusan vállaló-hozzá kapcsolódó számbavétele, a magyar társadalom egészére érvényes hagyomány- és valóságvizsgálat a tudomány (néprajz, szociológia), illetve a művészet (szépirodalom, színpad, képzőművészet) eszközeivel — a szociális igazságtalanságok tudatos érzékelte, majd a marxizmus tanításának jegyében —, a történeti vizsgálódások modern (pl. pozitívizmussal-ellenes) felfogásának érvényre juttatása, az ars poeticájukat és ars politicájukat megfogalmazó új irodalom és művészet megteremtése — íme így foglalható össze erős nagyolással a Szegedi Fiatalok gazdag programja.

Mindebből szinte mindent megvalósítottak, máig maradandó érvénnyel. Az 1930 őszén létrejött Kollégium 15 alapítójának névsorán végigtekintve, ámulva látjuk, hogy mily sokoldalúan tehetséges gárdát alkottak, s hogy legtöbbjük útja — több-kevesebb zökkenővel, törvényszerűen a marxizmus tanításainak szellemében — milyen gazdagon kibontakozott, termékenyítőn beleépült az utóbbi negyedszázad társadalmi-politikai, tudományos-művészeti fejlődésébe. Csak pusztá felsorolásra van helyünk: Kalmár Lászlóné Arvay Erzsébet, Balla Sándor (1908-), Baróti Dezső (1911-), Berczeli Anzelm Károly (Szeged, 1904-), Budai György (1907-), Erdei Ferenc (Makó, 1910-), Gáspár Zoltán (1901-1944), Hont Ferenc (Szeged, 1907-), Kárász Judit, Ortutay Gyula (Szeged, 1910-), Radnóti Miklós (1909-1944), Reitzer Béla (Szeged, 1911-1944), Széll István (Szeged, 1905-), Tolnai Gábor (1910-) és Tomori Viola — ők voltak a másokat is magába ölelő Művészeti Kollégium legmunkásabb alapító tagjai. Elsősorban nagyszabású kiadványsorozatuk érdemel figyelmet. Az 1938-ig megjelenő Szegedi Kis Kalendáriumon kívül a Kollégium 1931-1935 között 16 kiadványt jelentet meg: Radnóti két verseskötvét és Buday két fa-

metszetsorozatát, irodalomtörténeti értéke-zéseket: Radnóti disszertációját Kafka Margit-ról, az első Dugonics-, Tömörkény- és Juhász Gyula-monográfiát (Baróti, Ortutay), Tolnai könyveit Erdélyi irodalmi életéről és a szabadversről, Hont színház-történeti, Reitzer pedagógiai, Ortutay két néprajzi, Tomori pszichológiai tanulmányát, Berczeli Anzelm egy uramját. E száraz adatsor nem egy maradandó művét rejti a magyar művészetnek és tudománynak, s mindiárt élettel telhet meg az enumeráció, ha a Kollégium tevékenységi formái közül másokra is emlékeztetünk: néprajzi-szociográfiai kutatások, irodalmi estek, viták, előadások, illegális újságszerkesztés a szegedi munkásotthonban, magas szintű színpadmozgalom, csúcsán a szabadtéri játékok megindításával stb. stb.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma az egyetem keretein belül szerveződött, s a kiválasztottak számára külön szemináriumot vezető Sík Sándor mellett ott állott bölcsőjénél a kiváló etnográfus professzor, Solymossy Sándor is (1864-1945), akinek nem kis szerepe volt a Kollégium néprajzi orientációjának elmélyítésében. Az egyetem tudományos folyóirata, a Népnök és Nyelvünk (1929-1939) ugyancsak megnyitotta hasábjait a Fiatalok írásai előtt: Erdei Ferenc Makó-szociográfiájának pl. több részlete itt jelent meg.

A Művészeti Kollégium mozgalma nemcsak Szeged s az egyetem eleven hagyománya; a magyar értelmiségi-ifjúági mozgalmak történetében is megkülönböztetett helye van: a sok vonatkozásban vele rokon szlovákiai Sarlósok tevékenységével állítható egyenértékű párhuzamba. A kérdés monográfikus feldolgozására vállalkozó fiatal szegedi irodalomtörténész, Csaplár Ferenc tanulmánya elsősorban azért méltó tárgyhöz, mert sokoldalúan képes volt e jogos párhuzam érzékeltetésére.

K. S. I.

Baróti Dezső